

múzeumcafé 78
2020/4. július–augusztus

Martos Gábor
JERGER KRISZTINA (1948–2020)
Wettstein Domonkos
VÁLTOZÓ PERSPEKTÍVÁK: A BALATON-PART
20. SZÁZADI ÉPÍTÉSZETI ÖRÖKSÉGÉNEK HELYZETKÉPEI
Karácsony Ágnes
LOMBKOSZORÚS PÁHOLYOK
Gréczi Emőke
A MŰVÉSZ ÉS VÁROSA
Rajcsányi Gellért
MAGYAR LÉLEK – IDEGENBEN ÉS OTTHON
Kutnyánszky Ildikó
FELOSZLATÁSOK ÉS ÚJRAINDÍTÁSOK:
TIHANYI BENCÉS MŰTÁRGYSORSOK
Zsigmond Gábor
BALATONI KÉPEK A KÖZLEKEDÉSI MÚZEUMBÓL
Nagy Anita
„SZÉPEN VÁRJUK A FÉNYES FÜRDŐVENDÉG KOSZORÚT"
Kántor Viola
ÚJRAÍRNI A BALATONT
Haász Gabriella, Müller Róbert, Havasi Bálint
A BALATONI MÚZEUM KÜLDETÉSE, FELADATAI
ÉS VÁLTOZÁSAIK
Basics Beatrix
„MINDENÜTT SZÉP, DE LEGSZEBB A BALATONNÁL"
– EÖTVÖS KÁROLY BALATONI UTAZÁSAI
Berényi Mariann
A BAKONY ÉS A BALATON-FELVIDÉK A SZENTENDREI
SKANZENBEN – H. CSUKÁS GYÖRGYI
Sóti Lajos
TRIANONRÓL – KICSIT MÁSKÉNT

Ára: 1390 forint
ISSN 1789-3291

múzeumcafé
78

múzeumcafé
78

balaton
idő, utazás

múzeumcafé
78

balaton

idő, utazás

CSAK HÁZAK A PARTON?

Szinte mindenkinek van Balaton-élménye, és szinte mindenkinek másmilyen: a szülőkkel eltöltött, nyaranként egy hét a vállalati üdülőben, a barátok zsebkendőnyi telke faházzal vagy a generációk óta öröklődő patinás nyaraló a villatelepen, szintén generációk óta öröklődő bútorokkal. Ezeket az élményeket nemcsak a nosztalgia és a romantika köti össze, hanem az is, hogy nagy eséllyel sem a céges üdülő, sem a kicsi faház, sem a patinás nyaraló nem létezik már abban a formában, ahogyan emlékezünk rá. A Balaton többször változott, és drasztikusabb módon, mint az ország bármelyik szeglete, és a legritkább esetben a jó irányba, ezért a tudományos érdeklődés által motivált mentés, védelem és múltkutatás éppúgy indokolt, mint a személyes emlékeken, kötődéseken alapuló pánik: az a Balaton, amelyiknek meg kellene maradnia, el fog tűnni! Tudományos érdeklődés és személyes kötődések egyaránt vezéreltek minket, amikor még jóval a koronavírus terjedése előtt kitaláltuk, egy lapszámot a Balatonnak áldozunk, és ettől a kijárási korlátozások sem tántorítottak el minket. Hiszen ami igazán érdekes egy muzeológiával, emlékezettel és kulturális örökséggel foglalkozó folyóirat számára, azt nem a világjárvány, legfeljebb az üzleti érdek veszélyezteti, témáink akkor is érvényesek lennének, ha idén nyáron meg sem tudtuk volna közelíteni a Balatont. Gyakorlatilag körbejártuk a tavat, éppúgy elméletben, ahogyan Eötvös Károly tette annak idején, csakhogy mi „társszerzőket" is találtunk egy-egy témához, településhez vagy kutatási területhez, néprajzossal, építésszel, történésszel, újságíróval, művészettörténésszel, múzeumigazgatóval jártunk az északi és a déli parton, a Somogyi-dombságban és a Káli-medencében, megyeszékhelyen és a rejtett, kicsi faluban, de éppúgy jártunk a 19. század derekán és végén, mint a 20. század bármely évtizedében – mindegyik szolgáltatott elég alapos indokot ahhoz, hogy a magunk módján mi is megpróbáljuk menteni a Balatont.

Gréczi Emőke

tartalom

7 *hírek (Magyar Katalin)*

17 Martos Gábor
JERGER KRISZTINA (1948–2020)

21 *balaton*

23 Wettstein Domonkos
VÁLTOZÓ PERSPEKTÍVÁK: A BALATON-PART
20. SZÁZADI ÉPÍTÉSZETI ÖRÖKSÉGÉNEK HELYZETKÉPEI

49 Karácsony Ágnes
LOMBKOSZORÚS PÁHOLYOK

63 Gréczi Emőke
A MŰVÉSZ ÉS VÁROSA

83 Rajcsányi Gellért
MAGYAR LÉLEK – IDEGENBEN ÉS OTTHON

95 Kutnyánszky Ildikó
FELOSZLATÁSOK ÉS ÚJRAINDÍTÁSOK:
TIHANYI BENCÉS MŰTÁRGYSORSOK

119 Zsigmond Gábor
BALATONI KÉPEK A KÖZLEKEDÉSI MÚZEUMBÓL

155 Nagy Anita
„SZÉPEN VÁRJUK A FÉNYES
FÜRDŐVENDÉG KOSZORÚT"

177 Kántor Viola
ÚJRAÍRNI A BALATONT
203 Haász Gabriella, Müller Róbert, Havasi Bálint
A BALATONI MÚZEUM KÜLDETÉSE, FELADATAI
ÉS VÁLTOZÁSAIK
227 Basics Beatrix
„MINDENÜTT SZÉP, DE LEGSZEBB A BALATONNÁL"
– EÖTVÖS KÁROLY BALATONI UTAZÁSAI

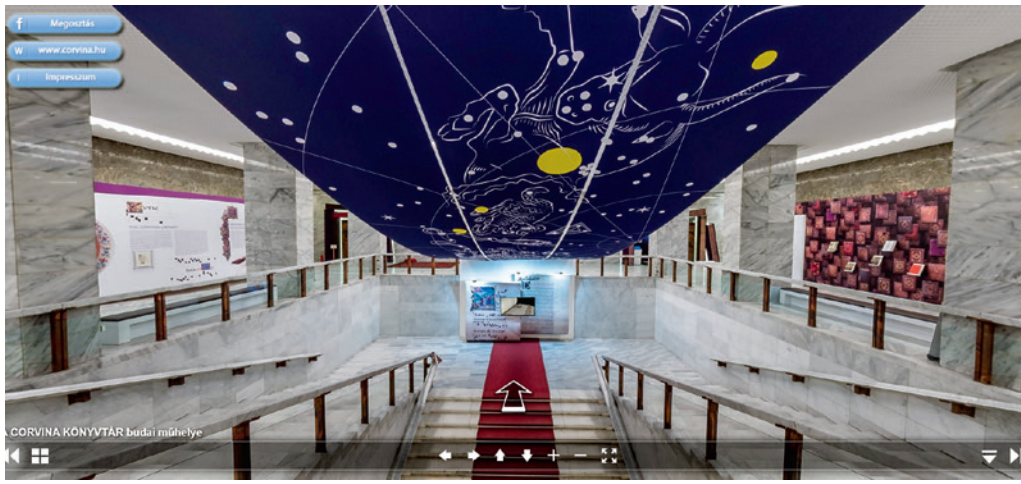
247 *múzeumőr*

249 Berényi Mariann
A BAKONY ÉS A BALATON-FELVIDÉK
A SZENTENDREI SKANZENBEN
– H. CSUKÁS GYÖRGYI

279 *térkép 1920*

281 Sóti Lajos
TRIANONRÓL – KICSIT MÁSKÉNT

hírek

A Corvina Könyvtár budai műhelye kiállítás (2018) virtuális változata
Forrás: Az Országos Széchényi Könyvtár weboldala (oszk.hu)

Összeállította: *Magyar Katalin*

CORVINÁK ONLINE

¶ Az Országos Széchényi Könyvtár elérhetővé tette a 2018/2019-es monumentális kiállításának 3D-s online változatát, a virtuális tárlaton többek között középkori kódexek, pénzérmék és a Mátyás-trónkárpit látható, valamint megtekinthetők a kiállításon levetített kisfilmek és a kurátor mozgóképes összefoglalója is. A nagyszabású tárlat egyik különlegessége volt, hogy a hazánkban őrzött 53 Corvina csaknem hiánytalanul találkozott, s a külföldről – többek közt New Yorkból, Párizsból, Rómából és Bécsből – érkező kötetek közül több a középkor óta először tért vissza Magyarországra. Az online tárlat elkészültével egy időben az A'Design Award nemzetközi szervezet belsőépítészet és kiállítás kategóriában bronzminősítéssel díjazta a kiállítást, amelyet Gazdag Mária belsőépítész tervezett. (MTI)

ELHUNYT MUZEOLÓGUSOKRA EMLÉKEZÜNK

¶ Elhunyt Varga Edith egyiptológus, 89 éves volt. Gyakornokként került a Szépművészeti Múzeumba, s az egyetem elvégzése után 1956-tól 1994-ig dolgozott ott. 1974-től az Egyiptomi Osztály vezetője, 1988 és 1992 között a múzeum főigazgató-helyettese volt. Számos nemzetközi konferencián, kongresszuson, hazai és külföldi tudományos társaságok fórumain tartott előadásokat, s részt vett a következő egyiptológusgenerációk egyetemi képzésében is. A Szépművészeti Múzeumban három állandó egyiptomi kiállítást rendezett (1956, 1972, 1985), és vendégkiállításokat szervezett a berlini Állami Múzeumok egyiptomi anyagából (1963, 1975, 1980). Fő kutatási témáját az egyiptomi fejalátétek alkották, ebből szerzett tudományos fokozatot is. Részt vett az ókori egyiptomi gyűjtemény gyarapításában, egyiptológiai témájú tudományos kutatásokban. Cikkek, könyvek, rádió- és tévéelőadások megjelentetése mellett, sok éven át a TIT Szabadegyetemen és számos más fórumon a nagyközönség számára egészen a közelmúltig tartott rendszeres előadásokat az ókori Egyiptom kultúrájáról.

¶ 63 éves korában meghalt Király László György fotográfus, a Mai Manó Ház munkatársa („mellesleg" ismert közgazdász, adószakember). 2007-ben választotta tagjai közé a Magyar Fotóművészek Szövetsége, egyike annak az öt alkotónak, akinek képei Brüsszelben, a magyar elnökség idején az Európai Unió Tanácsának épületét (a Justus Lipsius Ház) díszítették. Alkotói munkája mellett művészetszervezői tevékenysége is jelentős. 2005 óta tagja, 2011 augusztusától pedig elnöke a Magyar Fotográfiai Múzeumot működtető alapítvány kuratóriumának. Kezdeményezője és egyik kurátora a Kecskeméti Fotószalonnak. Több fotográfiai tárgyú könyv kiadását segítette elő. 2011-ben szűkebb pátriája,

Bács-Kiskun megye Művészeti Díjával tüntették ki.

¶ 81. életévében elhunyt Bátyai Gitta szegedi helytörténész, a Móra Ferenc Múzeum Természettudományi Osztályának egykori munkatársa. 1965-től több mint négy évtizeden keresztül tevékenykedett rovarpreparátorként a Móra Ferenc Múzeumban. Első írásai az 1990-es évektől a szegedi preparátorok munkásságáról, a múzeum természettudományi gyűjteményének kezdeti időszakáról, Bíró Lajos világutazó szegedi kapcsolatairól, a Csongrád megyei vadászat történetéről szóltak. Helytörténeti és tudománytörténeti kutatásaiban jeles szegedi épületek, intézmények, kereskedők, vállalkozók, értelmiségiek sorsát szerepeltette tanulmányaiban, amelyek száma megközelíti a százat. Tevékenységét többek között Szeged Emlékéremmel, volt munkahelye pedig Tömörkény-díjjal ismerte el. (MC)

BEÁZOTT A SZÉPMŰVÉSZETI

¶ A június 14-i nagy budapesti viharban beázott a Szépművészeti Múzeum. Az okokat a legjelentősebb építésügyi minőség-ellenőrzési intézmény, az ÉMI vizsgálja. A vízbetörés elsősorban a Román Csarnok egy részén a falfestményeket érintette, valamint az alatta található szintre is átszivárgott a víz, ahol műkincseket őriznek, de szerencsére ott nem történt jelentős kár. A 15 milliárdos beruházás kivitelezője a Magyar Építő Zrt. volt, a cég gondoskodik a károk garanciális javításáról. Az első vizsgálatok alapján a vízbetörés legfőbb oka, hogy a Szépművészeti Múzeumon nem található külső eresz, amely a tetőn felgyülemlő nagy mennyiségű csapadékot elvezesse, így miután a városi csatornák megteltek, megtörtént a baj. Hasonló esőzésekre számítva, várhatóan vízátvezetőkkel fogják orvosolni a helyzetet nagyon rövid időn belül. (INFOSTART.HU)

EUROPA NOSTRA DÍJ

¶ Az egyik legrangosabb nemzetközi örökségvédelmi elismeréssel díjazták a Szépművészeti Múzeum átfogó rekonstrukcióját. A felújítás után 2018-ban újranyílt múzeum épülete a megőrzés kategóriában nyerte el az Europa Nostra, más néven az Európai Unió Kulturális Örökség Díjat, nyolc más projekttel együtt. Idén 15 országból összesen huszonegy pályázat részesült az Europa Nostra díjban, köztük a Gödöllői Királyi Kastély *Egy Kastély titkos élete* címet viselő kiállítása és az UCCU Roma Informális Alapítványa az oktatás, képzés és figyelemfelkeltés kategóriában lett nyertes. (MAGYARMUZEUMOK.HU)

RÉGI-ÚJ IGAZGATÓ MAKÓN

¶ A makói önkormányzat újabb öt évre szavazott bizalmat Szikszai Zsuzsannának, hogy irányítsa a makói József Attila Városi Könyvtár és Múzeumot. (RADIO7.HU)

MEGÚJULÓ MÚZEUMI LÉTESÍTMÉNYEK

¶ A Beethoven-emlékév keretében átadták a megújult Beethoven Emlékmúzeumot és a Brunszvik-kert új szökőkútját a Fejér megyei Martonvásáron. A beruházás kétszázmillió forintba került, de a projekt folytatódik a Brunszvik–Beethoven sétány megépítésével, amelyre négyszázmillió forintot fordítanak.

¶ A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum pályázati pénz és egyéb támogatások segítségével

DÜRER KORA

NÉMET RAJZOK ÉS METSZETEK
A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYÉBŐL

Albrecht Dürer műhelye: *Lándzsás lovas*, 1502

2020.
06. 20.
–
2020.
10. 18.

Főtámogató:

Médiatámogatók:

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM

rekonstruáltatta Zrínyi-Újvár egykori kútját korabeli dokumentumok alapján. A várat felrobbantották a törökök, helyét speciális módszerekkel kutatták fel, s kezdték meg a régészeti feltárást. Ez az egyetlen, a Zrínyi-emlékév jegyében megvalósuló beruházás. A tervek szerint a Zrínyi-Újvár ásatási munkálatai során előkerült leletekből kiállítást is rendeznek majd, ezzel először Nagykanizsán találkozhat a közönség.

¶ Megújult külsővel várja Mezőberény mellett a látogatókat a rossz állapotba került Bodoki Károly Vízügyi Múzeum, melyet 1974-ben a Körös-vidéki Vízügyi Igazgatóság hozott létre egy gőzüzemű szivattyútelepből. A kiállításon a Körös-vidék vízügyi múltját bemutató tablók és vízgazdálkodással kapcsolatos műszerek gyűjteménye található.

¶ A Múzeumok Éjszakáján nyitották meg a Kalocsai Képtár Látványtárát. A Viski Károly Múzeum hosszú ideje várt képtárában a Városi Képzőművészeti Gyűjtemény csaknem háromszáz darabját helyezték el a volt zsinagóga épületének emeleti falain. Az alapvető cél a tárgyak állagmegóvása, de ilyen módon látogathatóvá is válik az anyag a nagyközönség számára is.

¶ Majdnem két és fél évig tartó építkezés után lezárult két jelentős beruházás a Fiumei úti sírkert nemzeti emlékhelyen: részlegesen felújították a monumentális északi árkádsort, s rendbe hozták, restaurálták a még háborús sérüléseket hordozó Dudits-kupolát a mozaikkal egyetemben, emellett újjáépítették a szomszédos Salgótarjáni utcai zsidó temető összeomlott mészkő kerítését. Előbbi mintegy egymilliárd, utóbbi 2,9 milliárd forintba került. A munka a déli árkádsor restaurálásával, a zsidó temető sírjainak felújításával és a Lajta Béla tervei alapján emelt – évtizedekkel ezelőtt beomlott ravatalozó – rekonstruálásával folytatódik. (MC)

ELKÖLTÖZTETIK A TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUMOT

¶ A kormány jóváhagyta a Magyar Természettudományi Múzeum debreceni költözését. A beruházás Debrecen tízéves, hatszázmilliárd forint forrásigényű fejlesztési terve keretében valósul meg, ennek célja, hogy a város Magyarország keleti régiójának központja legyen. A döntést örömmel fogadta a debreceni városvezetés, ám a múzeumi szakma és Budapest vezetői is tiltakoztak, mert szerintük az áttelepülés menthetetlen károkat okoz a több tízmillió darabból álló, pótolhatatlan gyűjteményben. Nem mellékes továbbá, hogy a múzeumi dolgozók többsége nem akar Debrecenbe költözni. Harmincnégy, nemzetközileg is elismert tudós és akadémikus nyílt levélben fordult a debreceni polgárokhoz és az ott dolgozó természettudósokhoz, amiben a költözés ellenérveit sorolják fel. (MC)

MEGSZŰNIK A KULTURÁLIS KÖZALKALMAZOTTI STÁTUS

¶ November elsejével megszűnik a kulturális intézményekben dolgozók közalkalmazotti státusa a parlament döntése nyomán. A kulturális intézményekben dolgozók státusa ezáltal munkaviszonnyá alakul át. A változás kiterjed a központi költségvetési szerveknél, a helyi és nemzetiségi önkormányzatoknál, valamint az egyházi szervezeteknél

foglalkoztatottakra, a levéltárak, a nyilvános könyvtárak, a muzeális intézmények és az előadó-művészeti szervezetek csaknem 19 ezer alkalmazottját érinti. (MTI)

ONLINE IS, MEG NEM IS

¶ A járványhelyzet miatt még online hirdették meg idén a Régészet Napja és a Múzeumok Éjszakája egymást követő hétvégeken megrendezett eseményeit, amelyeket zömmel a Facebookon lehetett nyomon követni. Ám a veszélyhelyzet múltával több múzeum helyszíni programokat is szervezett sebtiben, vagy csak azt ünnepelték, hogy megnyithattak végre. A két eseményen Networks/Hálózatok és a Játék tematikára épülő online kvízjátékok, kisfilmek, kiállításbemutatók, virtuális kiállítások és tárlatvezetések, felolvasások, performance-ok, valamint valóságos séták, idegenvezetések, ingyenes belépés várta az érdeklődőket. (MC)

NYÍLIK A MÓRA FERENC MÚZEUM

¶ Tavaly május végén kezdték meg az épület rekonstrukcióját, s négy új kiállítással nyitja meg kapuit a szegedi Móra Ferenc Múzeum. A főépület mellett a vár és kőtár kiállítóhelye is megújult, megszépült az épület bejárata, udvara, és egy régészeti homokozó is készült. A Kultúrpalota felújításakor kialakítottak egy kilátót, amelynek különlegessége egy kronoszkóp: az eszközbe belenézve egy 3D-animáció szemlélteti az egykori belvárost. Az új állandó tárlaton Szeged múltjának ikonikus eseményeit mutatják be interaktív módon: a boszorkányok mellett a látogatók megismerkedhetnek a betyárság világával, valamint az árvíz és az egykori vár történetével is. Megújul a természettudományos állandó tárlat, amely a Tisza és a Nagy-Alföld élővilágát mutatja be izgalmas formában, Máté Bence természetfotóival kiegészítve. A Móra Ferencet bemutató kiállításon, amelyet az író dédunokája tervezett, egy erdőben találja magát a látogató, míg a két időszakos kiállítás egyikén Gábor Áron eredeti rézágyúja is látható, a díszteremben pedig Munkácsy Mihály személyéhez kötődő kiállítást szerveznek. (MUSEUM.HU)

KIEMELT KORMÁNYZATI BERUHÁZÁSOK

¶ Egy kormányrendelet nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségűvé nyilvánította a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum építését és a Törekvés Művelődési Központ felújítását. A vázlatterv, engedélyezési terv és a kivitelezési terv elkészítésére 2021–2023-ban összesen 5,7 milliárd forintot biztosítanak, a Közlekedési Múzeum meg is kötötte új épületkomplexumának tervezési szerződését a tervpályázaton győztes Diller Scofidio+Renfro irodával, a megbízás értéke 7,87 milliárd forint. Az új Közlekedési Múzeum, a MÁV korábbi Északi Járműjavítójának dízelmozdony-javító csarnokát felhasználva, annak átépítésével és bővítésével épül meg nagyjából harmincezer négyzetméteren.

¶ Kiemelt kormányzati beruházás keretében a magyarság szabadságküzdelmeire emlékező múzeumot és közparkot alakítanak ki a Gellért-hegy tetején álló Citadella erőd és közvetlen környezete rehabilitációjával. A Várkapitányság irányításával zajló fejlesztések 2022-ig tartó első üteme az erőd épületére és a környezet rendezésére koncentrál.

Az állapotfelmérési, régészeti és tervezési munkák után elkezdődik a Citadella belső udvarának felújítása és a külső falak rekonstrukciója. A terület megújításának második ütemében, 2023-ig valósul meg a magyarság szabadságküzdelmeit bemutató állandó kiállítás.

¶ Kiemelten közérdekű beruházás lett az MMA tulajdonában levő Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, amelyet a Belügyminisztérium egykori városligeti kórházában alakítanak ki. Ez azt jelenti, hogy a hatóságoknak csaknem minden döntést nyolc vagy tizenöt napon belül kell meghozniuk, településképi véleményezési eljárást nem kell lefolytatni és településképi bejelentési eljárásnak sincs helye. (MTI)

ANDRÉ KERTÉSZ GYŰJTEMÉNYE

¶ A magyar állam az év végéig megvásárolja a magyar származású fotóművész, André Kertész fotógyűjteményét, legfeljebb bruttó 6,1 millió amerikai dollárnak (csaknem kétmilliárd forint) megfelelő vételáron. A gyűjtemény, amely jelenleg az André and Elizabeth Kertész Foundation and Trust tulajdonában áll, a Magyar Nemzeti Múzeumba kerül majd. (HVG)

NÖVEKSZIK A DIA

¶ Duplájára nőhet a következő években a Digitális Irodalmi Akadémia (DIA) adatbázisa, miután a testület tagjainak többsége jóváhagyta 113, 1949 után elhunyt magyarországi, határon túli és emigráns író, költő, irodalomtudós akadémiai taggá jelölését. A Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) által működtetett DIA posztumusz tagjelöltjeit a mindenkori PIM-főigazgató javaslatára az akadémiai tagok választják. Az 1998-ban alakult DIA a tagok teljes szépirodalmi életművét digitalizálja, és új szövegkiadásként, ingyenesen közzéteszi honlapján. Az élő, elhunyt és posztumusz tagok száma jelenleg száz fő. (PIM.HU)

LETÖLTHETŐ A FÉNYKÉPTÁRGY

¶ Ingyenesen letölthető a Magyar Nemzeti Múzeum gazdagon illusztrált *Fényképtárgy / Material photograph* című angol és magyar nyelvű kiadványa, amelyben a fényképgyűjteményeket gondozó szerzők a múzeumi munka szinte összes arcát felfedik előttünk: a gyűjteményezéstől, tárgyleírástól, katalogizálástól az értelmezésig és a kiállításon való bemutatásig. A Fisli Éva szerkesztette kötet címe egyszerre utal az analóg fénykép tárgy voltára és a Magyar Nemzeti Múzeum történeti fényképgyűjteményének – 1997 óta Történeti Fényképtárként megnevezett – őrzőhelyére, melyben több mint egymillió felvétel található. (MC)

NAGY FELBONTÁSÚ UTOLSÓ VACSORA

¶ Leonardo da Vinci romlékony freskójáról, az *Utolsó vacsoráról* még időben készítettek szinte teljes méretű olaj-vászon másolatot a mester tanítványai, ami a Google Arts & Culture és a képtulajdonos Royal Academy közreműködésének köszönhetően a legapróbb részletekig is tanulmányozhatóvá vált (artsandculture.google.com/asset/the-last-supper-attributed-to-giampietrino-and-giovanni-antonio-boltraffio/gAEISwj5Pus85w). Az eredeti kép felső harmada nincs ott ugyan a másolaton, sok olyan részlet is látható

azonban, amelyek az eredeti festmény kopása, sérülése miatt hiányoznak. Ilyen például Jézus lába, amely a falfestménynek helyet biztosító kolostor refektóriumának átépítése során, egy ajtó beillesztésekor eltűnt. (ARTSANDCULTURE.GOOGLE.COM)

BÖRTÖNMÚZEUM PRISTINÁBAN

¶ Múzeum lett egy korábbi koszovói börtönből. Az újonnan megnyíló múzeum az albán nép jugoszláv rezsim alatti szenvedéseinek állít emléket. A Pristina központjában lévő börtönépületet egykor a kommunista diktatúra politikai foglyai építették. A múzeumot abból az alkalomból nyitották meg, hogy huszonegy éve, június 11-én ért véget az a NATO-hadművelet, amely kikényszerítette a jugoszláv haderők kivonását Koszovó területéről. (EURONEWS.COM)

ROTTERDAM ÚJ MŰVÉSZETI RAKTÁRA

¶ A Hollandia második legnagyobb városában elkészült ikonikus épület a világ első nyilvánosan elérhető művészeti raktára. A Boijmans Van Beuningen Múzeum még üres depója és tetőkertje szeptember 25. és 27. között megtekinthető az érdeklődők számára, azután beköltöztetik a múzeum 151 ezer tárgyból álló gyűjteményét. A megnyitó 2021 őszén lesz. Az MVRDV építészeti cég által tervezett, majdnem negyven méter magas, kör alakú épület új típusú múzeumi hely lesz, ahol a látogatók a színfalak mögé is benézhetnek, s tanúi lehetnek például a megőrzési, helyreállítási és kutatási munkálatoknak. A műtárgyak védelmét öt különböző „éghajlat" biztosítja, lesznek bérelhető részek más gyűjtemények számára, s természetesen rendezvények tartására is alkalmas lesz. (ARTDAILY.COM)

VISSZAADJÁK KRISZTUS SIRALMAIT

¶ A stockholmi Nemzeti Múzeum visszaadja az idősebb Lucas Cranach iskolájának művészei által 1538 körül festett képet a wrocławi Nemzeti Múzeumnak, mivel bebizonyosodott, hogy a festményt a második világháború idején ellopták. A műalkotás 1880 óta volt a lengyel múzeum tulajdonában, és valószínűleg 1942-ben tűnt el. A svéd múzeum 1970-ben egy mariefredi aukción vásárolta meg a festményt négyezer svéd koronáért, és nem volt tudatában annak, hogy a műkincs lopott. (ARTDAILY.COM)

UFFIZI A TIK-TOKON

¶ Egyelőre körülbelül tucatnyi múzeum található a TikTokon, ahol (többnyire fiatalok) rövid videókat készíthetnek és oszthatnak meg. Az amszterdami Rijksmuseum áprilisban csatlakozott, a madridi Prado Múzeum pedig júniusban. (A New York-i Metropolitan Művészeti Múzeum tavaly néhány projektet használt a platformon, de a fiókja jelenleg nem működik.) Az Uffizi különösen váratlan tagja ennek a kiválasztott csoportnak, tekintettel arra, hogy néhány évvel ezelőtt úgy viselkedett, mintha nem is lenne internet, márciusig nem volt Facebook-oldala sem – fogalmaz kissé pikírten a *The New York Times Company* híre. A dinamikus német igazgató, Eike Schmidt kihozta az Uffizit a „kőkorszakból", s a vicces videókkal a fiatal felhasználókat akarja becsalogatni a képtárba. (ARTDAILY.COM)

Szilágyi Lenke felvétele

JERGER KRISZTINA (1948–2020)

¶ Talán nincs még egy ember ma ebben az országban a múzeumi szakmában, aki olyan lenne, mint amilyen ő volt: hogy tudniillik mindenki, aki csak egy kicsit is ismerte, őszintén szerette. Tényleg mindenki. A temetésén – karantén ide, karantén oda – olyan tömeg volt, amekkorát csak a legjobban szeretettek tudnak egy ravatal, egy sír köré gyűjteni.

¶ Jerger Krisztina 1948-ban született Budapesten. Édesapja magyar, édesanyja lengyelországi menekült (akinek apját az oroszok a család szeme láttára lőtték agyon, anyját pedig Szibériába hurcolták). Krisztina a budapesti leánygimnázium után a Varsói Tudományegyetemen végezte el a művészettörténet szakot, ahol az elmélet mellett kiállításrendezést is tanítottak, a gyakorlatban is: Krisztina például egy ideig a világhírű színházi rendező, Józef Szajna galériájában dolgozott. 1976-ban kapta meg a diplomáját, hazajött az akkorra egyedül maradt édesanyjához (apja ugyanis disszidált, emiatt Krisztina tíz évig nem kaphatott Nyugatra útlevelet), és 1977-től a Műcsarnokban kezdett el dolgozni; közben, 1978 és 1982 között a Józsefvárosi Galéria kortárs kiállításainak állandó szervezője és rendezője is volt.

¶ Amikor 1980-ban megrendezte a Műcsarnokban a Franciaországban élő Székely Vera hatalmas, lebegővászon-szobrainak bemutatóját, a közönség a kiállításba lépve egyszerűen hanyatt esett a látványtól – de akár szó szerint is, hiszen Jerger a kiállítótér teljes padlóját vastag szivaccsal vonta be. „A repülést juttatták eszembe a szárnyakra emlékeztető, hatalmas, drapériákból készült szobrok; a repülés pedig számomra a bizonytalanságot jelenti. Ezért döntöttem úgy, hogy tíz centiméter vastag szivaccsal burkolom a Műcsarnok padozatát. […] az emberek […] lehuppantak, lefeküdtek, és rádöbbentek arra, hogy ez a kiállítás igazi nézőpontja.” – mesélt egyszer erről lapunkban. Hiszen – ahogyan erről is a *MúzeumCafé*nak

beszélt, nem is egyszer (talán nincs még egy olyan hazai múzeumi szakember, aki annyiszor szerepelt volna az oldalainkon, mint ő) – „a kiállításrendező belsőépítészeti megoldásokkal, grafikával, a szín, a fény helyes használatával [kell] segítse a tartalmi megértést, megkönnyítve ezzel a néző egyáltalán nem könnyű feladatát"; vagy máskor: „a »kiállításcsinálás« egyik alapvető feladata, hogy a látogató segítségére legyen: megkönnyítse az értelmezést egy láthatatlan térkép felrajzolásával, a súlypontok, az összefüggések [...] meghatározásával." De nem csak a munkájáról mesélt bármikor szívesen; minden kapcsolatrendszerét latba vetve segített például, hogy a *MúzeumCafé* 19., 2010 október–novemberi számába írást kapjunk egy fontos varsói kiállítás lengyel kurátorától, és hogy az megfelelő szakmaisággal le is legyen fordítva a magyar olvasóknak.

¶Ahogyan ő maga fogalmazott egyszer: 1989-ben Szilágyi János György „hívta át" először a Műcsarnokból „a Hősök tere másik oldalára", az etruszk kiállítás megrendezésére; onnantól rendszeresen készített tárlatokat a Szépművészeti Múzeumban is (meg persze még sokfelé az országban, például a Páva utcai Holokauszt Emlékközpontban, de az ő munkája volt az első magyarországi *Láthatatlan kiállítás* is az Olof Palme Ház pincéjében); utolsó nagy „szépműs" munkája a múzeum legutóbbi felújítása után az Antik Gyűjtemény új állandó kiállítása három termének megtervezése volt.

¶ Múzeumi munkái mellett „kéthazájúságából" eredően a nyolcvanas–kilencvenes évek szinte valamennyi közös lengyel–magyar kulturális eseményének aktív részese volt, majd 2005 és 2010 között a varsói Magyar Intézet igazgatóhelyettesi és egyben művészeti vezetői posztján építette tovább „két népe" kapcsolatait (az igazgatói posztot, hiába arra pályázott, politikai okokból más kapta meg, aki mellé persze kellett valaki, aki ért is a dolgokhoz), amiért 2010-ben a Lengyel Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjével tüntették ki. Magyarországon 1993-ban kapott Ferenczy Noémi-díjat.

¶ 2016 elején a *MúzeumCafé* szerkesztőbizottsága és szerkesztősége a 2015. évi MúzeumCafé Díjat a Magyar Nemzeti Galéria *A túlélő árnyéka – El Kazovszkij-élet/mű* című kiállítása

készítőinek, Rényi András, Jerger Krisztina és Százados László művészettörténész-kurátoroknak ítélte oda. Akkor Krisztina így beszélt nekünk a munkájáról: „Nem várható el a látogatótól, hogy háttértudással rendelkezzen, neki egy-két órája van mindannak a befogadására, amivel mi éveken át foglalkozunk. Magam egy olyan kiállításrendező vagyok, aki a néző szemével is néz. Semmi sem evidencia, különösen nem a kortárs művészetben. A látogatónak megértésre van szüksége, a befogadás, a felfedezés örömére, mert ha ezzel nem találkozik, akkor elveszettnek, sőt talán frusztráltnak érzi magát…" Ő pedig egész életében valóban azon dolgozott minden egyes munkájában, hogy a néző, akiért végső soron minden kiállítás készül, ne legyen elveszett abban, amit ő mutat neki, és ne is legyen tőle frusztrált. De ugyanígy „figyelt" mindig minden egyes munkatársára is (élmény volt vele dolgozni, mert állandóan nagyszerű hangulat volt körülötte, köszönhetően az ő személyes varázsa mellett a mindig körülötte szaladgáló kis yorkshire terriernek, Zazie-nak, majd utóbb a menhelyről elhozott keveréknek, Buboréknak is); és persze mindenekelőtt a művészekre, akiknek a munkáit éppen a közönség elé vitte.

¶ Két hazája volt, két anyanyelve, két kultúrában volt otthon; a temetésén lengyelül és magyarul is elhangzott a Miatyánk; magyar földben, egy magyar temető lengyel parcellájában, lengyel édesanyja mellett helyezték örök nyugalomba. De igazában a szó legnemesebb értelmében vett európai volt: a legklasszikusabb európai kultúrával rendelkezett, a legszebb európai értékeket hordozta és képviselte, a leginkább európai érzései voltak mindenki iránt. És alighanem ezt kapta vissza mindenkitől a felé áradó szeretetben.

¶ „A kiállításrendezés nem csupán szakmai, hanem erkölcsi kérdés" – mondta egyszer ugyancsak lapunknak, és ő tényleg mind a két „területen" a legmagasabb nívót képviselte. A hazai muzeológia az egyik legkiválóbb szakemberét, mi pedig, itt, a lapnál, a *MúzeumCafé* egyik legnagyobb barátját vesztettük el.

¶ Sovány vigasz, hogy azt mondhatjuk: emléke örökké velünk marad; még ha persze velünk marad is.

Martos Gábor

„Ha Füred európai hírű fürdő akar feltűnni, akkoron szükségeltetik a megnevezetteken kívül először, hogy szállás legalább 4000 fürdővendégnek legyen becsületes, szép szoba, tiszta, kényelmes úri bútorral, apróbb házak kertekkel." (Écsy László füredi fürdőigazgató 1854-es naplójából)

balaton

Balatonföldvár, Budapesti Hajtóműgyár üdülője
Forrás: archív képeslap

WETTSTEIN DOMONKOS, *BME Urbanisztika Tanszék*

VÁLTOZÓ PERSPEKTÍVÁK: A BALATON-PART 20. SZÁZADI ÉPÍTÉSZETI ÖRÖKSÉGÉNEK HELYZETKÉPEI

NEMZET ÉS MUNKÁSMOZGALOM UGYANOTT

¶ A Balaton-parti épületek a közösségi emlékezet fontos elemei, mégis összetett az értékelésük. Sokak számára nosztalgikus emlékeket idéznek, míg mások az adott korszak társadalompolitikájának lenyomataként tekintenek rájuk. A szakmai értékelés is rendkívül komplex, az 1965-ös UIA Abercrombie-díj a nemzetközi szakmatörténetben is kiemeli a tópart fejlesztésének jelentőségét, miközben számos kritika is megszületett a korszakról. Az építészek visszaemlékezéseikben az „ártatlanság" építészeteként felszabadult, játékos útkeresésként emlékeznek vissza a tóparti feladatokra, és ez az egyszerűség ma is referenciát jelent a tóparti építészetben.

az építészek visszaemlékezéseikben az „ártatlanság" építészeteként felszabadult, játékos útkeresésként emlékeznek vissza a tóparti feladatokra, és ez az egyszerűség ma is referenciát jelent a tóparti építészetben

¶ Eltérő perspektívák és értékelések fényeiben jelennek meg az épületek, ami nagyban meghatározza az örökség sorsát is. A 20. század hagyatéka az épületek állapota szempontjából is nagyon vegyes képet mutat. Mára számos értékes épületet lebontottak, vagy épp romos állapotban várja a döntést sorsáról. Másokat jelentősen átépítettek, és az eredeti állapotot már nem is nagyon lehetne rekonstruálni. Kivételes helyzetnek számít az a néhány épület vagy épületegyüttes, amelyek szakszerű rehabilitáción mentek keresztül az elmúlt két évtizedben. Doktori disszertációmban részletesen is elemeztem a Balaton-part 20. századi rekreációs célú építészetét.[1] A tópart fejlesztései jól meghatározható korszakokra bonthatók, a korszakhatárokat a történelmi fordulatok mellett az építkezések hátterében meghúzódó társadalmi, gazdasági szempontok is egységesen tagolják. Mindeközben folyamatosan napirenden volt a Balaton-part egységes jellegének problémája is, és a tóparti építészet alapelveit szemlélve valóban felfedezhetők a korszakokat átfogó, kontinuitást adó tényezők is. Elsősorban a természeti, táji környezettel való kapcsolatot

A tópart fejlesztései jól meghatározható korszakokra bonthatók, a korszakhatárokat a történelmi fordulatok mellett az építkezések hátterében meghúzódó társadalmi, gazdasági szempontok is egységesen tagolják.

és a szezonális életformát érdemes kiemelnünk, amelyek az épületek könnyed, invenciózus formáit eredményezték. Mára azonban a táj és az életforma is nagyban megváltozott. Kérdés, mit is jelentenek számunkra ezek az épületek, és hogyan tudjuk megőrizni, szerkezeti és használati szempontból egyaránt fenntartani? Tanulmányomban a korszak örökségének jelen állapotáról szeretnék egy átfogó helyzetképet adni, rávilágítva az egyes korszakok sajátos karakterére és a rehabilitáció problémáira.

¶ A Balaton-part építészetének kutatása során hamar szembesültem a visszaemlékezésekben rejlő eltérő értelmezésekkel. Már a korabeli szakmai és közéleti reflexiókban is ellentmondások mutatkoztak a tópart építészetének megítélésében. Az utókor visszatekintéseiben pedig jelentős eltérések fedezhetők fel a 20. századi építészet örökségének megítélésében. Ennek egyik oka a modern építészet ambivalens értékelése a közízlésben, amit a technológiai korlátok és a korszak épületállományához tapadó politikai konnotációk is felerősítenek. Az elmúlt években a magyar modern építészet történeti feldolgozására és értékelésére is számos kísérlet született, elősegítve a korszak örökségének rehabilitációját.[2] A Balaton-part modern épületállományával szemben is gyakran fogalmaznak meg előítélettel véleményt szakszerűtlenül keverve a szocreál és a modern építészet fogalmait. A tömeges építés eredményeként kialakult épületállomány színvonala valóban problémás a régióban, ugyanakkor több kvalitásos épületet is találhatunk, amelyeket érdemes kiemelnünk és megőriznünk. Ezek a házak ráadásul játékos formálásukkal, közvetlen gesztusaikkal hamar közel férkőznek a szemlélőhöz. A vízpart fesztelen környezetében az építészek a modern építészet doktriner jellegét is levedlették, és felszabadult formai kísérletezésbe kezdtek. A turisztikai középületek

a Balaton-part modern épületállományával szemben is gyakran fogalmaznak meg előítélettel véleményt szakszerűtlenül keverve a szocreál és a modern építészet fogalmait

több kvalitásos épületet is találhatunk, amelyeket érdemes kiemelnünk és megőriznünk

exponált tájképi helyzetben jelentek meg, látványos formájukkal messziről orientálva a turistákat. Talán épp emiatt ivódott be jó pár épület a köztudatba, könnyed formájuk a Balaton ikonikus elemévé vált.

EGY POLGÁRI BALATON-PART NOSZTALGIÁJA

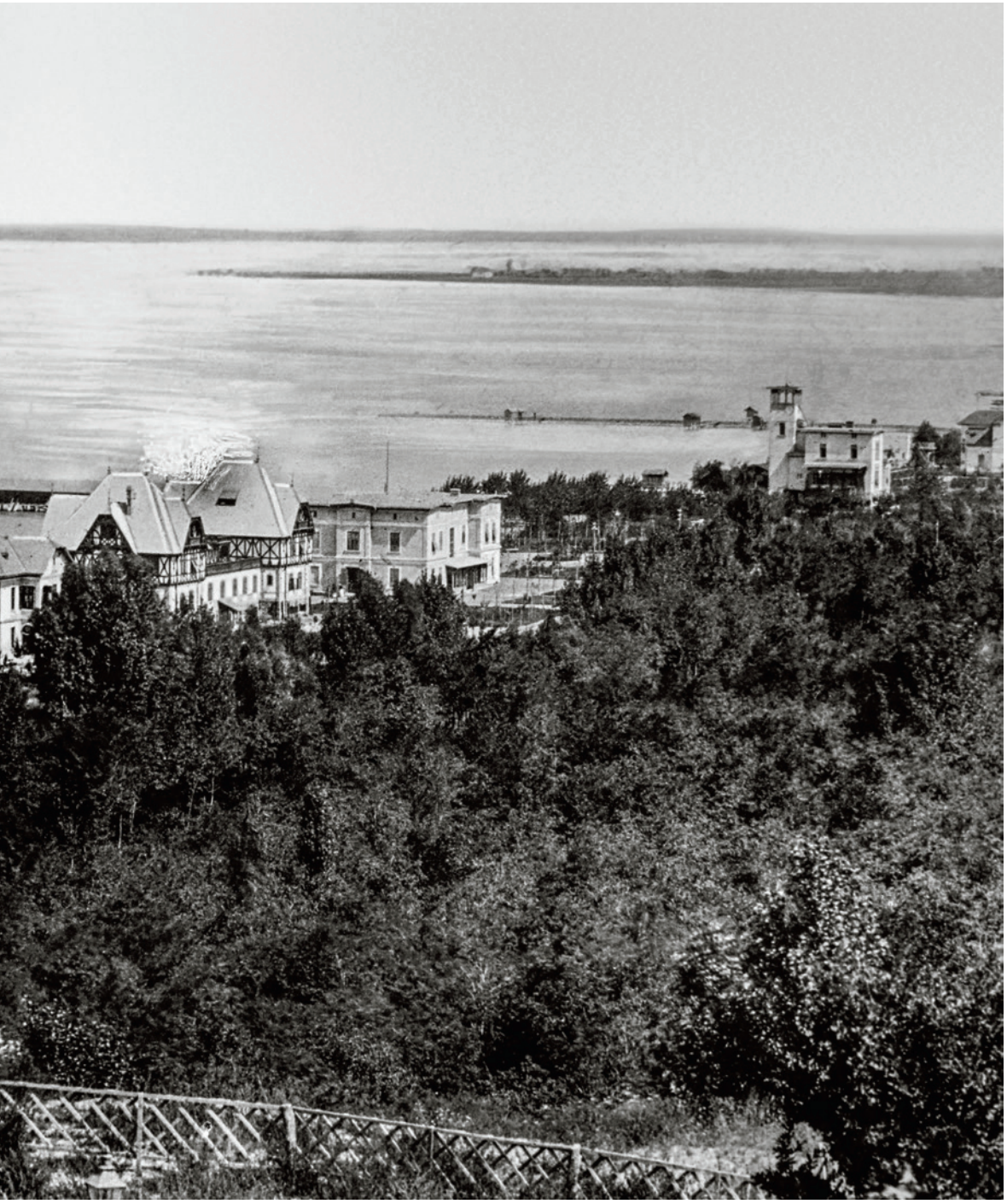
¶ Amikor a vasúton utazva elérjük a Balaton déli partját, régmúlt idők nyaralói és villái suhannak el az ablakban. A fürdőtelepek raszterének egységes rendjében sorakozó házakon a rekreáció történeti korszakainak eltérő felfogásai tükröződnek. Balatonföldvár állomásra érkezve a robusztus hotelek és üdülők közt filigrán kora vasbeton szerkezetével feltűnik az egykori Yacht Club épülete. A századforduló nagypolgári életviteléhez a villák, szállók és a nagyvonalúan kialakított parkok mellett a sportnak és társaséletnek teret adó klubház is hozzátartozott. Az épületet ifjabb Ray Rezső és Zielinszky Szilárd tervezte 1905-ben, szerkezeti megformálása révén országos szinten is jelentős alkotás. Az épület vázát az első nem ipari épületen alkalmazott vasbeton szerkezetként alakították ki. Az innovatív konstrukcióban a történeti üdülőhelyek pavilonjainak faépítészeti logikája és a kora modern konstruktőri gondolkodás ötvöződik, ezzel az anyagváltással új fejezetet nyitva a tópart építészetében is. Kísérletező modern felfogása, átmeneti terekben gazdag, légies formálása révén a Balaton-part 20. századi építészetében pionír szereppel bír. Az államosítást követően a Budapesti Hajtóműgyár üdülőjeként működött tovább, többször átépítették. A ház évek óta romosan áll, a lecsupaszított karcsú szerkezetek kiüresedett terei az egykori polgári Balaton-eszme mementójaként várják az újraéledést.

kísérletező modern felfogása, átmeneti terekben gazdag, légies formálása révén a Balaton-part 20. századi építészetében pionír szereppel bír

¶ A tópart irodalmi leírásaiban rendre megjelenik a nosztalgia motívuma. Ez a nosztalgia persze eltérő jellegű, attól függően, hogy a 19. század feledésbe merülő villáinak nagyvonalú életvitelét, a két háború közti fürdőtelepek egyszerűségében is önfeledt világát vagy a hatvanas–hetvenes évek „saját nyaraló” tulajdonjogában rejlő szabadság illúzióját

Földvár, Kvassay sétány, 1917
Forrás: Fortepan 132 265, adományozó: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum / Történeti Fényképek Gyűjteménye

szeretnénk felidézni. A polgári eszméhez is köthető villa- és nyaralóépítészet áttekintésével a tópart sajátos karakterét is jobban megérthetjük.[3] A rekreációs célú építészet a 19. század második felében bontakozott ki, elsősorban a közlekedés fejlődéséhez, a Déli Vasút 1860-as évekbeli kiépüléséhez köthető. A vasút, mint a modernitás szimbóluma egyszerre jelenti a nagyvárossal kiépülő gyors kapcsolatot és a tóparti táj transzformációját. A vasútvonal kiépítése miatt ugyanis jelentősen szabályozni kellett a tó vízszintjét, a kétméteres szintsüllyesztés révén egy új apadási öv alakult ki a tóparton, ahol hamar megjelentek az első fürdőtelepek. A vasútvonal és a topográfiai adottságok Füreddel szemben a déli partot hozták helyzetbe, a korábban mocsaras terület lecsapolásával itt jelentek meg azok a ma már jelentős fürdővárosnak tekinthető telepek, amelyek akkor ősközségi előzmények nélkül, új parcellázások mentén, mesterséges háló rendszerben alakultak ki. Bár Siófok mint kereskedőtelepülés korábban is létezett, Földvár és Fonyód-Bélatelep helyén csak egy-egy majorság állt. Az új telepeket hamar birtokba vették a tehetősebb társadalmi rétegek képviselői, villáikat a kor reprezentatív életvitelének megfelelően alakították ki. Térformáik és szerkezeteik a városias épületekkel megegyező kvalitást mutatnak, miközben ezeket az épületeket mindössze az év két hónapjában használták. Ma is számos eredeti formában megújított villát találhatunk a már említett településeken, a Balaton-part korai társadalmának önreprezentációját és vágyakozását megőrizve a kollektív emlékezet számára.

a vasútvonal és a topográfiai adottságok Füreddel szemben a déli partot hozták helyzetbe, a korábban mocsaras terület lecsapolásával itt jelentek meg azok a ma már jelentős fürdővárosnak tekinthető telepek, amelyek akkor ősközségi előzmények nélkül, új parcellázások mentén, mesterséges háló rendszerben alakultak ki

MIKROTÖRTÉNETEK: FÜRDŐTELEP, KERT ÉS NYARALÓ

¶ A személyes emlékezetben sokaknak meghatározó motívum a saját kert és nyaraló önfeledt élménye. A zsebkendőnyi parcellákon égig érő sövénnyel határolt kertek sajátos mikrokozmoszt alakítanak ki, amelyben a gyermeki játék és a nagyvárostól elvonuló felnőttek autonóm világai keverednek. A mai értelemben vett modern „nyaralóépület" archetípusa a két világháború között jelent meg. A tópart fejlesztésében ugyanis

jelentős fordulatot hozott az első világháborút lezáró trianoni békediktátum. Miközben az ország elvesztette történelmi fürdőhelyeit, a bezárt országban felértékelődött a Balaton-part. Új társadalmi rétegek kezdtek el építkezni, a korábbi nagypolgári reprezentatív építészet helyett kisebb költségből egyszerűbb épületeket emelve maguknak. A középosztályt képviselő tisztviselők, fiatal értelmiségiek a frissen parcellázott déli parti telepek (Zamárdi, Szárszó, Szemes, Lelle, Boglár, Máriafürdő) mellett a jó megközelíthetőséggel bíró északi parti Akarattyán, Kenesén, Almádiban, Szepezden és Révfülöpön is építkeztek. Az egyre gyorsabb ütemben kiépülő telepek egyre zavarosabb összképet mutattak, ami szükségessé tette az építészek összefogását. Az 1929-ben megalakuló Balatoni Intéző Bizottság megfelelő keretet adott az önkéntes építészmozgalom számára. Kotsis Iván vezetésével kiállításokat szerveztek, és mintaterveket publikáltak, ami jelentősen hozzájárult a tópart építészeti minőségének javulásához.[4] A szezonális életformához igazodva egyszerű, könnyed építészetet javasoltak, amely éppúgy távolságot tart a nagyvárosi villák nehézkes formáitól, mint az ősközségek népi építészetének vernakuláris formáitól. Ezzel egy sajátos regionális karaktert szerettek volna kialakítani, amelyet az életformából adódóan már erősen áthatott a modern szemlélet, bár Kotsis Iván és társai révén ennek egy moderáltabb tónusa érvényesült. A klimatikus adottságokhoz és a helyi építőanyaghoz, technológiákhoz alkalmazkodva, természetes anyagokból, egyszerű archetipikus formákkal, alacsony hajlású tetővel formálták meg a házakat. Ez az épülettípus a 20. század második felében is tovább élt. Bár az egyre szélesebb társadalmi rétegek számára megnyíló tóparton a nyaralóépületek mellett az egyszerűbb térelrendezéssel és szerkezetekkel rendelkező kisléptékű típustervek, kerti hajlékok és minimális térigénnyel kialakított hétvégi házak is elterjedtek, a polgári felfogást a szocializmusban is megőrző nyaralóépületek a hatvanas–hetvenes években továbbra is épültek. Az építésmód és az életvitel mára azonban megváltozott. A szezonális életformát felváltotta a négy évszakos használat, a hőszigetelés és az összetett térstruktúra igénye a 20. század egyszerű és könnyed nyaralóépítészeti

a szezonális életformához igazodva egyszerű, könnyed építészetet javasoltak

a klimatikus adottságokhoz és a helyi építőanyaghoz, technológiákhoz alkalmazkodva, természetes anyagokból, egyszerű archetipikus formákkal, alacsony hajlású tetővel formálták meg a házakat

az építésmód és az életvitel mára azonban megváltozott

Balatonboglár, a Neÿ-villa a Balaton partján, 1936
Forrás: Fortepan 96 144, adományozó: Buzinkay Géza

eszméjét is átalakítja. A védtelen nyaralóépületek sorra tűnnek el vagy épülnek át a családi ház méretű új balatoni lakóépületek árnyékában.

JÁTÉKOS NARRATÍVÁK: MODERN ÉPÍTÉSZET ÉS POPULARITÁS

¶ A tömegtársadalom és tömegturizmus a modern építészetet is exponált helyzetbe hozta a tóparton. A vízparti turizmushoz köthető középületek ma is a kollektív emlékezet meghatározó elemei. Badacsonyban a hatvanas években épült Hableány éttermet (tervező Raáb Ferenc) több lépésben újították meg a közelmúltban. A rekonstrukciónál a tulajdonosok tudatosan építettek a hatvanas–hetvenes évek hangulatának megidézésében rejlő „brand" lehetőségére. A falon sokáig kint volt az a Kerekes Kata grafikus által készített molinó, amelyen a művész játékos ábrázolással az ikonikus Balaton-parti modern épületeket értelmezte újra. Az alkotás az online média érdeklődését is felkeltette, ami a téma közbeszédben betöltött szerepét is plasztikusan mutatja.[5] A molinón egymás mellé sorolt bélyegképeken szerepeltek többek között a szocialista realizmus és a modern építészet 1954 utáni fordulatát jelző siófoki meteorológiai központ, a Dianóczky János által tervezett tihanyi és szántódi révállomás látványos héjszerkezetei, a szerkezeti innováció sorát folytató és a tihanyi alsó kikötőben álló, három ponton támaszkodó vasbeton héjszerkezet (tervező: Szittya Béla és Bérczes István), a badacsonyi Tátika, Hableány és Szőlőskert éttermek, valamint a település központjában álló posta. Ezek az épületek jellemzően a Balaton-part modern építészetének hőskoraként is felfogható hatvanas években készültek, amikor a Balaton-parti fejlesztések újraindulásával az építészszakma számára is lehetőség nyílt a könnyed vízparti épületek formálásában rejlő kísérletezésre.[6]

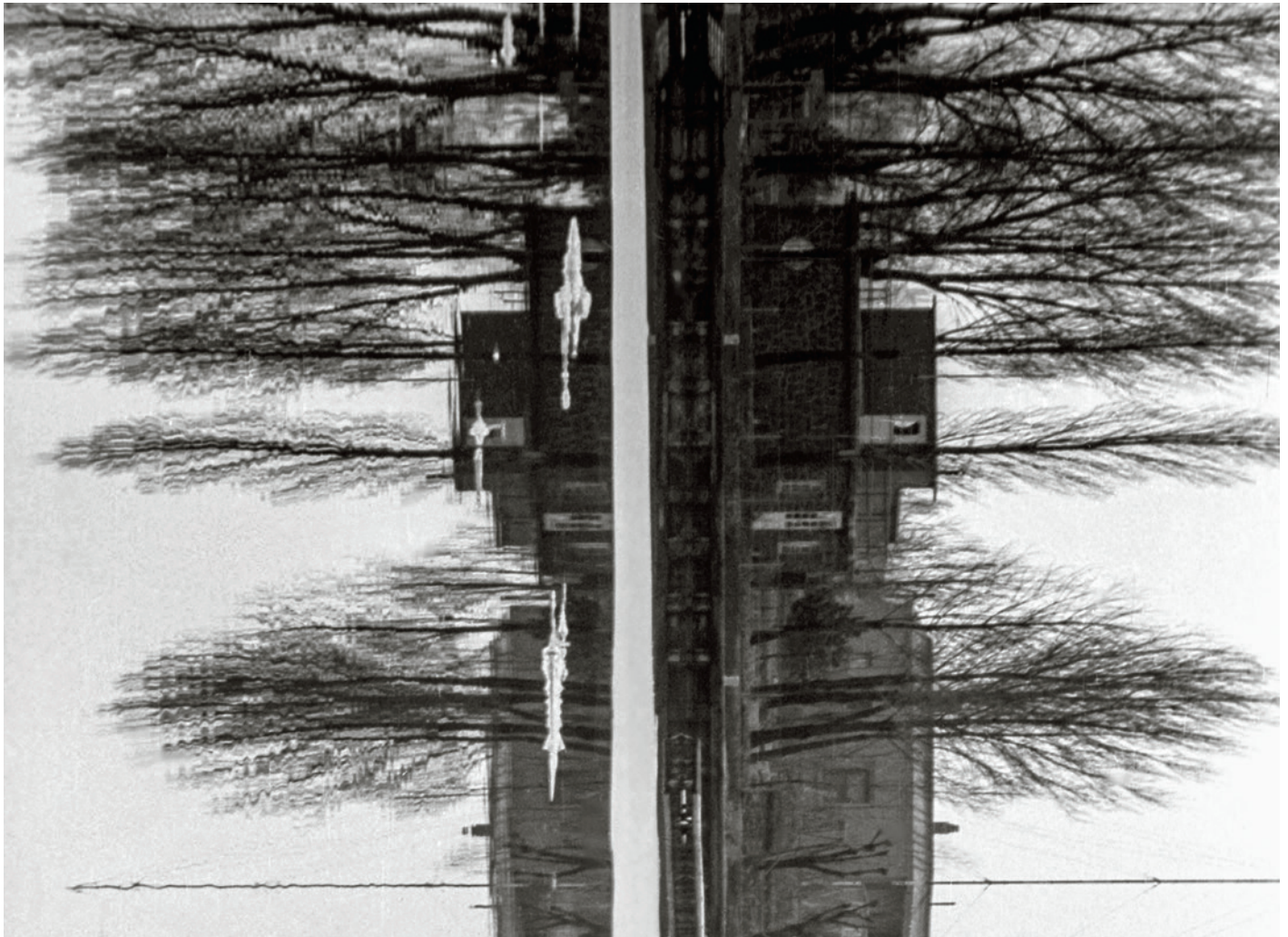
a falon sokáig kint volt az a Kerekes Kata grafikus által készített molinó, amelyen játékos ábrázolással az ikonikus Balaton-parti modern épületeket értelmezte újra

¶ Az 1956-os forradalmat követő kádári konszolidációban fontos szerepet kapott a tópart. A társadalom életszínvonalának fokozatos emeléséhez a tóparti nyaralás is hozzátartozott, miközben az ország valutaigényét a nyugati turizmus

Siófok, Motel étterem, 1963
Forrás: Fortepan 126 559, adományozó: Bauer Sándor

Siófok, Meteorológiai központ, 1966
Forrás: Fortepan 31 514, adományozó: Pálinkás Zsolt

Tihany, Motel étterem, 1965
Forrás: Fortepan 57492, adományozó: Karabélyos Péter

Badacsony, Poharazó, 1970
Forrás: Fortepan 126 647, adományozó: Bauer Sándor

Balatonföldvár állomásra érkezve a robusztus hotelek és üdülők közt filigrán kora vasbeton szerkezetével feltűnik az egykori Yacht Club épülete.

bevonzásával kívánták kielégíteni. Ez a kettősség a tópart látképében is idővel egyre inkább kiéleződött. A hatvanas évek elején elindult a Balaton átfogó fejlesztése, Farkas Tibor főépítész vezetésével elkészült a Balaton-környék Regionális Terve, majd felépültek az első rekreációs célú létesítmények: kisebb motelek, strandok és kempingek. Az épületeket a korszak fiatal építészei tervezhették meg, számukra a szocialista realizmus ideológiai kényszere után ekkor nyílt lehetőség a modern építészethez való visszatérésre. A tópart könnyed épületei játékos szerkezeti-formálási innovációra adtak lehetőséget. A szűkös technológiai és gazdasági körülmények közt megszülető „pózna-lemez architektúra" kreatív formálása nagyban hozzájárult, hogy a Nemzetközi Építészszövetség (UIA) 1965-ben az Abercrombie-díjjal ismerje el a fejlesztés első ütemét. Polónyi Károly, akik később az afrikai országokban végzett építészeti munkásságával vált nemzetközileg is elismertté, légies „V" tető formájú, előre gyártható idényjellegű épületet tervezett meg, és a déli parti strandokon számos helyen fel is építették.[7] Előszeretettel alkalmazták a helyi természetes anyagokat, halászhálókat és deszkázatokat, vitorlásformát imitáló terméskőrakásmódokat. Ezek a játékos elemek a korszak popkultúrájával is párbeszédet folytattak, és ezzel a hétköznapi emberek számára is érthetővé váltak. A tóparti turizmus újrapozicionálásával talán ezek az épületek is új esélyt kaphatnak, bár számos emlék mára elpusztult. Az Ezüstparton álló Orion bárt lebontották, a tihanyi réváll omás ma már felismerhetetlen. Egyedül a Tátika Étterem élvez műemléki védettséget (tervező Callmeyer Ferenc, 1962), állapota azonban aggodalomra ad okot. A korszak épületei jellemzően a szezonális működésre, karcsú, légies szerkezettel lettek kialakítva. A korszerű követelményeknek megfelelő rehabilitáció, a vastag hőszigetelés épp ennek a könnyed balatoni karakternek az elvesztésével fenyeget.

a korszerű követelményeknek megfelelő rehabilitáció, a vastag hőszigetelés épp ennek a könnyed balatoni karakternek az elvesztésével fenyeget

¶ Bár az építészszakma a két háború közt és a háború utáni építészetben is határozott távolságtartásra intett a vernakuláris elemek interpretálásától, a turisztikai érdeklődésben kezdettől fogva napirenden volt a helyi kultúra és népi építészeti formakincs megismerése. A turizmus perspektívája a vízparti üdülésről fokozatosan fordult a Balaton-felvidék háttértelepülései felé a 20. század során, és ez az érdeklődés szükségszerűen éreztette hatását a Balaton-parti építészetben is. Toroczkai Wigand Ede 1921-ben jelentette meg kiadványát a Balaton-parti építészetről, ebben a népi építészeti formakincsek alkalmazása mellett foglalt állást.[8] Elképzelése ugyanakkor inkább egy a Balaton tájegységi építészettől független nemzeti építészet jegyében fogant, és csak a harmincas években kezdtek el a Magyar Ház Barátai csoport tagjai a Balaton-környék népi építészetével foglalkozni. A felmérésről készült könyvet a vernakuláris kultúra bemutatására nagy hangsúlyt helyező Balatoni Intéző Bizottság adta ki 1936-ban.[9] Ennek nyomán fellángolt a vita a tóparti nyaralóépítészetről: míg a már említett Kotsis Iván a nyaralás építészetét a klímából és az életvitelből levezetve, modern felfogás mentén autonóm módon képzelte el, addig a népi építészettel foglalkozó építészek a tájegységi hagyományokat kívánták folytatni. A kérdés a hatvanas években is megjelent, és bár a modern építészet jegyében egyértelmű távolságot tartottak a népi építészet másolásától, a tájképi illeszkedés igénye és az egyszerű, praktikus szerkezeti megfontolások egyre több lehetőséget adtak a helyi építőanyagok, szerkesztésmódok alkalmazására. A badacsonyi poharazó és a tihanyi magtár közösségi térként történő megújítása (tervező: Callmeyer Ferenc, 1959 és 1963), vagy Makovecz Imre szepezdi Szövosz-üdülője ezt az alternatív vonalat értelmezte tovább. Ezek az épületek jellemzően az északi parton találhatók, ahol az ősközségi háttér és a turisztikai fejlesztések szorosabban is összekapcsolódtak.

fellángolt a vita a tóparti nyaralóépítészetről: míg a már említett Kotsis Iván a nyaralás építészetét a klímából és az életvitelből levezetve, modern felfogás mentén autonóm módon képzelte el, addig a népi építészettel foglalkozó építészek a tájegységi hagyományokat kívánták folytatni

¶ A hetvenes évek végére kifulladt a Balaton-part fejlesztése, egyre több ökológiai és területrendezési probléma jelent meg a tópart erőltetett modernizációjából fakadóan. A túlnépesedő

Az épületeket a korszak fiatal építészei tervezhették meg, számukra a szocialista realizmus ideológiai kényszere után ekkor nyílt lehetőség a modern építészethez való visszatérésre.

tópart helyett a turizmus is egyre inkább a Balaton-felvidék falusi turizmusában látta az alternatívát. A modernitás helyi válsága egybeesett a nemzetközi építészetben is lezajló változásokkal. A modern építészet kritikájaként posztmodern tendenciák jelentek meg, amelyek a helyi történeti és vernakuláris építészetet is új helyzetbe hozták. A Balaton-parton az átfogó fejlesztések elmaradtak, az egységes modern Balaton-parti építészet kérdése lekerült a napirendről. A nyolcvanas években megvalósuló néhány jelentősebb épület a posztmodern építészet jegyében a szűkebb lokális környezetre összpontosít. Turányi Gábor fiatalkori alkotása, a badacsonytomaji üdülő is ezekhez az előzményekhez nyúlik vissza. A tájkép történeti tipológiáit újraértelmező alkotása a hazai építészszakma elismerését is kiváltotta, és az Ybl-díj második fokozatával tüntették ki. A népi mintázatok tematizálása eltérő minőségben számos Balaton-parti épületen ma is megjelenik, kérdés, esetükben turisztikai mimikriről vagy helyi autonóm építészetről beszélhetünk-e?

KORTÁRS KRITIKA ÉS REHABILITÁCIÓ

¶ A modern építészet értékelését meghatározza a korszak utolsó harmadában bekövetkező léptékváltás, amely mind az épületek nagyságában és számosságában megjelent. Keszthely, Balatonfüred, Almádi, Siófok, Földvár látképét ma is meghatározzák azok a hotelépületek, amelyeken már a késő modern építészetet jellemző előre gyártás technológiáit alkalmazták. Ezeknek a léptékükben és formálásukban egyaránt urbánus karakterű épületeknek az értékelése a hagyományosan természetközeli Balaton-képzet után vágyakozó közízlésben rendkívül negatív. A hatvanas évek második felében

Keszthely, Balatonfüred, Almádi, Siófok, Földvár látképét ma is meghatározzák azok a hotelépületek, amelyeken már a késő modern építészetet jellemző előre gyártás technológiáit alkalmazták

ugyanakkor más szempontok érvényesültek. A nyugati turisták fogadására egyre több nagy kapacitású hotelt kellett felépíteni, a háttérben pedig a belföldi lakosság számára egyre nagyobb számban parcellázták a tópart még szabad területeit.[10] Az 1968-as Új Gazdasági Mechanizmus az építészeti kontroll számára is fordulatot hozott. Megszüntették a korábban sikeresen működő főépítészséget, ami hamar megmutatkozott az új építések színvonalában is.[11] A vállalati üdülőket a késő modern építészet előre gyártásos technológiáival építették meg. A korábbi történelmi szőlőterületeken kontroll nélkül indult meg a zártkerti területek beépítése, sokszor a szabályokat kijátszva, házilagos technológiával. Egyre hangsúlyosabbak lettek az erőltetett modernizáció nyomán fellépő ökológiai problémák, az építészet helyett a vízminőség romlása került fókuszba. A környezet komplex válsága egyszerre jelentkezett a táj és az építészet léptékében, a probléma ma is érezteti hatását a sok helyen rendezetlen üdülőhelyi környezetben. A rendszerváltást követően új szereplők jelentek meg a tópart fejlesztésében, a sokszereplős társasjátékot azonban az építészeti összkép szempontjából kevés szabály alakította. Átfogó regionális szintű, de építészeti léptékű koncepció nélkül egyre zavarosabb településkép alakult ki a tóparton, ami a 20. század építészeti örökségének kezelésére is hatással volt.

megszüntették a korábban sikeresen működő főépítészséget, ami hamar megmutatkozott az új építések színvonalában is

a rendszerváltást követően új szereplők jelentek meg a tópart fejlesztésében, a sokszereplős társasjátékot azonban az építészeti összkép szempontjából kevés szabály alakította

¶ Időközben a 20. század épületállománya is életciklusának abba a fázisába ér, amikor dönteni kell a megújítás kérdésében. Az épületeket övező ambivalens megítélésnek számos épület esett már áldozatul, elég csak a műemlék Tátika-étterem mellett álló, szintén Callmeyer Ferenc tervezte badacsonyi bazársorra, a Márton István által tervezett futurisztikus Orion bárra vagy Polónyi Károly korabeli nemzetközi fórumokon is bemutatott strandépületeire gondolnunk. Szerencsére a települési főépítészek tevékenysége nyomán értő rekonstrukciókra is

A népi mintázatok tematizálása eltérő minőségben számos Balaton-parti épületen ma is megjelenik, kérdés, esetükben turisztikai mimikriről vagy egy helyi autonóm építészetről beszélhetünk-e?

találunk példákat. A közelmúlt településrehabilitációi közül kiemelkedik Balatonfüred megújulása András István főépítész vezetésével. A klasszicizáló városkép ma is unikális pozíciót jelent a tópart építészetében, amelyet modern építészeti alkotások egészítenek ki. Füred reformkori fejlődése a tóparti fürdőkultúra forrásának is tekinthető, bár ekkor még nem a balatoni fürdőzésre, hanem a tóparti hévforrásokra és gyógyfürdőzésre épült a turizmus. Az elmúlt évtizedekben átfogó rehabilitáción ment keresztül a település, amelynek alapja a helyi értékvédelem és az önkormányzati ingatlanok stratégiai kezelése volt. Tihanyban a Legenda projekt keretében Bujdosó Judit főépítész koordinálásával újult meg a település több pontja, köztük a számos modern építészeti emléket őrző alsó kikötő. Sugár Péter és Földes László építészeti terveinek köszönhetően sikerült eredeti formájában megmenteni a három ponton támaszkodó vasbeton héjszerkezetet, miközben egy, a kor jellegzetességeire reflektáló új épületszárnyat is kialakítottak. Remélhetőleg hamarosan a megújuló épületek mellett álló, ma még romos, a húszas években épült Sport szálló (építész: Bierbauer Virgil) és hatvanas évekbeli csemegeüzlet (építész: Gulyás Zoltán) is megújul, ezzel példát mutatva a 20. századi építészeti örökség turisztikai kezelésében rejlő lehetőségekre.

a klasszicizáló városkép ma is unikális pozíciót jelent a tópart építészetében, amelyet modern építészeti alkotások egészítenek ki

¶ Az építészszakma önértékelése szempontjából a 20. századi Balaton-part elsősorban a modern építészetben rejlő játékos egyszerűség keresésének helyszíne volt. A század elején Ray Rezső és Zielinszky Szilárd földvári klubépületének esetében éppúgy, mint Kotsis Iván számára a praktikus nyaralótervezési elvek kialakításában, vagy a háború után színre lépő fiatal generáció számára a szocreál utáni újrakezdés idején. Ez az önfeledt szakmagyakorlás az építészek tóparti életformájában is megjelent. Bár a korszak jeles építészei jellemzően városi életmódot éltek, szezonális életvitelük sokukat a tóparthoz kötötte. Kotsis Balatonbogláron, Farkas Tibor Ábrahámhegyen alkotott, de ismert történet Polónyi Károly BIB főmérnök földvári vitorláshajóján eltöltött nyarai is.[12] Rekreáció és szakmagyakorlás szorosan összefonódott, ami az épületek szenzitív megformálásában is tükröződött. A tópart fejlesztésének aranykorát az UIA 1965-ös

bár a korszak jeles építészei jellemzően városi életmódot éltek, szezonális életvitelük sokukat a tóparthoz kötötte

Balatonalmádi, Hotel Aurora, 1969
Forrás: Fortepan 111297, adományozó: Bauer Sándor

Abercrombie-díja jelöli ki, bár egyes vélemények szerint ez már későn érkezett.[13] A korszak politikája akkor már egyre erőteljesebben torzította el a Balaton-part természeti és épített környezetéről kialakított szenzitív képet.

¶ Turányi Gábor építészprofesszor visszaemlékezésében a 20. század Balaton-parti modern építészetét az „ártatlanság" építészetéhez hasonlította, amely mára megszakadt.[14] Mindez jól mutatja, hogy a korszak ma is referenciát jelent a hazai építészszakma számára, bár az életforma- és szerkezetváltások tekintetében nehéz kialakítani a formálásban rejlő kontinuitást. A kutatások tükrében ugyanakkor a tópart építészetének 20. századi útkeresése összetett, ellentmondásoktól sem mentes folyamatként értékelhető. A tanulmányban épp ezért eltérő perspektívákból néztünk rá a tópart örökségének helyzetére, kiemelve azokat a tematikus jellegzetességeket, amelyek az utókor szemszögéből meghatározó motívumnak tekinthetők a 20. századi örökség értelmezésében. Bár a „balatoni építészet" definiálásakor eltérő megközelítéseket találhatunk, korszakoktól független közös motívumként jelenik meg az egyszerű, elemi építészet megtapasztalása utáni vágyakozás. Ehhez a rekreációs célú építészetben rejlő egyszerűséghez talán a hatvanas évek elején járt a legközelebb a szakma, amikor a körülmények szorításában az építészet alapelemeivel kezdtek kísérletezni. A „pózna lemez architektúra" a természetes anyaghasználatból és a játékos, kísérletező szerkezetek alkalmazásából fakadt, ami a társadalom számára ma is közérthető eszközöket adhat a korszak rehabilitálásához.

bár a „balatoni építészet" definiálásakor eltérő megközelítéseket találhatunk, korszakoktól független közös motívumként jelenik meg az egyszerű, elemi építészet megtapasztalása utáni vágyakozás

Jegyzetek

[1] Wettstein Domonkos: *Regionális stratégiaalkotás a Balaton-part rekreációs célú építészetében (1929–1979)*. Doktori disszertáció, BME Építészmérnöki Kar, Csonka Pál Doktori Iskola, 2018.

[2] Ferkai András: Hatvanas évek: Újabb kísérlet egy korszak bejárására, *Ars Hungarica,* 44. 2018/2. 117–134. és Simon Mariann: Historiography of post-war modern architecture in Hungary: Evaluation – research – preservation, *Docomomo Journal,* 59. 2018/02. 7–11.

[3] Wettstein Domonkos: A Balaton-parti nyaralók építészete a rekreáció 20. századi életformáinak tükrében, *Építés-Építészettudomány*, 48. 2020/1. 49–74.
[4] Wettstein Domonkos: Regionális törekvések a Balaton-parti üdülőterületek építéstörténetében a két világháború között, *Építés-Építészettudomány*, 45. 2017/1–2. 139–171.
[5] Zubreczki Dávid: *A balatoni ufóépítészet gyöngyszemei. Elképesztően klassz házak épültek a 60-as 70-es években Siófoktól Keszthelyig.* https://index.hu/urbanista/2016/07/02/gondoltad_volna_hogy_ezek_a_meno_epuletek_a_balatonnal_vannak/.
[6] Wettstein Domonkos: A Balaton régió mint kísérleti területorium. Az építészet pozíciói az üdülőterületi regionális tervezés kialakulásában, *Építés-Építészettudomány*, 44. 2016/1–2. 129–177.
[7] Ákos, Moravánszky; Judith, Hopfengärtner (szerk.): *East West Central 01. Re-Humanizing Architecture: New Forms of Community, 1950–1970*, Birkhäuser Verlag, Zürich 2017.
[8] Toroczkai Wigand Ede: *Hogyan építsünk a Balaton partján?* Táltos Kiadó, Budapest 1921.
[9] Wettstein Domonkos: Regionális törekvések a Balaton-parti üdülőterületek építéstörténetében a két világháború között, *Építés-Építészettudomány*, 45. 2017/1–2. 139–171.
[10] Simon Mariann: Hungarian See Promises a Rich Summer: Collective Good and Economic Interest in Socialist Leisure Architecture. In: Hilde, Heynen & Janina Gosseye (szerk.): *Proceedings of the 2nd International Conference of the European Architectural History Network, Brussels*. Koninklijke Vlaamse Academie van Belgie voor Wetenschappen en Kunsten, 2012. 480–484.
[11] Farkas Tibor: Visszaemlékezések: Ahogy én látom a Balatonügy 30 évét II., *Magyar Építőművészet*, 37. 1988/3. 10–13.
[12] Polónyi Károly: *Építész-településtervező a perifériákon. Polónyi Károly retrospektív naplója*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 2000.
[13] Paulhans Peters: Kritische Anmerkungen von Paulhans Peters über Architekten von Ungarn, *Baumeister*, 1964/2. 99–140., valamint Gáborjáni Szabó Péter: Levél a Balaton ügyről. Vitaindító, *Magyar Építőművészet*, 13. 1964/6. 61.
[14] Turányi Gábor szóbeli közlése, a témához kapcsolódóan lásd akadémiai székfoglaló előadását: https://epiteszforum.hu/a-folyamat-architekturaja-turanyi-gabor-szekfoglalo-eloadasa.

A balatonfüredi színház épülete, képes levelezőlap, 1920
Forrás: PIM–OSZMI

KARÁCSONY ÁGNES

LOMBKOSZORÚS PÁHOLYOK

A FÜREDI JÁTÉKSZÍN ÉS ARÉNA TÖRTÉNETE

¶ Balatonfüred a 19. század elején Zala vármegyei falucska volt. Már akkor divatos fürdőhelye előkelő társaságoknak. Kisfaludy Sándor kezdeményezésére emeltek színházat itt, ami 1831. július 3-án nyílt meg. Időrendben a harmadik magyar kőszínház volt – a kolozsvári és a miskolci után, és hat évvel megelőzte a pesti Nemzeti Színházat. Kisfaludy játékszínének emlékét hat kőoszlop őrzi ma a füredi Kiserdőben. Azt kevesebben tudják: a 19. században egy másik színház is épült Füreden, az aréna, amely 1934-ig maradt fenn. Egykori színészöltözői az első világháború után szegény családok lakásaiként szolgáltak.

Kisfaludy Sándor kezdeményezésére emeltek színházat, amely 1831. július 3-án nyílt meg

¶ 1831. július 3-án megnyílt a balatonfüredi játékszín. Eötvös Károly, a regényes Balaton-utazó szavaival: „Ó-görög modorú, szép oszlopos homlokzatú, megfelelő nagy épület 400 személyből álló közönségre, nagy színpaddal, mellékhelyiségekkel s lakószobákkal." Homlokzatán pedig a felirattal: „Hazafiság a nemzetiségnek." Aznap kora este a Dunántúli Színjátszó Társaság vezetője, Komlóssy Ferenc igazgató felolvasta a prológot, amelyet a teátrumalapító költő, Kisfaludy Sándor írt a megnyitóra: „Hazafiúi buzgóságtok tavaly ilyenkor azt mondotta: Legyen meg! – és: meglett… A tavaly gondolt Játékszín szép valósággá lőn. És az önnön hazájába eddig zsöllérkedni kénytelenített magyar színművészség tulajdon házra vergődhetvén azt sóhajthatja: Itt most tulajdon Hazámban én is már itthon lehetek!"

¶ Az utolsó mondat után Komlóssy Kisfaludy felé fordult: „Éljen, akire gondolok, de akit megneveznem nem szabad, mert megtiltotta." Persze, hogy mindenki vivátozta a költőt. Majd a társulat előadta a *Magyar hölgy* című vígjátékot. Egy időben úgy tartották: Kisfaludy Sándor a szerzője, pedig Karl Töpfer, akinek *Schein und Sein* című komédiáját vélhetően Komlóssy magyarította németből. Vasárnapra esett a nyitás.

A következő hétvégén került csak színre eredeti magyar mű: *A hűség próbája* Mátyás királyról szólt, a színházalapító öccse, Kisfaludy Károly írta.

¶ Komlóssy 1828 elején lépett a Dunántúli Színjátszó Társaság élére. A régió vármegyéi is szorgalmazták ezt, mivel már akkor felvetődött társasági körökben, hogy az igazgatásilag Zalához tartozó füredi gyógyfaluban színházat kellene emelni a „magyar szónak", és ahogy akkoriban még följegyezték: „a magyar nemzetiségnek." Váli Béla színháztörténész, az Országos Színészegyesület tanácsosa 1887-ben a *Figyelő*ben, az első magyar irodalomtörténeti folyóiratban így elemzett: Komlóssynak „jó modora és szorgalma által sikerült több buzgó hazafit arra megnyerni, hogy a nemzeti színészet állandósíttassék a dunántúli megyék által. A húsz tagból álló társaság az akkori vidéki igényeknek jól megfelelt, nem annyira képessége, mint inkább az ügyes igazgató érdemét képező, hosszú együttlét következtében kifejlő összjáték folytán". Válitól tudjuk azt is: a Balatonfüreden megjelenő társulatok többnyire olyan szegények voltak, hogy „tagjai nappal viselt ruháikban voltak kénytelenek fellépni, ha modern társadalmi darabot adtak".

a húsz tagból álló társaság az akkori vidéki igényeknek jól megfelelt, nem annyira képessége, mint inkább az ügyes igazgató érdemét képező, hosszú együttlét következtében kifejlő összjáték folytán

¶ Gajdó Tamás színháztörténész, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet főmunkatársa ma úgy vélekedik: a magyar színháztörténet-írás sokáig leginkább szubjektív forrásokból merített. Például Balatonfüred színjátszása kapcsán főként Kisfaludy Sándor írásaiból vagy Eötvös Károly pittoreszk leírásaiból. Eötvös először az *Ország Világ* 1900. november 25-ei számában mesélte el a füredi játékszín létrehozását *Az első magyar nemzeti színház* című írásában: „Apróra el kell beszélnem azt a történetet, mely a balatonfüredi színház alapításáról szól. Szép történet ez. A színművészet első szentegyháza, melyben más szó, mint magyar szó, nem hangzott soha", kezdte. Kerényi Ferenc színháztörténész pontosan jegyezte meg a *Magyar színháztörténet 1790–1873* című kézikönyvben, amely 1990-ben jelent meg szerkesztésében: Eötvös Károly a balatonfüredi színház építésének „novellisztikus feldolgozását" választotta. Kerényi volt az első színháztörténész itthon, aki az 1970–1980-as években újraolvasta a forrásokat,

újraértelmezte a színháztörténeti jelenségeket. Miként Gajdó Tamás mondja: Kerényi az anekdoták helyett végre a forrásokat fogta vallatóra. Jóval többet tudhatunk meg tőle a romantika korának színházalapításáról, mint, mondjuk, az 1962-es *Magyar színháztörténet*ből, amelyet Hont Ferenc szerkesztett. Abban csupán szűkszavú utalás esik a balatoni teátrumra: „A harmadik magyar kőszínház Balatonfüreden, a köznemesség kedvelt üdülőhelyén épült fel. A kezdeményező Kisfaludy Sándor volt; tőle származott a színház homlokzatát ékesítő felirat: Hazafiság a nemzetiségnek!, s az ő színművével, a *Magyar hölggyel* nyílt meg 1831. július 3-án." (Tudjuk, ez nem az ő darabja volt.)

¶ Balatonfüred színházi életének kezdetéről fontos dokumentum Fára József levéltáros 1925-ben kiadott füzete is *A balatonfüredi színház megalapításának és működésének első évtizedei* címmel. Zala megyei források alapján részletezte a színház korai történetét. Összegző mű Hudi József történész-levéltáros *A balatonfüredi színházak és színészet története (1831–1861)* című kötete, amelyet Kerényi Ferenc lektorált. Számomra még rendkívül hasznos volt az írásomhoz Rédey Tivadar színház- és irodalomtörténésznek és Kőhegyi Mihály régésznek a füredi színházzal kapcsolatos kutatása. Mindezekből tényleg feltárható a teátrum története – legalábbis 1861-ig bővebben. Utána már egy új korszaka kezdődött a füredi színjátszásnak, hiszen megépült az „aréna" a Kiserdőben. Minderről kevesebb szó esett eddig, most pótoljuk ezt.

A FÜREDI NEMZETI SZÍNHÁZ

¶ De előbb nézzük a füredi színházalapítást, amely elsősorban nemzeti demonstráció volt. 1821-ben már saját épülete volt a kolozsvári társulatnak, két év múlva Miskolcon is színházat avattak. A harmadik magyar kőszínházat, a dunántúli színi kerület központját Füredre tervezte Kisfaludy Sándor. 1830. augusztus 9-én előterjesztést nyújtott be Zala vármegyének a színház építésére: „A nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra, általában a nemzetiség előmozdításának s terjesztésének egyik

leghatásosabb módja és eszköze minden okvetetlen a nemzeti játékszín és színművészség lévén, ily játékszíneknek szükségét és hiányát minden hazaszerető magyar már régen sajnosan érzi, és ezen fogyatkozás miatt az országnak nagyobb birtokosait méltó nehezteléssel vádolja."

¶ A zalai közgyűlés rögvest határozattá emelte: „a balatonfüredi nemzeti színházat föl kell építeni, a gyűjtést már a gyűlés alatt meg kell kezdeni", a színházban „soha más nyelven, mint magyar nyelven színi előadást tartani nem szabad". A színház „főkormányzójává" Kisfaludy Sándort nevezték ki, mandátuma élete végéig szólt. Zala vármegye a tihanyi apáttól (övé volt a füredi földbirtok) kért ingyentelket a játékszínhez. Veszprém, Győr, Vas, Somogy és Fejér vármegye is támogatta az első dunántúli színház ügyét.

Zala vármegye a tihanyi apáttól (övé volt a füredi földbirtok) kért ingyentelket a játékszínhez. Veszprém, Győr, Vas, Somogy és Fejér vármegye is támogatta az első dunántúli színház ügyét

¶ Horváth Pál tihanyi apát, aki 1830-ig a pannonhalmi apátság kormányzója is volt, nemcsak telket adományozott, hanem még húszezer téglát is az építkezéshez. Fülöp József, Veszprém vármegye főmérnöke tervezte a színházat, ő vezette az építkezést. A földbirtokos és királyi kamarás Festetics László gróf – a keszthelyi Georgicon-alapító Festetics György fia – az egyik kőbányájában hat óriási oszlopot faragtatott görög stílusban a színház timpanonját tartó portikuszhoz, hajókkal leszállíttatta Keszthelyről Balatonfüredre. A színházépítést pártfogolták a Deák-fivérek, Antal és Ferenc, és Csány László zalai politikus, későbbi szabadságharcos mártír miniszter. Az alapozást 1830 őszén kezdték. A környékbeli jobbágyság száz lovas és ezer gyalogos napszámmal szolgálta az építkezést. S bár 1831. július 3-án megnyithatták a színházat, teljesen csak néhány év múlva tudták befejezni.

a környékbeli jobbágyság száz lovas és ezer gyalogos napszámmal szolgálta az építkezést

¶ A bencés rend feltételeket szabott az ingyenes telekhasználathoz. Kikötötték: kizárólag a társulat tagjainak lehet szállásuk az épületben, csak magukra főzhetnek ott. S ha a színház megszűnne, „az épület megvételében az Uraságnak (azaz a rendnek) elsősége legyen", ha az épület elpusztulna, „a fundus a Földes Uraságnak (azaz a rendnek) szabad rendelése alá visszaszálljon".

¶ A balatonfüredi játékszín jelképe lett a savanyúvizes gyógyfalunak. Gajdó Tamás szerint az impozáns bejárat – hat oszlop,

„Hazafiság a nemzetiségnek" felirat, nagy óra – mögött egy kevés építészeti ismerettel készült szükségszínház húzódott meg. A színpadnak nem volt gépezete, süllyesztője, csak faggyúgyertya-világítása. Szűkösek voltak az öltözők, a színészlakások. Egressy Gábor színész 1839-ben kritikaként jegyezte le az apátság vendégkönyvében: a színpad igen magas, a „földszíntér" nem lejt, a padok kényelmetlenek, a karzat „miért nem folyja körül a falakat", „a színpad homlokzata minő idomtalan", a faggyúvilágítás „kellemetlen bűzű, sötét, veszélyes". Egyszer ki is gyulladt a színház, Komlóssy színészei hordták a vizet az oltáshoz.

a színpadnak nem volt gépezete, süllyesztője, csak faggyúgyertya-világítása

agyszer ki is gyulladt a színház, Komlóssy színészei hordták a vizet az oltáshoz

¶ Már hat éve működött a füredi játékszín Komlóssy társulatával, amikor 1837-ben a pesti Nemzeti Színház megnyílt. Komlóssy színészeinek legjobbjait odaszerződtették: a Lendvay házaspárt, Dérynét, Szerdahelyi Józsefet. Nem volt meglepő. A *Rajzolatok* 1836. szeptember 7-ei számában egy T. L. szignójú szerző a *Füredi emlékezetek* című írásában idézte föl: „Komlóssy társaságában néhány tag találkozik, ki a középszerűséget (magyarországi értelemben) jóval meghaladja. Iránt uk az egész fürdői közönség részéről szép részvét mutatkozott, mely őket folyvást iparkodásra méltán lelkesítheti." Komlóssy később szintén csatlakozott a pesti Nemzetihez rendezőként.

¶ 1844-ben Kisfaludy Sándor meghalt. Járási főszolgabírók vették át a színházat, amelynek presztízse egyre csökkent. 1846-ban a színház mellé egy nyitott, arénaszerű színpadot építettek, hogy a forróságban itt tarthassanak előadásokat. Két lakószobája is volt, az igazgató és a primadonna számára. (Akkoriban Latabár Endre – a színészdinasztia alapítója – állt a társulat élén.) A nyári előadások délután négykor kezdődtek, mert hatkor már a sétatéren kellett játszania a színház zenekarának.

1846-ban a színház mellé egy nyitott, arénaszerű színpadot építettek, hogy a forróságban itt tarthassanak előadásokat

¶ Bulyovszky Gyula ügyvéd, író, újságíró, a 12 pont megfogalmazóinak egyike a *Pesti Napló* 1855. augusztus 3-ai számában tárcát írt az akkori színházról: „Ez aréna különben nevezetes lehet arról, hogy karzata bizony a legsajátságosabb az egész világon. Az aréna mellett t. i. egy domb emelkedik, azon terebélyes cserfák emelkednek a múzsatemplom fölébe; a nép

A balatonfüredi régi színház épülete, színezett fotómásolat
Forrás: PIM–OSZMI

tehát, mely ki akarja magát a bementi díj alól vonni, e fák ágaira kapaszkodik föl, s lombkoszorús páholyából a közönség feje fölött nézi kényelmesen az előadást; egy-egy siheder úgy lóg ott fenn a cser tetején, mint egy fügefészek, vagy egy olasz függőkert. S a közönség ezen osztálya sokkal jobb ízűen kacag ingyen, mint a többi pénzéért."

¶ Kis kitérő: a korabeli füredi színházi élet egyik legendás szereplője nem is színész volt, hanem a vörös nadrágos, fekete parókás Bizay Mihály. A „nemzet bárójának" hívták. Sosem volt báró, azzal tévesztette meg a társaságokat, hogy a nevét így írta alá: B. Zay. Egy kedves szélhámos volt. A füredi színház élő reklámja és jegyértékesítője. Az előadásokra három trombitaszó hívta a vendégeket a sétányon. Ráth Zsigmond, a Kúria másodelnöke, aki nyugalmazott jogászként írogatott ismeretterjesztő cikkeket, az 1932-es *Képek a régi Balatonfüredről* című írásában kitért arra is: Bizay Mihály segített a közönség toborzásában, színházjegyekkel a zsebében grasszált Füreden, „kezdetben szép szóval, utóbb szemrehányással, s ha ez sem használt, egy kis fenyegetéssel vette rá a kiszemelt áldozatokat, hogy vegyenek tőle belépti jegyeket a legközelebbi színházi előadásokra". Aki nem vett tőle jegyet, azt kiutálta Füredről „hazafiatlanságot" emlegetve. (Amikor meghalt Bizay, a *Vasárnapi Újság* 1884. december 28-án így írt róla: „Híressé az tette, hogy mindenki ismerte – valódi ok nélkül.")

Bizay Mihály segített a közönség toborzásában, színházjegyekkel a zsebében grasszált Füreden, „kezdetben szép szóval, utóbb szemrehányással, s ha ez sem használt, egy kis fenyegetéssel vette rá a kiszemelt áldozatokat, hogy vegyenek tőle belépti jegyeket a legközelebbi színházi előadásokra"

¶ Az 1850-es évek végére Füred mindkét színháza (a Kisfaludy-féle és a nyári színkör) pusztulásnak indult. Ebben az időben tűnt fel a színész, színigazgató Molnár György a fürdőhelyen. Rédey Tivadar színház- és irodalomtörténész, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgató-helyettese 1924-ben kutatta a füredi színház történetét, cikkezett róla, előadást is tartott a Balatoni Társaságban. Ő írta: „Molnár a tettek embere volt. Lelkes izgatást kezdett a méltóbb épület emelése érdekében. Az év végén (1860) közzétett felhívásában már azt jelenti, hogy az alapzat áll; a közönség 1400 ft-ot adakozott a munkálatokra, az uradalom téglát, meszet és fuvart adott, a földmívelők pedig ingyen vállalták a kő vágását és helybeszállítását. Balatonfüred tehát harmadízben is méltónak bizonyult múltjához az áldozatkészségben. Építészeti igazgatóvá Écsy

László, a fürdő felügyelője lett, s tervek készítésére több szakszerű építészt felkértek. Kivitelre Gerster és Frey építők terve került; munkájukért díjazást ők sem fogadtak el. 1861-ben a színpad, a színészeknek tizenkét szoba és két konyha tető alatt volt. A nézőtér egyelőre itt is fedetlen maradt." (Amikor Molnár György később megkapta a Budai Népszínházat, a balatonfüredi feliratot készíttette el annak homlokzatára: „Hazafiság a nemzetiségnek.")

¶ 1861. június 6-án nyitották meg a „füredi arénát" a Kiserdőben. A régi Kisfaludy-féle színházban már csak esős időben játszottak, ám 1868-ra az teljesen megrongálódott. Az eredeti szerződés szerint visszavásárolta az apátság, a telek tulajdonjoga is visszaszállt a „földesúrra". 1878 februárjában hozzáfogtak a lebontásához, és megszűnt az 1846-ban mellé épített nyári színkör is. Helyére gyógytermet (Kurszalon) és fedett sétacsarnokot emeltek a savanyúvízforrás közelében. Az új aréna ugyanakkor 1865-ben tető került, a nézőtérre páholysor és karzat. Akkor már Bényei István társulata működött benne. Gajdó Tamás szerint az aréna megnyitásával új színi korszak kezdődött Balatonfüreden. A régi, 1831-es színházból csak a hat oszlop maradt, ezek ma is láthatók Füreden, a Kiserdőben.

„A SZÍNHÁZAT NE BÁNTSÁK!"

¶ A 20. század elején azonban az aréna is düledezni kezdett. A *Pesti Hírlap* névtelen szerzője „piros riasztást" adott a színház helyzete miatt 1911. augusztus 17-én. A balatoni vihar a fából készült színházat csaknem kitépte a Kiserdőből. „A színpad függönye veszedelmesen kezdett mozogni, félni lehetett attól, hogy a besüvítő szél leszakítja valamelyik kulisszát és rádobja a rivalda lámpasorára, amiből kiszámíthatatlan katasztrófa származhatott volna. Meg kell jegyezni, hogy a rivalda lámpái hamisítatlan minőségű, igazi petróleumlámpák, füstölgők és rossz szagúak, mindenképen rá akarván világítani arra a szomorú rendszerre, amely ezt a gyönyörű, istenáldotta fürdőhelyet előbb-utóbb tönkre fogja tenni", írta az aggódó ismeretlen.

a balatoni vihar a fából készült színházat csaknem kitépte a Kiserdőből

¶ Csak az első világháborúig játszottak az arénában. Akkor hadikórháznak nyilvánították. Hogy a háború után mi lett vele, azt sajtócikkekből tudjuk felidézni.

¶ Szomaházy István író, újságíró nyílt levelet tett közzé *Az Est* 1926. október 27-ei számában. Klebelsberg Kuno kultuszminiszterhez címezte. Megdöbbenve taglalta, hogy „egy kegyetlen közgyűlési határozat" le akarja bontatni a régi balatonfüredi színház épületét, amelyet a „magyar színészet legromantikusabb hőskorában emeltek". (Megjegyzés: ez nem az eredeti színház volt, sokáig mégis így hivatkoztak rá.) Szomaházy felelevenítette: „Alapítói közül a legbuzgóbb Kisfaludy Sándor volt, de alig tudunk országos nevű embert, aki sorsa iránt ne érdeklődött volna. Vörösmarty Mihály éppúgy, mint Deák Ferenc, vagy az utánuk következő balatoni nemes urak, akik egy külön ágenst is szereztek a színháznak: a néhai Bizay bárót, aki csak egyszerű szabólegény volt, de mint született főúr szerepelt a balatonfüredi társadalomban. Itt játszott a fiatal Blaháné és a fiatal Jászai, itt bontogatta szárnyait Szigeti József, s alig van név a magyar színészet történetében, akit az ósdi színház rivaldája nem látott volna. Ez volt talán Európa egyetlen színháza, ahol a színpad és nézőtér összefüggő tartozékaképp magánlakásokat és konyhákat is építettek, s a nagyérdemű közönség a leggyönyörűbb jambusokon kívül a töltött káposzta és a pörkölt mennyei illatát is érezte." Szomaházy barbárságnak minősítette a bontást: „A színházat ne bántsák. Ne zavarják szét a nemes szellemeket, akik éjszakánként még mindig ott tanyáznak s patinás emléket hagytak számunkra a múltból, mely oly kedves előttünk, akik halhatatlan szereplőit ismertük." (Hosszú ideig ez volt az egyetlen olyan kőszínház Magyarországon, amely az ott működő színtársulat tagjainak lakást is adott az épületben.)

az volt talán Európa egyetlen színháza, ahol a színpad és nézőtér összefüggő tartozékaképp magánlakásokat és konyhákat is építettek, s a nagyérdemű közönség a leggyönyörűbb jambusokon kívül a töltött káposzta és a pörkölt mennyei illatát is érezte

¶ Másfél hónap múlva ugyancsak *Az Est*ben válaszolt Klebelsberg megbízásából Kertész K. Róbert építészből lett államtitkár: „Sem a vármegye, sem Balatonfüred községe, sem a fürdőigazgatóság, sem a Balatoni Szövetség, sem pedig a Balatoni Társaság nem hoztak a színház lebontását érintő közgyűlési határozatot." Ugyanakkor kitért arra: a füredi színház olyan rozoga, hogy előbb-utóbb restaurálni kell, vagy

teljesen újraépíteni, „Balatonfüred fürdőpolitikájának speciális érdekei, valamint a vidéki színészet reorganizációjának a szempontjai is sürgetik ennek a színháznak mielőbbi talpra állítását és üzembe helyezését". Hozzátette az államtitkár: Klebelsberg miniszternek gondja lesz rá, hogy a színházat restaurálják a közeljövőben, csak egyeztetni kell a tihanyi apátsággal, hiszen övék a telek.

¶ Szomaházy úgy nyugtázta a választ: „Egy magát illetékesnek hívő testület csakugyan elhatározta a színház lebontását, de az államtitkár úr levele után nincs mit aggódnunk többé."

¶ Pedig – miként később egyértelműen kiderült – akkoriban tényleg turistaszállót akartak belőle csinálni. *A balatonfüredi Kőszínház* című cikkében Beér Gyula füredi tiszteletbeli főszolgabíró 1926-ban megírta: „A balatonfüredi fürdőbizottság 1924 őszén javasolta Zala vármegyének, hogy a színház nézőterét alakíttassa át szállásnak a Balatonfüreden nyarankint tömegesen megforduló hazai és külföldi kirándulócsoportok számára, szobáit pedig gyógykezelésre szoruló vármegyei tisztviselők használhassák."

a balatonfüredi fürdőbizottság 1924 őszén javasolta Zala vármegyének, hogy a színház nézőterét alakíttassa át szállásnak

¶ A *Magyar Hírlap* 1927. január 18-án már arról számolt be: „A háború és a forradalmak alatt a színház tönkrement, padozatát, erkélyeit, földszintjét széthordták, a színészlakásokból szükséglakások lettek." Nem húzhatták tovább a felújítást. 1927 elején megalakult a „balatonfüredi színházi centenárium bizottság". Úgy gondolták, 1930-ra rekonstruálják a teátrumot. Legalábbis ezt szorgalmazta Cséry Szeréna, Dániel Ernő báró – egykor a Szabadelvű Párt gazdasági vezetője, a Bánffy-kormány idején kereskedelmi miniszter – özvegye. Róla írta Blaha Lujza az 1904-ben megjelent naplójában: „Ennek a mi kis füredi köztársaságunknak néhány év óta ismét rendes vendége báró Dániel Ernőné kegyelmes asszony. (…) Nála beigazolódik az a közmondás, hogy az ember, ha alkalma nyílik, szívesen visszatér első szerelméhez. Leánykorában szüleivel a nyarat saját házukban (jelenleg az én fészkem) rendesen Füreden töltötték…"

¶ A centenárium grémium első ülésére Kupcsay Felicián miniszteri tanácsos vitte magával Klebelsberg Kuno rendeletét. A miniszter utasította a Műemlékek Országos Bizottságát, hogy védjék meg az „egykori Kisfaludy Színház maradványait",

és intézkedjenek az „emlékmű gondozása" kapcsán. Klebelsberg azt is írásba adta: „Sürgősen megoldásra vár a balatonfüredi omladékos színházépület rekonstrukciójának kérdése is."

¶ 1932 augusztusában a *Magyarság* című lap is beszámolt a füredi helyzetről, hogy Lendvayné vagy Laborfalvi Róza egykori öltözőiben nyolc család lakik összesen huszonhárom gyerekkel: „Benn, a nézőtér és színpad óriási egy teremmé omlott össze, a páholysorból csak az összezsugorodott deszkaplasztron maradt meg, a zenekar és süllyesztő helyén csak kísérteties sírgödrök. A színpad közepén, a csupaszon maradt sárgaagyag pódiumon két fiatal liba lármás dialógust gágog, kórusban egy tucat kacsa hápog. Ilyen díszletezéssel megy a most harmadéve műsoron levő kortörténeti darab, a proletárok… Ugyanis Balatonfüred község elöljárósága a köznyomor enyhítésére nyolc legnyomorúságosabb proletárcsaládot betelepített a roskadozó színház lakhatóbb szobáiba, itt élnek harmadéve már."

¶ A helyszínen ugyancsak megjelent a nyugdíjazott Kúrai-másodelnök, Ráth Zsigmond, aki a *Pesti Hírlap*ban 1932. október 23-án megírta, amit látott: „A Kiserdő lombjai között még ott áll ugyan a nyári színház épülete, gondozatlanul, teljesen elhagyatva, de már évek óta nem költözik beléje a múzsa. Hiába is menne oda. A szebb időket látott színház belső berendezéséből annak csak a váza, az elmozdíthatatlan korhadó gerendák dacolnak a megsemmisüléssel (…) Egy-két régi színész szobájában most néhány sokgyermekes proletárcsalád húzza meg magát a baromfiai, meg akinek van, a malacai társaságában… Szomorú kép… Gorkij tollára való. Inkább bontanák le az egészet, hogy ez a gyászos látvány, a mostani általános szegénység hirdetője, ne botránkoztathatná az arrafelé sétáló közönséget."

egy-két régi színész szobájában most néhány sokgyermekes proletárcsalád húzza meg magát a baromfiai, meg akinek van, a malacai társaságában

¶ 1934 nyarára a füredi aréna annyira megsüllyedt, hogy nem maradt más megoldás, csak a bontás. Ahogyan Berkes Imre írta a *Függetlenség* című lap 1934. június 17-ei számában: „Mint valami fájdalmas mementó, hogy semmi sem örök ebben az életben s a művészet hajléka ugyanúgy a múlandóságé, mint mi, édesmindnyájan."

¶ Csak tizennyolc év múlva, 1952-ben épült föl egy új, 800 személyes, szintén aréna jellegű szabadtéri színpad a Fenyves parkban, vagyis a Kiserdőben. Amikor 1971. április 25-én Balaton-

füredet várossá nyilvánították, a helyi vezetők bejelentették: lebontják az erdőben a szabadtéri pódiumot (teniszpályák lettek a helyén), és a városhatár felé, „Új-Füreden", az állomás és a Marina Hotel közötti részen új szabadtéri színházat húznak föl. 1974 nyarán nyitották meg: az Állami Hangversenyzenekart Ferencsik János vezényelte, aki imádta Füredet, háza volt ott. Nyilatkozott is arról: „Balatonfüred város velem kezdte meg díszpolgárainak sorát. Erre pedig nagyon büszke vagyok."

„Új-Füreden", az állomás és a Marina Hotel közötti részen új szabadtéri színházat húznak föl. 1974 nyarán nyitották meg: az Állami Hangversenyzenekart Ferencsik János vezényelte, aki imádta Füredet, háza volt ott

¶ A folytatás pedig: 2004-ben megnyílt az új Balatonfüredi Szabadidő és Konferencia Központ, amelyhez egy 600 férőhelyes szabadtéri színház is tartozik. Aztán 2012-ben megalakult a városban a Kisfaludy Színház: nincs külön épületük, mindenfelé visznek előadásokat Füreden. De ez már ismét egy újabb korszak.

Források

Arcanum Digitális Tudománytár

Blaha Lujza naplója. Gondolat Kiadó, 1987

Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül*. Vitis Aureus, 2007

Eötvös Károly: Az első magyar nemzeti színház, *Ország Világ*, 1900. nov. 25.

Fára József: *A balatonfüredi színház megalapítása és működésének első évtizedei*. Zalaegerszeg, 1925

Hont Ferenc (szerk.): *Magyar színháztörténet*. Gondolat Kiadó, 1962

Hudi József: *A balatonfüredi színházak és színészet története – 1830–1861*, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2008

Kerényi Ferenc (szerk): *Magyar színháztörténet 1790–1873 – Magyar színháztörténet I*. Akadémiai Kiadó, 1990

Kőhegyi Mihály: Adatok a Kisfaludy Sándor alapította balatonfüredi színház történetéhez, *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 9., 1970

Marczali László: Vas megye és a Balatonfüredi Kőszínház, *Vasi Szemle*, 1984. 1–4. sz. *Váli Béla: Kisfaludy Sándor és a balatoni színház*

Ráth Zsigmond: Képek a régi Balatonfüredről, *Pesti Hírlap*, 1932. okt. 23.

Rédey Tivadar: A füredi magyar játékszín, *Élet*, 1924. 6. sz.

Schöpflin Aladár (szerk.): *Magyar Színművészeti Lexikon – A magyar színjátszás és drámairodalom enciklopédiája*. Színészegyesület, 1931

Váli Béla: Kisfaludy Sándor és a balatoni színház, *Figyelő*, 1887

A két siófoki: Varga Imre szobra Kálmán Imréről a Millennium parkban
A szerző felvétele

GRÉCZI EMŐKE

A MŰVÉSZ ÉS VÁROSA
VARGA IMRE KULTUSZA SIÓFOKON

„Siófokon nem lehet születni”[1]

¶ Mindannyian tudnánk olyan szobrot említeni Varga Imrétől, amit kedvelünk, és olyat is, amit nagyon nem. Siófokon, a művész szülővárosában (vagyis falujában) jelenleg 18[2] köztéri alkotás látható mintegy látványraktárként lefedve a teljes életművet, e helyre megrendelt vagy idemenekített, eredeti kontextusukból kiemelt alkotásokkal, bőségesen megtámogatva a Varga szobrászata ellen érvelőket éppúgy, mint azokat, akik a 20. század egyik legnagyobb magyar szobrászának tartják. Hogyan kerítette fogságába Siófokot Varga Imre, hogyan alakult ez az egyszerre elhatárolódásra, tiszteletre és függésre épülő kapcsolat a város és szülötte között?

Siófokon, a művész szülővárosában (vagyis falujában) jelenleg 18 köztéri alkotás látható mintegy látványraktárként lefedve a teljes életművet, e helyre megrendelt vagy idemenekített, eredeti kontextusukból kiemelt alkotásokkal

¶ „Siófokra nem gondolhat úgy az ember, mint a szülőfalujára, -városára. Ez a folytonos kialakulatlanságban, átalakulásban izgő-mozgó hely – megeszi önmagát. Kronósz lenyeli fiait-módján változik ott minden. S ez lényegében ugyanígy volt már az én gyermekkoromban.”[3]

¶ Varga ambivalens viszonya szülőföldjével, a közvélekedés szerint zsúfolt és hangos Siófoktól való elhatárolódása, amit számos más terjedelmesebb interjúban felemlegetett, nem egyedi, teljesen egybevág a bennszülöttek érzéseivel. A télen csendes faluként, nyáron hangos fürdővárosként működő település erőltetett modernizációja az ötvenes évektől a fürdőtelepi villák belakásával és a belső, a vízparttól távolabb eső területek beépítésével egybeolvasztotta a vasút által szétválasztott két településrészt, az üdülőövezetet és a település központját, a községet övező mezőgazdasági területek pedig szintén beépültek, regionális központtá emelve Siófokot. A község (1968-tól város) 20. századi története szélsőséges politika- és társadalomtörténeti fordulatok története,[4] ebből akkor is számosat megélt az 1923-ban született Varga, ha már a középiskolás éveitől nem tekinthette állandó otthonának. A fürdőtelepen kívüli településrészek élete kevésbé

a község (1968-tól város) 20. századi története szélsőséges politika- és társadalomtörténeti fordulatok története

dokumentált, hiszen a falu szokványos agrártelepülés volt egykor, abból sem a legkülönlegesebb. Éppen ezért Varga visszaemlékezései még akkor is forrásértékűnek tekinthetők, ha nyilvánvalóan szubjektívek. A bortermelő- és kereskedő család a Kakukkvölgynek nevezett szőlőtermelő vidéken élt. „A borospincénk előtt fölvett »nagycsaládi« fotó mutatja Csepeli Péter anyai dédapámat is, e famíliának talán legkarakteresebb tagját. Újító parasztember volt, egyike az elsőknek, akik oda szőlőt, diófát telepítettek. Kölyökkoromban a mai Batthyány utca helyén libák legeltek – odáig ért a Balaton. S a nádasban csodálatos kis belső vizek vártak bennünket, gyerekeket. Ezek jobban melegedtek, mint kint a nagy víz, és az is csak jó tréfa volt, ha egy-egy pióca lábikránkra csimpaszkodott." Az anyai ág a bakonybeli Csepely községből származott a Balatonra. „A település 1700 táján pusztulhatott el, maradványait az elmúlt évtizedekben tárták fel, a Kinizsi vár tőszomszédságában. Talán azért került annak idején ebek harmincadjára, mert az erdő káptalani birtok volt. S a káptalan nyilván nem szívesen tartott egy falura való szabad vadászt, aki vadra járt engedéllyel, meg anélkül is. Lezavarták hát őket a Balatonhoz, s a község sorsára maradt. Mi mást tehettek: a Sió nádasaiban alapítottak új falut. Sió-fokot. Dédapám az alapítóknak kései leszármazottja lehetett, de a családi emlékezet elevenen kötődött ehhez az ősi, igazi Siófokhoz, mely gyermekkoromig földerengett."[5] Varga viszonya a településhez tehát mélyebb, mint amire a későbbi nyilatkozataiból következtethetnénk, őseit egyenesen Siófok alapítóinak tekinti.

a bortermelő- és kereskedő család a Kakukkvölgynek nevezett szőlőtermelő vidéken élt

¶ Az apai ág szintén őshonos: a Sió szabályozását követően az egykori árteret szőlővel telepítették be, ez lett a fő megélhetése Siójut községnek, amely egyébként szintén saját szülöttjének vallja Varga Imrét. A két településmag (Siófoké és Siójuté) nagyjából tíz kilométerre fekszik egymástól, a kettő között pedig az akkor a környék agrárközpontjaként számon tartott Balatonkiliti helyezkedik el (1968-ban a várossá avatott Siófokhoz csatolták) – Vargáék birtokai ezen a területen voltak. „Varga nagyapámék Jut-pusztán laktak. Ez a másik famíliám módosabb, följebblátó család volt. […] A Varga család egyébként messziről indult: Erdélyből származott át a Bácskába.

a Sió szabályozását követően az egykori árteret szőlővel telepítették be, ez lett a fő megélhetése Siójut községnek, amely egyébként szintén saját szülöttjének vallja Varga Imrét

A Szabadka melletti Csantavéren született édesapám. S a hosszú vándorút vége – egy káptalani birtok felosztása révén – Jut-puszta lett. Nagyapám vette meg a központi tanyát. (Talán ez az oka annak, hogy bármely lokális kötődésemet »hirdetni« — idegen nekem.) Szép volt odakinn Jut-pusztán, jó magányosságokban lehetett részem ott. A dombra föllátszott a nádassal borított holtág, mögötte, messzebb az élő Sió is."[6]

¶ A tehetős család több földdel és ingatlannal is rendelkezett Siófokon és környékén, noha a település sokféle arcát mutatta Varga életének csaknem egy évszázada alatt, a szobrász élete végéig visszajárt, és részben itt lakott. „Tízéves koráig nevelkedett itt, és az elemi iskolát is szülővárosában végezte. A családi fészek a Pannónia-udvarban (a mai Fő utca egy része – a Szerk.) volt. Édesapja automobillal taxizott, a házukkal szemben meg egy autószerelő műhely állt, ahol a kis Imre gyakorta sertepertélt. Talán innen gyökerezett a műszaki érdeklődése. Földjeik voltak a város körül, ezeket elsősorban is édesanyja igazgatta. A rokonság viszont a közeli siójuti, helyesebben jutpusztai birtokon élt és gazdálkodott, csodás gyerekkori élmények fűzték oda is" – hangzott el a siófoki Szépvölgyi úti temetőben Lengyel Róbert polgármestertől, amikor a szobrászt örök nyugalomra helyezték az általa készített Golgota alatt.[7]

édesapja automobillal taxizott, a házukkal szemben meg egy autószerelő műhely állt

¶ Egy interjúban[8] az auschwitzi magyar kiállítás vasrácsa, a Dohány utcai mártíremlékmű, a Raoul Wallenberg- és a Radnóti-szobor alkotójaként beszél a zsidósághoz fűződő viszonyáról, itt szintén előkerül a siófoki gyermekkor, a házukat bérlő Wolfék és Boskovichék, a fürdőtelepi kaszinó krupiéja, a nyári művészvendégek – valóban, a településen a 19. század végétől viszonylag nagyobb számban élt zsidó népesség („Zsidófok"), és a Fürdőtelep is népszerű úti cél volt a fővárosi zsidóság körében a két világháború között, mintegy igazolva Eötvös Károlynak már a 19. század végén született megállapítását, mely szerint „Siófok zsidó fürdő".

¶ Közismert, hogy Varga viszonylag későn került művészpályára, előtte hivatásos pilóta volt, ezekre az időkre egyfelől karrierjét akadályozó tényezőként, máskor a saját legendája építésének lehetőségeként tekintett. Már a gimnáziumi éveire elhagyta szülőföldjét (Siófokon csak 1951-ben létesült

Mementó a magyar 2. hadseregért a Fő téren, kora tavasszal
A szerző felvétele

Mementó a magyar 2. hadseregért a Fő téren, a nyár derekán
A szerző felvétele

A tehetős család több földdel és ingatlannal is rendelkezett Siófokon és környékén, noha a település sokféle arcát mutatta Varga életének csaknem egy évszázada alatt, a szobrász élete végéig visszajárt, és részben itt lakott.

gimnázium), először Budán, a Ciszterci Szent Imre Gimnáziumban, majd Szombathelyen, a Premontrei Szent Norbert Gimnáziumban folytatta tanulmányait. 1941-ben elvégezte a Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap (HMNRA) motorosrepülő-tanfolyamát,[9] és ez évben bevonult a kassai repülőakadémiára, hogy hivatásos pilóta lehessen. 1943 decemberében avatták hivatásos repülő hadnaggyá. Az biztos, hogy 1944. április 13-án, az amerikai légierő Budapest ellen intézett támadásakor a védelemre rendelt kilenc gép egyikének Varga volt a pilótája, meg is sebesült. A háború végéig gyorsbombázó pilótaként alkalmazták, működése, minden bevetése jól dokumentált. (Többször állomásozott Hajdúböszörményben, ekkor ismerte meg későbbi feleségét, akitől két fia született. Egyikük Varga Tamás szobrászművész.) Első kitüntetését, egy német II. osztályú vaskeresztet 1944 decemberében kapta. A pilóták között „Nagyszájú Dromi" becenévre hallgató Varga Imre egyébként arról volt ismert, hogy folyton rajzolt, ily módon folyamatosan dokumentálta a közösség életét. Az amerikai hadifogságból (Bajorországból) 1945. május 2-án tért vissza, ezt követően fizikai munkás. Siófokra is visszatért, a Fürdőtelep államosítása előtt még tudott értékesíteni néhány palackot a családi borászatból, ám természetesen Vargáék gazdasága sem maradhatott meg, miként 1948 után a Fürdőtelep is állami felügyelet alá került. „A második világháború után, 1945-ben körülnéztem Siófokon, ebben az akkor még községben, nem láttam egyebet, mint megtaposott, kifosztott embereket. Azt hihette az ember, hogy elpusztult a közösség. Nem így volt! Tovább éltek az emberek lelkében a hagyományok, amelyeket alapul véve megindult az élet. A hagyományokkal kellett megküzdenie annak a kultúrpolitikának – látjuk, hogy eredménytelenül –, amelyik a közösség múltját akarta tagadni."[10]

természetesen Vargáék gazdasága sem maradhatott meg, miként 1948 után a Fürdőtelep is állami felügyelet alá került

¶ A Műszaki Egyetemen elkezdett tanulmányait a háború után nem folytatta, a családi gazdaságoknak az új rendszer vetett véget. A művészpályát választotta, 1950-ben bekerült a Képzőművészeti Főiskolára Pátzay Pál támogatásával, 1956-ban végzett, a Munkácsy-díj 3. fokozatát 1969-ben, a Kossuth-díjat 1973-ban kapta meg, és még élete végéig számtalan magyar és nemzetközi kitüntetést, ezeket e helyütt felesleges felsorolni, ahogy a művészpálya állomásait, életműve fontos darabjait sem, a továbbiakban csak a Siófokhoz köthető alkotásokat vesszük számba. Előtte azonban érdemes megemlíteni, hogy egykori repülős bajtársai körében nem volt népszerű a szocializmus idején épített karrierjével, a többiek ugyanis életük végéig a világháborús harci „érdemekért" fizettek.[11] Valójában Varga csak a 20. századi magyar köztéri szobrászat alkotóinak kiszolgáltatott és sokszor méltatlan sorsát járta végig, amikor a legjobb képességű művésznek sem jutott más, mint az „alkalmazott művész" igazodása a rendszerhez, túlélési stratégiák választása, a tehetségnek a köz szolgálatába állítása. Azokban az életművekben, amelyek több évtizedet átfognak a századból, egyaránt találunk politikai propagandaműveket, szakrális témákat, figurális és modernista munkákat, és nem biztos, hogy ez az ő hibájuk. Varga néhány év leforgása alatt, a nyolcvanas években készített művet a Vatikánba, a Dohány utcába, Tanácsköztársaság-emlékművet a Vérmezőre, Lenint több városba. A rendszerváltás után is minden kormánynak, politikai oldalnak volt néhány kedves szava, gesztusa Vargához, ami persze nem jelentett garanciát az alkotásai védelmére: az sem mentette meg *Károlyi*ját vagy *Lukács György-szobrát* az elbontástól, hogy Orbán Viktor a művész siófoki kertjében vendégeskedett a napfogyatkozás napján, 1999-ben.[12]

egykori repülős bajtársai körében nem volt népszerű a szocializmus idején épített karrierjével, a többiek ugyanis életük végéig a világháborús harci „érdemekért" fizettek

a rendszerváltás után is minden kormánynak, politikai oldalnak volt néhány kedves szava, gesztusa Vargához, ami persze nem jelentett garanciát az alkotásai védelmére

¶ Siófok Városi Tanácsa első ízben Varga Imrének adományozott díszpolgári címet, 1985-ben, azonban még egy darabig igen kevés szobra volt látható a városban. 1993-ban, a művész hetvenedik születésnapján mindössze négy alkotással büszkélkedett a városvezetés, amikor híres fiát köszöntötte. A város és szülötte kapcsolat a köztereket csak ezt követően rajzolta át, és 2003–2005-ben a Fő tér szoborparkká rendezésében csúcsosodott volna ki, ha 2012-ben nem fogadja be Siófok

a budapesti Kossuth térről száműzött *Károlyi-szobrot* – az ügy politikai és sajtóvisszhangja egyértelmű vallomás volt mindkét fél részéről, hogy Varga is itt érzi biztosítva munkái elhelyezését, miként Siófok is kötelességének érzi Varga kéréseit teljesíteni.

¶ A város szobormentőként először a *Mártírok-szoborcsoport* elhelyezésével szerepelt. 1985 áprilisában avatták fel Kaposváron Varga Imrének a somogyi megyeszékhely pártbizottsága által rendelt, a somogyi fehérterror áldozatai emlékére készült szoborcsoportját. „Elöl Lenin, fejébe húzott sapkával, mögötte a somogyi hősök, Latinca Sándor, Szalma István. Aztán Lewin Samu, Fazekas János, Tóth Lajos és Fehér Béláné bronzba öntve követték a vezért."[13] A rendszerváltó szervezetek és pártok 1990 táján mindenütt az országban kezdeményezték a szocialista évtizedek politikai tartalmú köztéri alkotásainak elbontását, Kaposváron a helyi MDF aktivizálta magát, és sorban hordták el a Forradalmárok terén felállított emlékműveket, így Varga szoborcsoportjának is mennie kellett. Noha nem mindenki értett egyet az igen költséges, nemrég harmincmillió forintért kivitelezett emlékmű megsemmisítésével, volt, aki szerint elég lett volna átnevezni. Nem sokkal később a siófokiak szerették volna szemügyre venni a városgondnokság telephelyén heverő szobrokat, ám a hétből három alak akkor már hiányzott: először egyet vittek el, aztán további kettőt, ismeretlen tettesek. A kilencvenes évek első felében már felmerült, hogy legyen Varga Imrének állandó kiállítása Siófokon, a *Mártírok* átszállításának ötlete pedig előre jelezte, ami később többször is beigazolódott: a szobrok összegyűjtése vagy más esetben befogadása és kiállítása teljesen független a szobor tartalmi és esztétikai értékeitől. Már sosem tudjuk meg, hogy ha mind a hét alak megmarad, vajon új otthonában az eredeti koncepciót megtartva helyezték volna-e el a mai nevén Millennium parkban, a katolikus templom háta mögött. „Ha nem lett volna ott ez a hitüket jelképező Lenin-embléma, akkor békén hagyják. Nos, én tulajdonképpen szerettem volna megmenteni ezeket a szobrokat, amikor megtudtam, hogy kidobálták őket a városon kívül egy mocsárba. Majd onnét elloptak közülük hármat, lovakkal

a szobrok összegyűjtése vagy más esetben befogadása és kiállítása teljesen független a szobor tartalmi és esztétikai értékeitől

Varga Imre Károlyi-emlékműve, a budapesti Kossuth tér után Balatonszéplakon
A szerző felvétele

A Mártírok-szoborcsoport eredetije Kaposváron, még Leninnel
Sajtófotó

A Mártírok-szoborcsoport, újragondolva a siófoki Millennium parkban
A szerző felvétele

vontatták ki. Nyilván kellett valakinek a bronzanyag. A maradék négyet meg elkértem Siófok városának, ahol szeretnének nekem egy emlékházat csinálni; gondoltam, hogy egy ilyen drága szobor – két méter húszas alakok ezek – olyan sokba kerül, mint az egész emlékház. Miért ne szerezzük meg? És meg is szereztük, most ott vannak, majd a napokban lemegyek és egy ideiglenes helyen felállítjuk őket, a maradék négyet. Csak négyet, mert a többit nem tudjuk elhozni már, azok valószínűleg megsemmisültek. Hát, ilyen játékai is vannak a történelemnek."[14] A legkönnyebben azonosítható Lenin is az elveszett darabok között volt, a többiek identitásukat vesztve, pontosabban új identitással kezdhettek új életet: Latincáék arcát Varga elmondása szerint siófokiakról, a saját rokonairól, tanárairól formázta, a katonaruhás alak pedig nem más, mint a művész apja,[15] ezzel meg is könnyítette a siófoki városvezetők döntését a felállításról.

Latincáék arcát Varga elmondása szerint siófokiakról, a saját rokonairól, tanárairól formázta, a katonaruhás alak pedig nem más, mint a művész apja, ezzel meg is könnyítette a siófoki városvezetők döntését a felállításról

¶ A Fő térnek a Víztorony mögötti területén valósult meg 2002–2003-tól a szabadtéri állandó kiállítás, ahová többnyire máshol felállított alkotások másodpéldányait vagy változatait helyezték el, a művek installálása alapján feltételezhetően nem egy előre megfontolt koncepció szerint. Valójában nem is lehet ennyire különböző korú, méretű és technikájú szobrokat ennyire közel egymáshoz elhelyezni, ezért van az az érzése a nézőnek, hogy egyfajta látványraktárat lát, egy gyűjtemény darabjait láthatóvá téve. Ideális esetben a szobrász a rendelkezésére álló térbe tervezi alkotását, koncepciója, terve a köztér adottságaihoz igazodik. Mindez nem érvényes, amennyiben áthelyezett alkotásról, máshol felállított szobor másolatáról beszélünk. A Fő térnek e szakaszát az egykori Dél-balatoni, ma Kálmán Imre Kulturális Központ 1976-ban átadott monumentális épülete uralja, ha a látogató – feltehetően – a Víztorony felől közelíti meg. A teret a másik irányból egy szintén

A szintén siófoki szülött zeneszerző bronzszobra krómacél füles fotelben, szintén krómacél állólámpa alatt ül 1997 óta, egyik legnépszerűbb nevezetességeként a városnak. Hogy Vargától rendelték, igazán szimbolikus.

modern, nyolcvanas évekbeli üzletsor zárja le, ennek a medenceszerű szakasznak a szélein helyezkednek el a szobrok, úgy tűnik, véletlenszerűen, ahogyan a mester átalakítva, restaurálva átadhatta a városnak. A látvány igazán alátámasztja Szabó Júlia véleményét Varga szobrászatáról: „szabadon válogat az eszközei között". A hagyományos, szerény bronzok (Czóbel például) elvesznek a hivalkodó, hegesztett krómacél monstrumok mellett. Ez lett Varga igazi védjegye, a hegesztőpisztoly mámora, a kaszabolás és a felszabdalás.[16]

a hagyományos, szerény bronzok (Czóbel például) elvesznek a hivalkodó, hegesztett krómacél monstrumok mellett, ez lett Varga igazi védjegye, a hegesztőpisztoly mámora, a kaszabolás és a felszabdalás

¶ Az *Une Charogne* Charles Baudelaire versére utal, egy csipkézett krómacél ruhával fedett bronz nőalak, majdnem teljesen fekvő helyzetben. Eredetileg az 1970-es Európai Plasztikai Biennáléra tervezte a művész, azt a példányt Mezőberényben állították fel 1989-ben, a másolatát Siófokon 2012-ben.[17] A *Várakozók* az óbudai *Esernyősök* némileg máshogy installált változata (2003), az ülő *Czóbel Béla*-bronzszobor a Szentendrén 1977-ben átadott mű másolata, a többihez képest elég szerencsétlenül elhelyezve. Itt érezhető leginkább, hogy a szobornak nincs köze a köztérhez, ahogyan Czóbelnek sem Siófokhoz: az idős festőművész egyszerűen elnéz a tőle fél méterrel magasabban elhelyezett esernyős nőalakok előtt. A *Mementó a II. Magyar Hadseregért* lépcsőkre telepített torzó katonái messziről csillognak krómacél zubbonyukban. Ez nem másolat, 2003-ban állították fel.

¶ A *Vénusz születése* a katonák után néhány lépéssel következik, ez már a második otthona a szökőkútnak a Fő téren, az eredeti helyén (1988. július 14-én avatták) a vízgépészeti rendszere tönkrement, most már a kiállítás része ez is. A *Professzor* (Hatvani István) úgyszintén másolat, a debreceni Kollégium egykori tanárának ülő szobra természetesen Debrecenben látható (1977), de van belőle Antwerpenben és itt is. A professzor karosszékben ül, egyik kezével asztalra támaszkodik, amelyen egy háromágú gyertyatartót helyezett el a mester.

¶ A téglalapnak a Víztoronnyal szemközti, rövidebbik oldalára *II. Rákóczi Ferenc* egy szintén ülő ábrázolását szánták. A kőből épített stilizált várfal elé reneszánsz trónusba ültetett fejedelmet 1998-ban a kulturális központ belső udvarán helyezték el, 2005-ben lett része a szabadtéri múzeumnak,

II. Rákóczi Ferenc szobra a településnek adományázott pecséttel, ma a Fő téren elhelyezve
A szerző felvétele

300. évfordulóján annak az eseménynek, hogy Rákóczi pecsétet adományozott Siófoknak.

¶ Ahogy Rákóczi, úgy Széchenyi István szobra is kifejezetten Siófok számára készült. nem része a kiállításnak, a Fő tér leglátogatottabb részén, a Víztorony lábánál látható, hatalmas méretű krómacél, több részből álló kompozíció. A legnagyobb magyar monumentális alakja a Kisfaludy gőzösön áll egy kör alakú medencében elhelyezve. 2012-ben készült el vele Varga a város megrendelésére, Széchenyi előtt tisztelegve a balatoni hajózás fejlesztésében és a tó első gőzhajójának megépítésében vállalt szerepéért. Van az egészben valami karikatúraszerű, a néző először nem is tudja, honnan ez az érzése, de a művész magyarázatot ad: „Egy a hathoz a test és a fej aránya. Ez teljesen normális. A magyar egyébként nagyfejű, nézz körül. A gigászoknál egy a nyolchoz az arány: nagy ember, töpörtyű fejjel. Általában hetes arányt használunk a szobroknál, hogy meg ne sértsünk senkit. De egy portrénál ez nem lehet szempont. Létezik azután a művészi szabadság, a nürnbergi főtéren például van egy hajó, húsz ember ül benne és egy a négyhez a fejarányuk. A művészi szabadságba belefér, hogy megnövelje azt, amire egy ábrázolásban a hangsúlyt kívánja helyezni. Ez a primitívebb módszer, a kevésbé primitív, amikor alájátszom a környezettel. A siófoki Széchenyi-szobornál mindkettő működött."[18] A kompozíció része egy oszlop, amelyre Varga két nyelven (a magyar mellett angolul) az alábbi feliratot véste: „Gróf Széchenyi István a »legnagyobb magyar«, a XIX. századi Magyarország legjelentősebb reformer családjának tagja, akinek jelentős birtokai voltak Siófok közelében, a Balaton mentén. Az ország megújulásának, Balaton fejlesztésének, mint nemzeti ügynek egyik legfőbb szorgalmazója. Nevéhez fűződik a Balaton első gőzhajójának, a Kisfaludynak a megépítése 1846-ban. Ezzel megteremtette a Siófokon székelő Balatoni hajózás alapjait. Gazdag alkotó élete a jövőnek szóló példa." A birtokok felemlítése nem véletlen: a Siójut körüli földek, ahol Varga apai családja gazdálkodott, egykor Széchenyiék tulajdonában állt.

¶ A Fő utca túloldalán, mintegy száz méterre a Víztoronytól jött létre a Millennium park, a római katolikus templom,

a vasútállomás és a buszpályaudvar között. Itt látható, a templom és a fák által eléggé kitakarva a már említett *Mártírok-szoborcsoport*. Nem messze innen, jóval kedvezőbb helyzetben fogadja a turistákat *Kálmán Imre* egy időnként zenélő pavilonban. A szintén siófoki szülött zeneszerző bronzszobra krómacél füles fotelben, szintén krómacél állólámpa alatt ül 1997 óta, egyik legnépszerűbb nevezetességeként a városnak. Hogy Vargától rendelték, igazán szimbolikus.

¶ Ha elindulunk a Sió irányába, a kikötő felé, a zeneiskola előtt áll *Bartók Béla* máshonnan is jól ismert szobra, hiszen Varga elkészítette a budai Csalán utcai Emlékház, valamint Makó és Párizs számára, és ide is jutott belőle 2004-ben. Egyszerű, vállaltan másolatokról van szó, az egykori Balaton és Hullám szálló, később Bányász-üdülő (ma főiskolai campus) mellett található *Krúdy* története ennél bonyolultabb. A krómacél kocsiba ültetett bronz portrészobor első változata Nyíregyházára készült, a mester azonban egy kis változtatással elkészítette Siófokra is (2004), amit a nyíregyháziak nem vettek jó néven. Krúdy Gyula a siófoki Várady panziós lányát vette feleségül, több nyarát is itt töltötte 1914 és 1919 között. Az eredeti alkotáshoz képest kalapot viselő író kocsija is egy kicsit eltér a nyíregyházitól (2003), ennek megfelelően a művész nem másolatnak, hanem önálló, egyedi alkotásnak tekintette, sőt ebből egy mellszoborváltozatot is elkészített ugyanekkor a Krúdy nevét viselő iskola udvarába.

¶ A legnagyobb publicitást kétségkívül a budapesti Kossuth térről áthelyezett *Károlyi-emlékmű* érdemelte, 2012-ben. „Ez a hír legfeljebb akkor rázna meg, ha Sir Laurence Olivier-t bíróság elé állítanák a gyilkosságokért, amiket III. Richárd angol királyként a színpadon elkövetett. Erről nem is szeretnék többet mondani, nincsenek limonádéillúzióim. […] Életművem két-háromszáz szoborból áll, ebből harminc olyan helyen, hogy bizonyára nem fogják pártutasításra áthelyezni őket; a római magyar kápolnában, Párizsban, Londonban, Brüsszelben, Antwerpenben és így tovább."[19] Nem térek ki a mű keletkezésének részleteire, erről több publikáció is született, hogyan egyezkedett Varga a politikai vezetéssel és Andrássy Katinkával, valamint hogy mit jelent az ív Károlyi alakja

életművem két-háromszáz szoborból áll, ebből harminc olyan helyen, hogy bizonyára nem fogják pártutasításra áthelyezni őket; a római magyar kápolnában, Párizsban, Londonban, Brüsszelben, Antwerpenben és így tovább

Széchenyi István és a Kisfaludy gőzös a Víztorony lábánál
A szerző felvétele

fölött. Amikor kiderült, hogy a szobornak mennie kell, Varga Kövér Lászlótól kérte, hogy Siófokra vihesse, egyben megegyezett Balázs Árpád polgármesterrel, hogy a város befogadja, a helyszínt pedig a művész választhatja ki. A belvárostól és a turistaforgalomtól is több kilométerre, egy csöndes balatonszéplaki kertvárosi téren állították fel az emlékművet, amire legfeljebb annyi észszerű magyarázat lehetséges, hogy itt volt elég üres tér az elhelyezéséhez. Nincs politikai kontextus, és nincs vízpart sem, mint Pesten volt, a helyszín kiválasztásában érezhető egyfajta „megúszás", hiszen a közgyűlésben sem mindenki fogadta lelkesen Károlyi érkezését. „Nem fogja elősegíteni a szobor a nemzeti önismeret-formálást, egy köztéri szobor a város szellemiségének a megítélését is befolyásolja – közölte a testület jobbikos képviselője, és az üdülőtulajdonosok egyesületének elnöke is megdöbbenésének adott hangot, mondván, a Károlyi-szobor nem vet jó fényt a városra. Balázs Árpád polgármester (Fidesz) viszont azzal érvelt az újabb Varga Imre-mű befogadása mellett, hogy »a város nem az ábrázolt személlyel, annak politikai nézetével kíván azonosulni, hanem magával a művészi alkotással«."[20]

nincs politikai kontextus, és nincs vízpart sem, mint Pesten volt, a helyszín kiválasztásában érezhető egyfajta „megúszás"

¶ Balázs Árpádnak igaza volt, a szobor megmenekült ugyan attól, amilyen sorsra sokan szánták (a budafoki Szoborparktól), ám mindent elveszített, ami a lényege volt. A jobbikos, KDNP-s képviselők, az új Kossuth tér tervezői Varga Imre művét Károlyiként értékelték és semmisítették volna meg, Varga és a siófoki befogadást támogatók – paradox módon – éppen a „károlyiságától" fosztották meg. „Az 1975-ben elsődlegesen politikai-ideológiai szándékokkal emelt monumentális emlékmű immár szobrászati kompozícióként, műalkotásként foglalja el új helyét Siófokon – ahol szó sem esik hatalmas ünnepséggel, koszorúzásokkal, politikai kinyilatkoztatásokkal kísért újraavatásról –, merthogy a mű Balaton-parti városban való elhelyezésének kizárólagos indoka az, hogy alkotója, Varga Imre siófoki születésű szobrászművész, akinek a településen a közelmúlt évtizedeiben már számos alkotását felállították."[21]

¶ A befogadás végérvényesen alátámasztotta tehát: ez Varga Imre városa.

Jegyzetek

[1] Nádor Tamás: Ex Libris. A Varga Imrével folytatott beszélgetés 430–441. *Gondolat*, 1986 (eredeti közlés: *Új írás*, 1981/4., 121–130.).

[2] 1. *Függelék* az 1/2018 (I. 30.) önkormányzati rendelethez. Helyi védelem alatt álló műalkotások listája és adatlapjai 1.1.1. Helyi védett szobrok, műalkotások listája.

[3] Nádor Tamás i. m. 430.

[4] Gréczi Emőke: A siófoki Fürdőtelep hat élete. In: *MúzeumCafé* 73. (2019. szept.–okt.) 157–191.

[5] Nádor Tamás i. m. 431.

[6] Uo. 432.

[7] https://www.siofok.hu/hu/hir-reszletek/varga-imre-siofoki-foldben-nyugszik.

[8] Kőbányai János: Varga Imre – A nemcselekvések bűntudata. In: *Múlt és Jövő* 1990/2. 2–8.

[9] Dr. B. Stenge Csaba: In Memoriam Varga Imre (1923–2019). In: *Magyar Repüléstörténeti Társaság Évkönyve* 2019, 12–16.

[10] Az idézet elhangzott V. I. temetésén. Lásd 7. jegyz.

[11] Dr. B. Stange Csaba i. m. 15.

[12] https://index.hu/nagykep/2019/08/02/fekete_feny/.

[13] B. P. F.: A mi kis szoborügyeink. In: *Kurír*, 1994. jan. 5. 5.

[14] Christa Nickel: *Beszélgetések Varga Imrével*. Mártírok, áldozatok és hősök – XVII. http://christanickel-vi.blogspot.com/2010/06/martirok-aldozatok-es-hosok-xvii.html.

[15] http://siofok.varosom.hu/latnivalok/szobrok/Martirok-szoborcsoport-toredek.html.

[16] Rózsa Gyula: A Munkácsy-díj második nemzedéke (Varga Imre). In: *Új Írás*, 1972/2. 112–119.

[17] A szobrok adatlapjai: lásd 2. jegyz.

[18] Matyikó Sebestyén: Hervadhatatlan bokrétaünnep. Varga Imre Széchenyi István-szobra Siófokon. In: *Honismeret*, 2013/2. 60–61.

[19] Zsuppán András: Ilyen az emlékművek sorsa (interjú Varga Imrével). *Válasz*, 2012. márc. 14. http://valasz.hu/itthon/ilyen-az-emlekmuvek-sorsa-46790.

[20] Gulyás J. Attila: Siófok befogadná a Károlyi-szobrot. In: *Magyar Nemzet*, 2012. márc. 8. 2.

[21] Wehner Tibor: Másolatok, telített és üres szoborhelyek városa – Szobor el- és áthelyezési abszurditások Budapesten. In: *Kortárs*, 2012/11. 80.

Zichy Mihály, fotográfia, 1881

RAJCSÁNYI GELLÉRT

MAGYAR LÉLEK – IDEGENBEN ÉS OTTHON

ZICHY MIHÁLY MŰVÉSZETE ÉS ÖRÖKSÉGE ZALÁN

¶ „Magyar lélek, magyar hajlandóság, amely idegen földön fejlődik, idegenben munkálkodik és rólunk alkotva és hozzánk szólva is gyakran idegen hatást kelt. Idegenben él és hazafiúi lángolást formál rajzba patetikus allegóriáival; gyökeres magyar ember, mégis kozmopolita témák ragadják őt a legnagyobb alkotásokra. A cárok bizalmasa és forradalmi képeket rajzol magyar fajtája számára" – villantja fel Zichy Mihály összetett emberi és művészi karakterét néhány mondatban Lándor Tivadar a *Magyar Művészet* 1926/8. számában. Ki is volt valójában Zichy Mihály, és mi maradt tőle örökül magyar földön? Az ő nyomába indulunk, Somogy megyébe.

¶ Madárcsicsergős tavaszi nap, hullámzó lankák közötti háztetők, csend és nyugalom – a külső-somogyi dombvidéken fekvő Zala falu egy eldugott zuga a Balaton környékének. Nem véletlenül: nincs ugyan messze a tóparttól, de nem onnan, hanem dél felől, a tabi útról érhető el ez a félreeső, kellemes zsákfalu. S ha most eldugott, milyen lehetett két évszázada, a reformkor idején, amikor az itteni, a mai kiállításnak is helyt adó kúriában, a somogyi erdőségek mélyén megszületett Zichy Mihály?

¶ Messzire vezetett a későbbi grafikus-festőművész útja Zala falucskából. Az 1827-es születésű Zichy Mihály a kiterjedt családnak ugyan „csak" a köznemesi ágához tartozott, de „hátrányos" helyzetét élénk érdeklődéssel kompenzálta. Szintén Mihály nevű nagyapjának nágocsi könyvtárában olvasta Rousseau és Voltaire műveit, az enciklopédistákat, Schillert – igen, ezek is elérhetők voltak a somogyi végeken a 19. század hajnalán, legalábbis a nemesi kastélyokban. Az ifjú Mihály aztán hamar kitűnt rajztehetségével is, a tolnai Perczel-rokonoknál inspirálódott tovább, és a Zichykkel kapcsolatban álló, később fiatalon elhunyt Tikos Albert festőművész vezette be az alkotás rejtelmeibe. Érdekes egy 1840-es önarcképe: az alig

hamar kitűnt rajztehetségével is, a tolnai Perczel-rokonoknál inspirálódott tovább, és a Zichykkel kapcsolatban álló, később fiatalon elhunyt Tikos Albert festőművész vezette be az alkotás rejtelmeibe

13 éves Zichy Mihály elegánsan pózoló, cilinderes, hosszú kabátos fiatalúrként ábrázolja magát – kiváló rajzával mintegy megjósolva saját későbbi nagyvilági dandy karakterét.

¶ De nem csak rajzolgatott fiatal éveiben: komoly iskoláztatásban is részesült, a veszprémi, majd a pesti piaristákhoz járt gimnáziumba (Veszprémből a kötöttségeket nehezen viselő természete miatt tanácsolták el), utána pedig jogi tanulmányokba fogott. A már 15 évesen pesti joghallgató Zichy a Velencéből Pestre elszármazott Marastoni Jakab iskolájában, az Első Magyar Festészeti Akadémián pallérozta tovább tudását. Egy öregkori levelében így írt erről Zichy: „Marastoni szította lángra a pislogó parazsat, melynek melege még most is, bár a hamu elijesztőleg halmozódott fel, éltetőleg hat rám." Két évvel később pedig – miután elvesztette édesapját, és édesanyja könyörgései ellenére sem hagyott fel a festészettel – már Bécsben tanult Ferdinand Georg Waldmüllernél, a később magániskolájáról híressé vált mesternél. A festői pályára készülő Zichy közölte a családdal, hogy soha többé nem fogad el hazulról pénzt.

a Velencéből Pestre elszármazott Marastoni Jakab iskolájában, az Első Magyar Festészeti Akadémián pallérozta tovább tudását

Bécsben tanult Ferdinand Georg Waldmüllernél, a később magániskolájáról híressé vált mesternél. A festői pályára készülő Zichy közölte a családdal, hogy soha többé nem fogad el hazulról pénzt

¶ Zichy Mihály nagyon fiatalon a siker kapujába ért: romantikus képtémái (Haldokló lovag; Trubadúr) után nagy sikert aratott a drámai *Koporsólezárás*sal (1847, Magyar Nemzeti Galéria), amelyet akkoriban hamar megvásárolt a Magyar Nemzeti Múzeum. Vallási tárgyú kompozíciókat is festett ekkoriban (*Krisztus a keresztfán*, Magyar Nemzeti Galéria; *Keresztlevétel*, 1847, Magyar Nemzeti Galéria). Az ihletet keresve mesterével 1846-ban itáliai tanulmányutat tett, így húszéves korára már világlátott, képzett festő és grafikus vált belőle.

mesterével 1846-ban itáliai tanulmányutat tett, így húszéves korára már világlátott, képzett festő és grafikus vált belőle

¶ A forradalmak évének előestéjén egész életét meghatározó döntést hozott: a nemzetközi hírű Waldmüller ajánlásával Oroszországba ment, a cári udvartartásban I. Miklós cár unokahúga, Katalin nagyhercegnő rajztanára lett. Az első idők jól alakultak, rögtön több hónapos európai utazást tehetett a cári család kíséretében, Berlinben, Firenzében és Nizzában is járt. Nagy változást hozott azonban 1848–49: az orosz udvaronc rajztanárban feléledt a magyar hazafi, megfestette Batthyány Lajos miniszterelnök arcképét, majd a nemzeti szabadságharcot eltipró orosz intervenció miatt otthagyta a cári

Waldmüller ajánlásával Oroszországba ment, a cári udvartartásban I. Miklós cár unokahúga, Katalin nagyhercegnő rajztanára lett

udvart. Addigra amúgy is győzött benne nyughatatlansága, hiszen a kalandor természetű festő nem feltétlenül talált kiteljesedést a nagyhercegnő ölebeinek megfestésében. Az udvar otthagyása nem járt ugyan számára fő- és jószágvesztéssel, de mégiscsak elveszítette a biztos megélhetést, miközben épp családot alapított, majd gyermekei is születtek. Három éven keresztül egy fotográfiai műteremben dolgozott, retusálással, színezéssel, alkalmi akvarellportrék festésével megkeresve a kenyeret.

¶ Végül visszakerült a cári család köreibe: 1852-től újra a szentpétervári udvar festője lett, s rajzolta, festette, amit csak kellett, ünnepségeket, bálokat, ebédeket és vadászatokat. Több ezer alkotása született ebben az időszakban – és ekkor alkotta erotikus képsorozatait is. Mindenre kiterjedő grafikai és festészeti szolgálatai révén végül meg is kaphatta a *Cár Őfelsége Festőművésze* címet 1859-ben. Ekkor már az Orosz Művészeti Akadémia tagja volt, és 1859-ban megkapta a Sztanyiszlav-érdemrend harmadik fokozatát is.

¶ A még mindig csak 32 éves alkotó ontotta magából a műveket, és mintha próbálta volna az élet teljességét és paradoxonjait is megragadni, a cári udvar világától, II. Sándor koronázásától kezdve az utcán heverő témákig, a hatalom köreitől a lázadás szellemének megörökítéséig, a nyárspolgári zsánerektől a romlás és romlottság megragadásáig. Illusztrációkat készített a krími háborúról, a szentpétervári karakterekről és a magánélet jeleneteiről is. Ahogy Gellér Katalin művészettörténész írja: „A Zichy-életmű mélyen gyökeredző kettősségeit nemcsak a szórakoztató, könnyed hangnemű grafikák és az erkölcsnemesítő, társadalomjavító célokat megfogalmazó művek egymás mellettisége bizonyítja, hanem a kettő keveredése is. Különböző korok kosztümjeibe és különböző történeti helyszínek mögé rejtve, a hivatalos ünnepségek, koronázások, követfogadások, vadászatok és bálok megörökítője a »másik oldalt«, a szabados udvari élet kritikáját is megfestette, és a történeti kép mögé rejtett sikamlós anekdota »műfajában« is otthon volt." (*A rombolás démonától a „femme fatale"-ig – Zichy Mihály és Félicien Rops*. Somogyi Múzeumok Közleményei, 2008).

illusztrációkat készített a krími háborúról, a szentpétervári karakterekről és a magánélet jeleneteiről is

¶ Gondolhatnánk, a dolgos és kalandos évek során Zichy Mihály messzire távolodott egykori hazájától és szűkebb, somogyi pátriájától – még sincs így. 1866-ban, amikor merényletet kíséreltek meg a cár ellen, aggodalmában Szentpétervárról egyenesen Zala faluba költöztette feleségét és gyermekeit, és ő maga is itthon töltött egy kis időt. 1869-ben még újraszerződött a cári udvarral, de mintha feléledt volna benne a kalandvágy: 1871-ben beutazta Európát, Düsseldorfban Munkácsy Mihállyal, Angliában a brit trónörökössel találkozott, de ismét eljutott Zalába is. Végül 1874-ben jött el az ideje annak, hogy elbocsátását kérje a cár udvarától, s elhagyta Oroszországot.

1866-ban, amikor merényletet kíséreltek meg a cár ellen, aggodalmában Szentpétervárról egyenesen Zala faluba költöztette feleségét és gyermekeit, és ő maga is itthon töltött egy kis időt

¶ Zichy ekkorra már európai hírű alkotó volt: Párizsban telepedett le, bekerült a francia és a brit elit köreibe, kapcsolatba került Victor Hugóval, az ifjabb Dumas-val és Gustave Doréval is. A Nyugat pezsgő kulturális és politikai élete újraélesztette benne a nonkonformistát is, egyre politikusabb, illetve egyre sötétebb hangulatú képeket alkotott. Nagy botrányt okozott a pusztító török–bolgár háború miatt a nagyhatalmak vezetőit – köztük egykori mecénását, a cárt –, valamint a pápát is elítélő *A Rombolás géniuszának diadala* című alkotása. Zichy Mihály végül elhagyta Párizst, és 1880-ban kies szülőfalujába, Zalába költözött vissza, s folytatta alkotó munkáját. Itt elkészült műterme is, de nem sokáig maradt a szülőföld és szülőház bűvkörében, újra nagy utazásra indult – valójában az utolsóra, ami 23 éven át, haláláig tartott. Újra elvállalta a cári udvari munkát, immár az új uralkodó, III. Sándor köreiben. Ugyanakkor kései éveiben is kapcsolatban maradt Magyarországgal, számos magyar vonatkozású alkotása született, például a híres *Az ember tragédiája*-illusztrációsorozata 1885-ben, majd 1897-ben az *Arany-balladák* illusztrációi.

nagy botrányt okozott a pusztító török–bolgár háború miatt a nagyhatalmak vezetőit – köztük egykori mecénását, a cárt –, valamint a pápát is elítélő A Rombolás géniuszának diadala című alkotása

¶ Az idősödő Zichy Mihály érzékelte a változó korszellemet. A millennium előestéjén azt írta: „Határozottan tudom, hogy Munkácsy, Wagner és Benczúr is, az ezredévi kiállításra

A már 15 évesen pesti joghallgató Zichy a Velencéből Pestre elszármazott Marastoni Jakab iskolájában, az Első Magyar Festészeti Akadémián pallérozta tovább tudását.

A Zichy Mihály Emlékház, Zala

A Zichy Mihály Emlékház kiállítása

Enteriőr az Emlékházban

nagyméretű új képekkel készülnek. Ily körülmények közt nem illendő, hogy én avult, kikopott tárgyú képekkel legyek képviselve." Az ifjúkorában még a reformkorban eszmélő művész végül 1906 februárjában hunyt el idegen földön.

¶ Zichy Mihály műveinek és kéziratos hagyatékának egy részét, könyvtárát és egyéb gyűjteményeit egykori szülőháza – nevezik kúriának avagy kastélynak is – őrzi Zalán. Basics Beatrix művészettörténész a ma emlékmúzeumnak helyt adó épületről azt írja: a források többféle dátumot említenek az építés koraként, s valószínű, hogy az 1820-as, 1830-as években készült el az épület (amihez maga Zichy Mihály is hozzátoldatott műtermet). A Zichy-kúria ma is a falu központi helyét foglalja el, kiemelkedve és elkülönülve kissé a mai falusi házaktól – és még dominánsabb lehetett száz vagy kétszáz éve. Elegáns kis kert választja el a főutcától – amelynek túloldalán természeti védettség alatt áll az egykori kastélykert, ami egyidős a Zichyek otthonával. Ottjártunkkor kissé elvadult állapotban volt, de éppen ezért meglehetősen vadregényes hangulatú az ősfákkal teli park, amit egykor osztrák és francia kertészek gondoztak, kiegészülve a kúriához tartozó gyümölcsösökkel, konyhakerttel és üvegházakkal.

könyvtárát és egyéb gyűjteményeit egykori szülőháza – nevezik kúriának avagy kastélynak is – őrzi Zalán

¶ A parkhoz hasonlóan kissé megkopott fényű maga a kúria is. Sokkal jobb állapotban van ugyan, mint számos, kevésbé szerencsés sorsú, összeomlás határán álló, elhagyatott kúriatársa szerte az országban és a somogyi végeken, de a külcsínből nem is gondolnánk, mekkora értékek rejtőznek falai között – valahogy túlélve háborúkat, frontokat és a legkülönbözőbb rendszerváltásokat. A zalai Zichy-kúria őrzi ugyanis a kiterjedt família közös örökségének számos értékes elemét, valamint Zichy Mihály több jelentős művét. Az egyszerű, kimért, mértéktartó, L alakú épület bejáratán keresztül jutunk a kiállítótérbe, ahol egy térképen Zichy Mihály kalandos életútjának helyszíneit böngészhetjük végig. Megtekinthetjük a festőművész-grafikus bécsi és párizsi alkotásait, *A bor hatalmát* és az *Autodafé* krétarajzait. Igaz, hogy a mostani enteriőrök már nem a háború előtt eredeti állapotokat tükrözik, de az alapvetően korhű belső berendezés nem a véletlen műve: a Zichy család menekítette ide őket a háborúk és a gyűjtők,

a zalai Zichy-kúria őrzi ugyanis a kiterjedt família közös örökségének számos értékes elemét, valamint Zichy Mihály több jelentős művét

gyűjtögetők elől. A kiállítás így is gazdag és változatos: láthatunk nagyméretű olajképeket, értékes antik bútorokat, iparművészeti remekeket, valamint archív dokumentumokat és fotográfiákat is. A biedermeier és empire stílusú bútorok között áll itt egy 1620-ból származó, halálfejes órával díszített barokk szekrény is, de külön értéke a gyűjteménynek az orientális bútorok együttese, ami ritkaság a magyarországi kastélyok kincsei között.

¶ Mivel Zichy Mihály áll a kiállítás fókuszában, természetesen számos festmény, grafika, rajz és akvarell is látható tőle: az 1847-ben festett *Krisztus levétele a keresztről* című olajfestmény a Magyar Nemzeti Galéria letétjeként látható itt, aminek mintájául egy Rubens-oltárkép szolgált. A *Koporsólezárás (Az anya fájdalma)* című, 1846-ban készült festményt a Pesti Műegylet vásárolta meg a művésztől. Zichy híres *Faust-*, *Madách Imre-* és *Arany János-illusztrációi*t is meg lehet tekinteni a kiállításon. A „grúz szoba" berendezése és kincsei Zichy grúziai tartózkodásának emlékeit őrzik: intarziás bútorok, dísztárgyak, szőnyegek, fegyverek és még egy szibériai sámánöltözet is található itt.

Zichy híres Faust-, Madách Imre- és Arany János-illusztrációit is meg lehet tekinteni a kiállításon

¶ Különleges értéket jelent a zalai kúriában elhelyezett Zichy családi könyvtár: a művész nagyapjának könyvgyűjteménye került ide, amit maga a festő is tovább bővített. Látható itt egy 1589-es, nürnbergi Luther Biblia is, gazdagon illusztrálva.

¶ A kastélybeli tárlat az egykori műteremben zárul: itt áll Zichy Mihály egykorú fotográfiákon is megörökített rajzasztala, és itt látható a hátsó falon hatalmas főműve, *A Rombolás géniuszának diadala,* vagy másik címén: *A démon fegyverei*. Zichy szerint „két géniusz uralkodik az emberiség fölött: a gyilkos hatalomvágy és a kéjvágy géniusza. *A Rombolás géniusza* tartja megszállva a királyokat és az uralkodókat, akik állig felfegyverkezve várják a pillanatot, hogy egymást megtámadhassák, s kegyetlen háborúkban az emberek millióit pusztítsák el, tegyék tönkre".

itt látható a hátsó falon hatalmas főműve, A Rombolás géniuszának diadala, vagy másik címén: A démon fegyverei

¶ Mint Basics Beatrix fogalmaz: „Az Emlékház és kiállítása egy olyan sajátos gyűjteményegyüttest őriz és reprezentál, amely egyrészt más hasonló nemesi családi gyűjteményekkel rokon, egyediségét azonban az adja, hogy a 19. századi magyar

Különleges értéket jelent a zalai kúriában elhelyezett Zichy családi könyvtár: a művész nagyapjának könyvgyűjteménye került ide, amit maga a festő is tovább bővített.

és európai képzőművészet egy igen jelentős alkotójának életét és művészetét is dokumentálja. Mint ilyen, nemcsak regionális, de országos, sőt európai szinten is a kultúrtörténet egy kiemelten védendő és őrzendő emléke."

¶ A múzeumot a festő születésének századik évfordulóján, 1927-ben alapította unokája, Zichy Mária Alexandra és férje, Csicsery-Rónay István. A második világháborúban jelentős károkat szenvedett, de 1951-ben a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja helyreállította az épületet, a gyűjtemény anyagát múzeumi letétekkel egészítette ki, és Zichy Mihály Emlékmúzeum néven nemzeti érdekű védett magángyűjteményként állami felügyelet alá került. Az újrarendezett kiállítást 1979-ben nyitották meg, majd az újabb felújítást és átrendezést követően 1992-ben adta át Göncz Árpád köztársasági elnök az emlékmúzeum ma is látható tárlatát.

¶ Az épület és a kert részlegesen Zichy Mihály örököseinek magántulajdonában van, illetve a Szépművészeti Múzeum vagyonkezelésében. A múzeum alapító okiratában Zichy Mihály Emlékház néven mint telephely jelenik meg, közérdekű muzeális kiállítóhely szakmai besorolással. Az épület egyébként felújításra szorul, csakúgy, mint a kiállítás, de ez csak a tulajdoni viszonyok rendezését követően valósulhat meg.

az épület egyébként felújításra szorul, csakúgy, mint a kiállítás, de ez csak a tulajdoni viszonyok rendezését követően valósulhat meg

¶ A kies Zala faluban járva, e világpolgár művészre emlékezve, s alkotásaival foglalkozva csak egyetérthetünk az írás elején idézett Lándor Tivadar húszas évekbeli szavaival: „Ez a kiválósága és az eszmevilág, amely lelkében él, amelyet műveiben apostolkodva erős páthosszal kifejezett, általános emberi rajongása és lelkes törhetetlen magyarsága adják meg alakjának rajzát a művészettörténelem számára, amelyben őt mint a szellemi harcosok semmiféle rendjébe sem sorolható, romantikus életű és szeszélyes művészetű embert, részben bölcselő, részben agitátor, részben formaművészet, egészen kivételes hely, egészen kivételes megítélés illet meg".

FEDEZZE FEL AZ ÚJ NYÁRI KOLLEKCIÓNKAT!

DISCOVER THE NEW SUMMER COLLECTION!

MÚZEUMSHOP

muzeumshop.com

Tihany, 1949
Fortepan / Gyöngyi

KUTNYÁNSZKY ILDIKÓ

FELOSZLATÁSOK ÉS ÚJRAINDÍTÁSOK: TIHANYI BENCÉS MŰTÁRGYSORSOK

¶ Tihany. Nem hiszem, hogy túl sok olyan ember van Magyarországon, akinek e szó hallatán ne idéződne fel a hegytetőn álló apátság sziluettje. Aki valaha járt már az apátságban, örökre magában hordozza a mindig félhomályban úszó királyi kripta látványát a kristályosan csillogó királyi sírkő képével. Tanulmányainkból pedig azt is tudjuk: a tihanyi apátság alapítólevele a magyar nyelv legkorábbi szórványemléke. Ugyanakkor a tihanyi bencés apátság köveknél és szavaknál jóval több! Csaknem ezeréves története leképezi a teljes magyar történelmet, osztozva az ország boldogabb és szomorúbb korszakaiban, az ez idő alatt alapított egyházi intézmények, legfőképpen a különböző rendekhez tartozó kolostorok sorsában. Ennek a hányattatott, ám a nehézségek ellenére is élő, fejlődő történetnek szakadt vége 1950-ben, majd folytatódott egy immáron harmadik újrakezdéssel 1990-ben.

A TIHANYI BENCÉS APÁTSÁG GYŰJTEMÉNYEINEK TÖRTÉNETE

¶ A magyarországi katolikus egyházi gyűjtemények elsősorban főpapi (érseki és püspöki) gyűjtemények, csak másodsorban kapcsolódnak valamely szerzetesrendhez, és viszonylag csekély számban köthetők plébániához, esetleg városhoz. A bencések esetében a 19. század elejéig egyáltalán nem beszélhetünk tudományos igényű, módszeres gyűjtésről: „A bencés rend a műalkotások gyűjtését soha nem érezte sajátos hivatásának, a művészet megnyilvánulásai felé mégis mindig megbecsüléssel fordult. A művészi módon alakított tárgyakban Isten dicsőítését szolgáló *decorum*ot látott, ezért a templom és a szerzetesi épületek igényes kialakításáról és felszereléséről soha nem mondott le.[1] 1802-ben a bencés rend

a bencések esetében a 19. század elejéig egyáltalán nem beszélhetünk tudományos igényű, módszeres gyűjtésről

újjászervezésével és a tanítás megkezdésével új korszak köszöntött be a bencések életében: az oktatás révén fokozatosan előtérbe került a különböző tudományos és művészeti gyűjtemények megszervezésének igénye, amelynek nyomán már a 19. század első felében nagyszabású, tudatos gyűjtőmunka bontakozott ki az egyes rendházakban. Ez a folyamat legjobban Pannonhalmán követhető: a nagy számban fennmaradt korabeli lajstromok (katalógusok, gyarapodási jegyzékek stb.) pontos képet adnak a gyűjteménygyarapodás mértékéről, annak sokféleségéről és kvalitásbeli kritériumairól, valamint a gyűjtés tudományos és rendi szempontjairól. Az egyes gyűjtemények megalapításának kezdetei a Tihanyi Bencés Apátságban is a 19. századra nyúlnak vissza. Noha az egyes tihanyi gyűjtemények története további levéltári kutatást igényel, annyi biztosan tudható, hogy 1900-ban, amikor miniszteri rendeletre felmérték az ország közgyűjteményeinek állományát, az apátságnak három gyűjteménye volt: *Könyvtár* (alapítva 1802-ben, állomány 11500 kötet); *Régiségtár* (alapítva 1802-ben, állomány 160 db); *Terménytár* (alapítva 1850-ben, ásvány 563 db, kagyló 106 db, korall 3 db, puhány 5 db).[2] A Régiségtár magába foglalta mind a régészeti, mind pedig a numizmatikai anyagot, ugyanakkor nem volt, és később sem lett sem képtár, sem pedig kincstár.

a 19. század első felében nagyszabású, tudatos gyűjtőmunka bontakozott ki az egyes rendházakban

nem volt, és később sem lett sem képtár, sem pedig kincstár

¶ Feltételezhető, hogy az összes gyűjtemény a kolostor déli szárnyában, az első emeleten található könyvtárban volt elhelyezve, mivel a 20. század első felében készült apátsági leltárokban, a helyiségek felsorolásánál nem szerepel múzeumi vagy gyűjteményi célokat szolgáló tér. A tihanyi gyűjtemények mennyisége, ezek tárgyi darabszáma, illetve az egyes gyűjtemények összetétele és kvalitása mind az 1900-as, mind pedig az 1950-es évet figyelembe véve, messze elmaradt a Pannonhalmi Bencés Főapátság reprezentatív gyűjteményei (Régiségtár, Ásványtár, Könyvtár, Kincstár, Numizmatikai Gyűjtemény, Képtár stb.) mögött, ami a rendházak közti vagyoni és státusbeli különbségek mellett leginkább történelmi okokra vezethető vissza. Az 1950-es tihanyi állapotot gyűjteményi szempontból nagyon nehéz megítélni. A nyilvánvaló gyarapodás mellett sem valószínű, hogy az egyes gyűjtemények

az 1950-es tihanyi állapotot gyűjteményi szempontból nagyon nehéz megítélni

állományában az 1900-as évhez képest jelentős kvalitásbeli és mennyiségi növekedés következett volna be. Ebből a szempontból a második világháború nem okozott érdemi veszteséget: a templomot ugyan bombatalálat érte, ami jelentős károkat okozott a karzaton, de az apátság ingóságai, köztük az egyes gyűjtemények is szerencsésen átvészelték a háborús éveket. A levéltári anyagból, elsősorban a tihanyi és a pannonhalmi rendház közti levelezésből azonban világosan kitűnik: a századfordulón elvégzett nagy felújítási munkálatok és az akkori tihanyi apát, Halbik Ciprián (1840–1927) agilis személyisége és tevékenysége ellenére is az apátság fénye a második világháború végére jelentősen megkopott. Az egykor stílusos berendezési tárgyakat egy-két bútor kivételével „kopott" és „ócska" jelzőkkel illették 1950-ben, míg a számadáskönyvek tanúsága szerint a barokk-rokokó és historizáló egyházművészeti tárgyak mellé az 1930-as évektől nemigen kerültek újabbak az apátságba. Az utolsó, kvalitásában is kiemelkedő tárgyegyüttes, amire a tihanyi konvent dokumentálhatóan szert tett, az az 1900-ban, a Párizsi Világkiállításon aranyérmet nyert úgynevezett Lyoni ornátus volt, valamikor az 1920-as években.

az apátság fénye a második világháború végére jelentősen megkopott

a barokk-rokokó és historizáló egyházművészeti tárgyak mellé az 1930-as évektől nemigen kerültek újabbak az apátságba

¶ 1949-ben egy immáron létszámban és dicsőségben megfogyatkozott rendház nézett szembe a magyar történelem egyik sorsfordító korszakával. A magyarországi szerzetesrendek 1950-ben bekövetkező feloszlatását és vagyonuk, így műgyűjteményeik államosítását a vallás- és közoktatásügyi miniszter (ekkor Ortutay Gyula) által jegyzett, 13/1949. sz. törvényerejű rendelet, valamint a rendelet hatálybalépésével kapcsolatban felmerülő kérdéseket tisztázó, 1949. november 14-én kelt miniszteri rendelet (1620-34/1949/VKM) készítette elő. Utóbbi rendelkezik a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja (továbbiakban MMOK) felállításáról (I. fejezet. 1. §), valamint a magángyűjtemények (ideértve az egyházi és felekezeti gyűjteményeket is) és a muzeális jellegű tárgyak számbavételéről (II. fejezet. 4. § 3., illetve III. fejezet. 7. § 2/a, c, d, e). A rendelet kimondja, hogy bejelentési kötelezettség vonatkozik „minden régészeti jelentőségű tárgyra; a XIX. század közepe előttről származó iparművészeti és történeti jelentőségű tárgyra;

már nem élő művészek képzőművészeti alkotásaira; élő művészeknek a XX. század eleje előtt készült alkotásaira; a különös jelentőséggel bíró néprajzi és természettudományi jellegű tárgyakra; valamint a történelmi értékű muzeális könyvekre (codex, hungarica, egyéb könyv és könyvritkaságok)". Noha a rendelet III. fejezet. 8. §-a azt mondja, hogy a bejelentési kötelezettséget az arra kötelezett személynek, szervnek magának kell írásban megtenni, a IV. fejezet. 9. §. 1. pontja ugyanakkor fenntartja a jogot, hogy bizonyos gyűjtemények esetében központi kiküldöttek végezzék el a tárgyak „számbavételét". Ez történt Tihanyban is 1949. november 16–17-én, mindösszesen két nappal a rendelet megjelenése után. A kétnapos hivatalos kiszállásról egy rövid *Jegyzőkönyv* és egy háromoldalas *Leltár* maradt fenn, melyet Gidró Bonifác (1869–1958) tihanyi apáton kívül Lengyel Alfonz minisztériumi előadó (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium), Homér Lajos kiküldött szakértő és Nagy Kelemen OSB jegyzőkönyvvezető szignáltak.[3] A jegyzőkönyv külön hangsúlyozza: a leltározó bizottság célja semmiképpen sem a kisajátítás, hanem épp ellenkezőleg, a leltározással az arra érdemes műtárgyakat kívánják megvédeni és biztosítani. Szomorú, de sajnos kijelenthető, hogy mai ismereteink szerint ez a háromoldalas leltár az apátság gyűjteményeiről fennmaradt egyetlen szakmailag hiteles jegyzék. A *Leltár* a tárgymegnevezés mellett rövid tárgyleírást is tartalmaz, a régészeti tárgyak esetében pedig helyenként provenienciát is. Az összes ezután készült leltárt, jegyzéket és összeírást is figyelme véve ez az egyetlen olyan lista, amely, lévén, hogy szakértő is közreműködött az összeállításában és megfogalmazásában, alkalmas a műtárgyak utólagos azonosítására. Egyetlen baja, hogy rövid. A lista iparművészeti tárgyakat (textil- és fémtárgyakat, összesen nyolc tételt),[4] egy darab könyvet,[5] valamint a Régészeti Gyűjteményt[6] foglalja magába (1–31. régészeti tárgyak, zömében római kori töredékek és 32–56. – egy tétel kivételével – római pénzek). Annak fényében, hogy a jegyzőkönyv azt sugallja, hogy a bizottság a teljes apátságot bejárta, és az apátságban lévő összes, figyelemre érdemes tárgyat megtekintette, szembetűnő, hogy egyetlen képzőművészeti alkotás sem szerepel a listán.

bizonyos gyűjtemények esetében központi kiküldöttek végezzék el a tárgyak „számbavételét"

ez történt Tihanyban is 1949. november 16–17-én, mindössze két nappal a rendelet megjelenése után

ez a háromoldalas leltár az apátság gyűjteményeiről fennmaradt egyetlen szakmailag hiteles jegyzék

agyetlen baja, hogy rövid

szembetűnő, hogy egyetlen képzőművészeti alkotás sem szerepel a listán

¶ 1950. szeptember 2-án kelt Sárközy Pál (1884–1957) pannonhalmi kormányzó levele, amelyben a rendtársakat arról értesíti, hogy a rendek feloszlatása napokon belül megtörténik.[7] Ez néhány nap múlva, 1950. szeptember 7-én valóban be is következett. Ekkor jelent meg ugyanis az Elnöki Tanács 34/1950. számú törvényerejű rendelete, amely megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét, s mindössze négy rend kilenc rendházának fennmaradását engedélyezte, amelyből csupán kettő volt bencés: Pannonhalma és Győr. Ezen a napon jogilag véget ért a Tihanyi Bencés Apátság harmadik, 1802 és 1950 közötti, számos viszontagsággal és legalább ugyanennyi nagyszerű teljesítménnyel fémjelzett korszaka. Még ugyanezen a napon a Veszprém Megyei Tanács megkezdte az apátság ingatlanjainak és ingóságainak összeírását, ezúttal muzeológus vagy művészettörténész részvétele nélkül. Az erről készült *Jegyzőkönyv* rögzíti, hogy a leltározó Bizottság a Könyvtárat és az Irattárat lepecsételte; továbbá, hogy az apátság ingóságairól nem áll rendelkezésre (értsd: nincs) hiteles leltár, és nincs a rendház tulajdonában „más értéktárgynak tekintendő műtárgy".[8] A jegyzőkönyvet kiegészítő mindössze öt és fél oldalas *Leltár* az apátság ingatlanjain kívül, a templom, a sekrestye, valamint a lepecsételt könyvtár kivételével a pincétől a padlásig tételesen felsorolja az egyes helyiségekben található berendezési és használati tárgyakat. Mivel nem volt jelen műtárgyszakértő, a felsorolás elsősorban a berendezési tárgyakra és azok állapotára koncentrált, míg a képző- és iparművészeti tárgyak esetében teljesen sommás, beazonosításra alkalmatlan megnevezéseket használt, de legalább a darabszámok feltüntetésével: „6 db falikép kerettel, 3 db festmény kerettel, 1 db olajkép, 2 db falikép". A lista nem tartalmaz egyetlen szobrot és liturgikus tárgyat sem, holott kellett hogy legyenek ilyenek a szerzetesi szobákban. A leltár egyik érdekes információja, hogy ekkor az apáti szobában őrzik a Régiségtárak 11 oldalas jegyzékét, míg maguk a tárgyak a lezárt könyvtárszobában vannak. Ez a jegyzék komoly fejtörést okozott a kutatás során, mert nincs nyoma még az erre való utalásnak sem. E cikk írásakor hajlok arra, hogy ez a régiségjegyzék azonos az 1949. november 16–17-én rögzített háromoldalas jegyzékkel, esetleg

a Veszprém Megyei Tanács megkezdte az apátság ingatlanjainak és ingóságainak összeírását, ezúttal muzeológus vagy művészettörténész részvétele nélkül

mivel nem volt jelen műtárgyszakértő, a felsorolás elsősorban a berendezési tárgyakra és azok állapotára koncentrált, míg a képző- és iparművészeti tárgyak esetében teljesen sommás, beazonosításra alkalmatlan megnevezéseket használt

Tihany, 1950
Fortepan / Kurutz Márton

a könyvtár jegyzékével kiegészülve. Ugyanerről a leltározásról készült Gácser Kalazant (1877–1965) tihanyi bencés atya 1950. szeptember 10-i jelentése.[9] Ez a másik oldal szemszögéből íródott és ezért értelemszerűen szubjektív, személyes hangú jelentés tartalmazza azt a tényt, hogy 1950. szeptember 7-én az apátság minden vagyona állami tulajdonba került, továbbá, a leltárba vett tárgyakat az állam lefoglalta. A leírásból kiderül, hogy ekkor már számos lakószoba üresen vagy csaknem üresen állt, vagyis még azelőtt, hogy az állam lefoglalhatta volna, rengeteg ingóság, köztük akár képző- és iparművészeti alkotások is kikerülhettek az apátságból. Gácser Kalazant jelentése a személyes jellegen túl azért különösen figyelemreméltó, mert ő nem a lefoglalt tárgyakra koncentrált, hanem épp ellenkezőleg, elsősorban azokra a tárgyakra, amelyeket a leltározó bizottság személyes használatra meghagyott a rendtársaknak. Ebből kitűnik, hogy megtarthatták például az összes vallási témájú festményt és könyvet. Sajnos Kalazant atya jegyzéke sem műtárgymentés céljából készült, így a műtárgyak pontos megnevezése nélkül ír róluk (például „szentképek", „képek"). Az egyetlen kivétel Gidró Bonifác apát, az ő esetében néhány műtárgyat pontosan megnevez: „Szent Benedek, Szent Ignác és Jókai szobra, Szent Ignác halotti maszkja". Kalazant is feljegyezte, hogy mind a Könyvtárat, mind pedig a Levéltárat lepecsételték. A tihanyi műtárgyak utóélete szempontjából rendkívül fontos az a kétoldalas dokumentum, amely a MMOK szakértőinek szeptember 19-i tihanyi szemléjéről készült, amely „védetté nyilvánított tárgyakat" és „védetté nyilvánítási jegyzéket" említ.[10] A jelentésből kiderül: a leltározást a Veszprém Megyei Tanács ekkorra már saját hatáskörben elvégezte (erről nincs fellelhető dokumentum), és a tárgyak a levéltárral együtt a lepecsételt könyvtárban voltak elhelyezve. Nyilvánvaló, hogy a hivatalos védési eljárás még nem történhetett meg, a „védett műtárgy" megnevezést itt valószínűleg tévesen használták azokra a műtárgyakra, amelyeket még 1949-ben muzeális jellegűnek ítéltek. A jelentés figyelemre méltó része, a *Jegyzék a tihanyi rendházban fellelhető muzeális jellegű bútorokról* című melléklet,[11] amely az adott helyiség megjelölésével sorolja fel a bútorokat, melyek nagyrészt barokk, empire

ekkor már számos lakószoba üresen vagy csaknem üresen állt, vagyis még azelőtt, hogy az állam lefoglalhatta volna, rengeteg ingóság, köztük akár képző- és iparművészeti alkotások is kikerülhettek az apátságból

megtarthatták például az összes vallási témájú festményt és könyvet

és biedermeier stílusúak, részben garnitúrák, azonban a bútorokon és az egyetlen vaspántos ládán kívül szerepel a listán hat sérült faszobor (vélhetően Stuhlhoff Sebestyén, 1723 körül–1777) és egy rokokó, oszlopos ereklyehordozó is (ezek ekkor a padláson voltak), továbbá kettő sérült, szintén Stuhlhoffnak tulajdonított faszobor, amelyek viszont a pincében voltak elhelyezve. Vagyis összesen nyolc barokk, Stuhlhoffnak tulajdonított szobor volt ekkor az apátságban, persze a templomi berendezéseken kívül. Kérdés, hogy ezek valamelyike azonos lehet-e a korábban az apát szobájában említett Szent Benedeket és Szent Ignácot ábrázoló szobrokkal, amelyek jelenleg is az apátság gyűjteményében vannak. A szakértői szemle nyomán összeállított „védetté nyilvánításra javasolt műtárgyak" jegyzékét 1950. október 16-án szignálta az ekkor már az MMOK vezetőjeként tevékenykedő Ortutay Gyula.[12] Ez év november 20-án kelt az az MMOK-tól (az aláírás nem olvasható, talán Pogány Ö. Gábor) a belügyminiszterhez, Zöld Sándorhoz címzett levél,[13] amelyben azt panaszolják, hogy különböző hatóságok gátolják az MMOK törvényben foglalt munkáját, és ezáltal nem férnek hozzá az államosított egyházi intézményekben lefoglalt műtárgyakhoz. Panasszal élnek, hogy a Veszprém Megyei Tanács csak a Belügyminisztérium engedélyével hajlandó a „kiválasztott és biztosított" tihanyi tárgyakat kiadni.

¶ 1951. február 28-án kelt a Vizy Ottó és B. Thomas Edit által készített *Jelentés a tihanyi kiszállásról* című rövid beszámoló,[14] amelyből kitűnik, hogy a régészeti és numizmatikai gyűjtemény (ezek itt szerepelnek először külön gyűjteményként) még mindig a lepecsételt könyvtárban van, és a tárgyak megegyeznek a leltárba foglaltakkal. Miután szemrevételezték a tárgyakat, megállapították, hogy a tárgyak „zöme hamis és csalódást keltő", a gyűjtemények ennélfogva nem érdemelnek védettséget. Most először kerül szóba az egykori bencés apátság értékes könyv- és térképállománya, amit szerintük a helyszínen kellene megőrizni. A leírásukból egyértelműen kitűnik, hogy a lakatlan apátságban még ott vannak a lefoglalt bútorok (főleg biedermeier és empire bútorokat és garnitúrákat említenek), illetve a konyhai és egyéb használati tárgyak. A jelentés ugyanakkor egyetlen képző- és iparművészeti

miután szemrevételezték a tárgyakat, megállapították, hogy a tárgyak „zöme hamis és csalódást keltő", a gyűjtemények ennélfogva nem érdemelnek védettséget

tárgyról sem tesz említést. A kiszállásról február 27-én, a helyszínen felvett és Tihany Község Tanácsa pecsétjével ellátott rövid *Jegyzőkönyv* szerint a könyvtárat, a benne elhelyezett műtárgyakkal együtt újra lepecsételték, de külön hangsúlyozták, hogy az MMOK igényt tart a bútorokra a létesítendő múzeum számára, az esetlegesen feleslegessé vált darabokat és egyéb használati tárgyakat azonban majdan átadja a tanácsnak.[15]

¶ Noha a különböző jelentések egyöntetűek a tekintetben, hogy a lefoglalt berendezési tárgyak és műtárgyak még 1951. február 28-án is az épületben voltak, ennek némiképp ellentmond Gidró apát 1950. október 11-én, Lengyel Alfonzhoz, az MMOK adminisztrációs vezetőjéhez írt kétségbeesett hangú levele, amelyben arról tájékoztatja, hogy október 9-én megkezdték a lefoglalt tárgyak elszállítását, bár arra nem tér ki, hogy kik és milyen tárgyakat vittek el és hová.[16] Arról, hogy a tihanyi tárgyaknak 1951 februárja után mi lett a sorsuk, kik és hová szállították el őket, csak töredékes információink vannak. A Bakonyi Múzeum igazgatója, Vajkai Aurél (1903–1987) 1952 szeptemberében arról értesíti az MMOK Muzeológiai Osztályát, hogy a kolostor könyvtárszobájában „kb. négy ládányi régészeti és természettudományi anyag, és egy nagyméretű fiókos tárló van, továbbá, hogy a könyveket az Országos Népkönyvtári Központ fogja elszállítani, míg a többi anyagot a Bakonyi Múzeum munkatársai viszik majd be a múzeumba".[17] Ehhez képest „a még ott lévő könyveket" csak 1953. május 14-én szállította el Tihanyból a Népkönyvtári Központ (vagyis a teljes könyvállomány ekkor már nem volt egyben), míg a régészeti anyag és a tárló továbbra is Tihanyban volt.[18] Ez utóbbiak elszállítására még ebben az évben szintén sor került, mivel a Bakonyi Múzeumban beleltározott tihanyi régészeti tárgyak 1953-as és 1954-es leltári számmal szerepelnek. Az átadásról és az elszállításról nem maradt fenn dokumentum. Fájó pont a különböző leltárakban és jegyzékekben említett képző- és iparművészeti tárgyak sorsa (és persze azoké is, amik még ezekben sem szerepeltek). Mai ésszel felfoghatatlan, hogy az MMOK, amely csaknem fél évig volt a tihanyi apátság épületének és lefoglalt ingóságainak fenntartója és hivatalos gondnoka, ráadásul szakembergárdával is

Gidró apát 1950. október 11-én, Lengyel Alfonzhoz, az MMOK adminisztrációs vezetőjéhez írt kétségbeesett hangú levele, amelyben arról tájékoztatja, hogy október 9-én megkezdték a lefoglalt tárgyak elszállítását, bár arra nem tér ki, hogy kik és milyen tárgyakat vittek el és hová

fájó pont a különböző leltárakban és jegyzékekben említett képző- és iparművészeti tárgyak sorsa (és persze azoké is, amik még ezekben sem szerepeltek)

rendelkezett, miért nem készített részletes és szakszerű műtárgylistát az épületben lévő tárgyakról. Meglátásom szerint az egyetlen, utóbb az OSZK-ba kerülő kódexen kívül a többi, védettségre javasolt műtárgy (bútor, textil, ötvöstárgy, szobor, régészeti lelet és érme) egyike sem kapott védettséget (az utóbbi kettőről biztosan tudjuk, hogy nem), holott talán ez megmenthette volna őket a szétszóródástól.

¶ A bencések negyven évvel később, 1990-ban tértek vissza Tihanyba, és 1994-ben újra, immár hivatalosan is birtokba vették az épületet. A szerzetesi közösség újjászervezése, az épület restaurálása és felújítása jelentős emberi és anyagi kihívás elé állította a maroknyi közösséget. Az egykori műtárgyak és berendezési tárgyak sorsának tisztázása, a gyűjtemények helyreállítása egészen 2017-ig nem szerepelt a prioritások között. Bár az apátság műtárgyállománya közgyűjtemény, de csak 2011-ben készült valamiféle hozzávetőleges műtárgyjegyzék (nem leltár!) az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ jóvoltából. Az állomány szakszerű leltározására és ennek nyomán önálló gyűjtemények kialakítására 2017-től nyílt lehetőség. A sok meglepetéssel tarkított munka révén a Tihanyi Bencés Apátság ma öt gyűjteménnyel rendelkezik: Képzőművészeti, Iparművészeti, Néprajzi, Numizmatikai, valamint Fotógyűjtemény, amelyek azonban csak nevükben – állományukban viszont nem – tekinthetők a 19. századi gyűjtemények folytatásának. (A jelenlegi Könyvtár nem alkot önálló gyűjteményt, Régészeti és Természettudományi Gyűjtemény pedig nincs.) A gyűjteményi tételek száma összesen 353, amihez 730 leltározott műtárgy tartozik (2020. márciusi adat).

az állomány szakszerű leltározására és ennek nyomán önálló gyűjtemények kialakítására 2017-től nyílt lehetőség.

a sok meglepetéssel tarkított munka révén a Tihanyi Bencés Apátság ma öt gyűjteménnyel rendelkezik

A TIHANYI GYŰJTEMÉNYEK REKONSTRUKCIÓJA

¶ Egy gyűjtemény rekonstrukciója számos forrásból táplálkozik: írott, képi és olykor szóbeli forrásokból, s persze magukból a tárgyakból. Tihany esetében mindegyikre van példa, de nincs olyan műtárgy, amely esetében ezek mindegyike együtt lenne meg. A legfontosabb írott forrásokat a különböző időszakban, különböző célból készült inventáriumok (leltárok, jegyzékek,

11445 41

Érk. M.M.O.K. 1950 SZEP 21.

Ügyosztály: Nyilo | Melléklet: 1db

Nyilvántartási Osztály.
Felderitő csop.

Tárgy: Tihanyi rendház ellenőrzése.

Előiratszám: 11.204/1950.

Jelentés.

Budapest, 1950. szeptember hó 19-én.

Jelentjük, hogy f.hó 8-án a 34/1950.sz.tvr. értelmében a tihanyi Apátságot is államositották. Tihanyban igen jelentős védetté nyilvánitott mütárgyak vannak. Tudomásunkra jutott, hogy a leltározás a Veszprém-Megyei Tanács hatáskörében tartozik. Érdekeink képviselése céljából és a még védetté nem vett müjellegü butorok felosztása tekintetében szükségesnek látszott személyes megjelenésünk.

A helyszinen megállapitottuk, hogy a leltározás már megtörtént, a védetté nyilvánitási jegyzékben felsorolt tárgyak a levéltárral egyetemben a könyvtárszobában pecsét alatt zároltattak. A jegyzékbevett védett mütárgyakat nem tekinthettük meg, de azok biztonságban létéről dr. Gridor apát és dr. Kelemen rendi gondnok tájékoztattak.

A rendházat szobáról-szobára végig-jártuk, a számitásba jövő butorokat a csatolt jegyzékbe rögzitettük.

A padláson és a közeli sziklapincében több Stulhoff faszobrot találtunk. Stulhoff bencésrendi iparmüvész és szobrász munkái egyházi müvészetben ismertek. Tőle származnak a tihanyi és pannonhalmi rendi templomok faragott oltárai.

A tihanyi bencésrendház védetté nyilvánitott müemlék. A Megyei Tanácsot kivánatos volna erre nyomatékosan figyelmeztetni.

Figyelemmel arra, hogy a bencésrendház mindössze 25 lakható szobával rendelkezik, s igy más középületnek megszerezni azt nem érdemes, mert sem népi kollégiumnak, sem pedíglen más célra nem lesz célszerü, javaslandó volna egy táj és népi muzeumot létesiteni. A tihanyi rendház muzeummá való kiigénylését a Közületeket Elhelyező Bizottságtól kell kérni. Kétségtelenül az ország leglátogatottabb vidéki muzeuma nyilna meg, mert f.évben is a puszta rendház megtekintésére többmint 120.000 látógató érkezett.

Magyar Országos Levéltár

A tihanyi látógatásunk legfontosabb tapasztalata azonban az volt, hogy az 1950.évi 34.sz. tvr-rel államositott egyházi épületek három hónapos türelmi idő előtt önkényes elhagyás utján egyre-másra meg fognak ürülni. A tihanyi rendház 40 lakója közül 6-t találtunk otthonában és azok közül is 2 személy csomagolt és azon a napon szándékozott elutazni.

Az önkényes elhagyásból megürült épületekről mindenkor a helyi Községi Tanács illetve a Megyei Tanács ad ki intézkedést. Az igy megürült épületek felett a KÖZELBIZ. ill. a Belügyminisztérium idevágó zároló rendelete későn intézkedik. Több hasonló esetben illetéktelenek a védetté nyilvánitott anyag fölött is szakszerütlenül intézkedtek, sőt több esetben a törvényekben biztositott védelmet is áthágták.

Javaslandó az önkéntes elhagyás esetében követendő eljárás tisztázása. Ki kellene kérni a Belügyminisztérium engedélyét az olyan helyekre, ahól a három hónapos türelmi idő előtt ürülnek ki az épületek, hogy a MMOK megbizottai záralávett tárgyak fölött a Megyei Tanácsok közbejöttével azonnal intézkedhessen.

Keleti István

/Keleti István csopvez./

Közelbiz ügy Solymárral kmft. intézendő

! jelzett részt az Elnökkel megbeszéltem

1620 "Tihanyi rendház

Az MMOK 1950. szeptember 19-én kelt jelentése és a muzeális jellegű bútorokról készült jegyzéke
Forrás: MNL OL

J e g y z é k ,
a tihanyi rendházban fellelhető
muzeális jellegü butorokról.

6.sz.szoba.

Biedermeier üvegesszekrény.
Imazsámoly, biedermeier.

10.sz.szoba.

2 db. ágy biedermeier.

12.sz.szoba.

Rokokó garnitura./Egy kanapé, négy szék,/
Asztal biedermeier.
Álvány, biedermeier.

13.sz.szoba.

Szekrény, kétajtós, fekete empire.
Kanapé, biedermeier, fekete.

18.sz.szoba.

Szekrény, kétajtós biedermeier.

Ebédlő.

Asztal, nagyméretü, Louis XVI. stilusban.
Ebédlőasztal, barokk stilusban.

Rendfőnök lakása.

Asztal, kerek, volutás lábbal, cseresznyefa, empire.
Varróasztalka, biedermeier 2 db.
Barokk garnitura. /kanapé, székek./

Padlás.

Ereklyehordozó, rokokó, négy oszlopu.
Faszobor, Stuhlhoff Sebestyéntől. 6 db. sérült.
1 db. láda, vaspántos.

Sziklapince.

2 db. faszobor, Stuhlhoff Sebestyéntől, sérült.

Budapest, 1950. szeptember hó 20-án.

Kelényi

Magyar Országos Levéltár

listák) jelentik. Jelen keretek között nincs mód ezek részletes ismertetésére, itt csak az egyes műtárgyak szempontjából releváns forrásokra fogok hivatkozni.

¶ A tihanyi tárgyak történetével és sorsával először Bérci László foglalkozott.[19] Összeszedte azokat a tárgyakat, amelyek (feltételesen) Tihanyhoz köthetők, figyelme azonban egy néhány soros középkori kitekintés után elsősorban a barokk korszakra koncentrált, és egyáltalán nem érintette az 1802-ben kezdődő időszakot, sem a 19. században létrejött gyűjteményeket. (Ezek létezéséről valószínűleg nem is tudott.)

¶ A három gyűjtemény közül talán a *Régiségtár* sorsa az, ami a legjobban dokumentált. Ez az a gyűjtemény, amelyről egyedüliként tételes leltár készült 1949-ben. A régészeti és numizmatikai tárgyakat magába foglaló egykori *Régiségtár* régészeti része 1953-ban a veszprémi (akkor) Bakonyi Múzeumba került, és napjainkban is ott van, pontosabban annak utódintézményében, a Laczkó Dezső Múzeumban. Az 1949-ben Tihanyban, majd 1953–1954-ben Veszprémben felvett két tételes tárgylista mind tételszámát, mind tartalmát tekintve közel azonos. A többnyire töredékes, szórvány leletek végül nem kaptak védettséget, meglátásom szerint jogosan. A pénzek ugyanakkor a Laczkó Dezső Múzeum közlése szerint nem hozzájuk kerültek (legalábbis nem lettek beleltározva), de a Magyar Nemzeti Múzeumban sincs nyomuk. Elszállításukra feltehetően szintén 1953-ban került sor, további sorsuk ismeretlen. A jelenlegi tihanyi *Éremgyűjtemény* teljes egészében egy amerikai műgyűjtő, Dante Oberon ajándéka.

a régészeti és numizmatikai tárgyakat magába foglaló egykori Régiségtár régészeti része 1953-ban a veszprémi (akkor) Bakonyi Múzeumba került, és napjainkban is ott van, pontosabban annak utódintézményében, a Laczkó Dezső Múzeumban

a jelenlegi tihanyi Éremgyűjtemény teljes egészében egy amerikai műgyűjtő, Dante Oberon ajándéka

¶ Nincsen bencés kolostor (sem) könyvtár nélkül. A tihanyi apátság a kezdetektől el volt látva a működéséhez szükséges könyvekkel. Az apátság első, 1092 körül, pótlólag a *Tihanyi alapítólevél* hátoldalára írt inventáriuma különféle szertartáskönyveket (misekönyvet, nokturnálét, graduálét) sorol fel a királyi adományok között.[20] Mivel ez az egyetlen, korai bizonyíték maradt fenn az 1534-ben világi vezetés alá kerülő (tulajdonképpen feloszlatott) apátság középkori könyvállományáról, így írott források hiányában nem lehet bizonyítani, hogy az 1833-ban a tihanyi könyvtárban felfedezett és 1951 óta az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött *Tihanyi*

Kódex (1530–1532 k.) eredetileg is Tihanyban volt-e, vagy csak a 18. században került az apátságba.[21] Mivel a középkorban iskola is működött a kolostorban, így minden bizonnyal profán művek is gazdagították a könyvállományt.[22] Az 1802 óta hivatalos gyűjteményként funkcionáló tihanyi *Könyvtár* 1950-ben körülbelül 12-15 ezer kötetet foglalhatott magába, amiről könyvtári katalógus nem ismert. A könyvek egy része 1953-ban az Országos Népkönyvtári Központba került, míg egy másik része, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum közlése alapján, a múzeum elődjébe, a Bakonyi Múzeumba.

az 1802 óta hivatalos gyűjteményként funkcionáló tihanyi Könyvtár 1950-ben körülbelül 12-15 ezer kötetet foglalhatott magába, amiről könyvtári katalógus nem ismert

¶ Az 1951. február 28-án kelt jelentésben említett régi térképek sorsa ismeretlen. A tihanyi apátsági levéltár soha nem volt ugyan gyűjteményi státusban, ugyanakkor kultúrtörténeti, történelmi értéke és jelentősége miatt érdemes ennek sorsára is kitérni. A középkori könyvekkel ellentétben a középkori tihanyi levéltár jelentős része fennmaradt, mert 1533-ban a fontosabb okleveleket, köztük az apátság története szempontjából legfontosabb iratot, a tihanyi apátság alapítólevét (1055) elmenekítették onnan, valószínűleg Pannonhalmára.[23] Ami biztos, hogy az oklevél 1726 előtt már Pannonhalmán volt, és azóta is ott őrzik. Az államosításkor a tihanyi levéltárat (irattárat) is lefoglalták: ennek nagyobbik része a Veszprém Megyei Levéltárba, kisebbik része a Pannonhalmi Főapátsági Levéltárba került.

a középkori könyvekkel ellentétben a középkori tihanyi levéltár jelentős része fennmaradt, mert 1533-ban a fontosabb okleveleket, köztük az apátság története szempontjából legfontosabb iratot, a tihanyi apátság alapítólevét (1055) elmenekítették onnan, valószínűleg Pannonhalmára

¶ Az 1850-ben alapított Terménytár (Természettudományi Gyűjtemény) csupán egyetlen, egy már idézett, 1952-es feljegyzésben szerepel. Vajkai Aurél, a Bakonyi Múzeum igazgatója az MMOK-hoz címzett levelében a régészeti anyaggal való elszállításáról ír, ugyanakkor a további levelezésben már nem esik szó róla. A feltehetően nem túl nagy tételszámú és jelentőségű gyűjtemény valószínűleg szintén a veszprémi múzeumba került, de ennek nincs írásos nyoma, további sorsa ismeretlen.

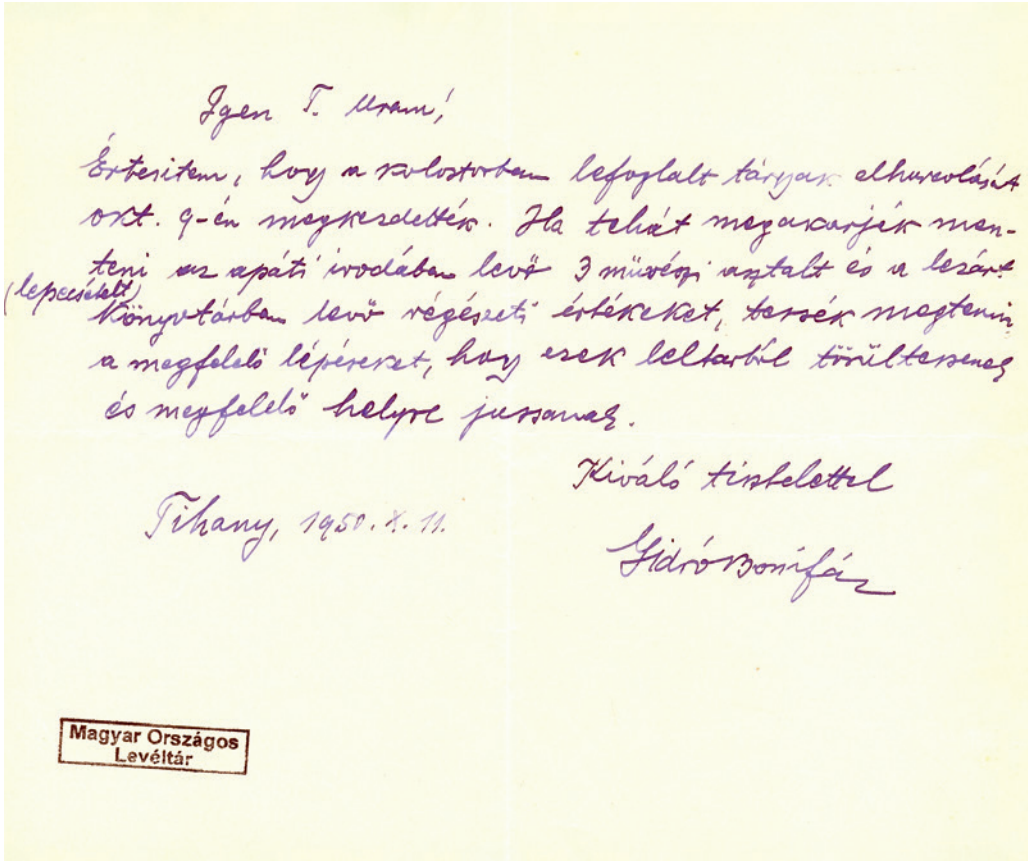
¶ Ezzel a hivatalos tihanyi gyűjtemények végére értünk, ugyanakkor megkerülhetetlen a tihanyi apátság egykor gazdag berendezési és liturgikus, valamint képzőművészeti tárgyainak sorsa, amelyek művészettörténeti szempontból jóval fontosabbak az úgynevezett gyűjteményeknél.

¶ Ahogy könyvtár nélkül, úgy liturgikus tárgyak nélkül sem képzelhető el egyetlen (bencés) kolostor sem. Mint arra már

utaltam, 1802 előtt egyetlen magyarországi bencés rendházban sem beszélhetünk tudatosan szervezett és gyarapított műgyűjteményekről, de Tihanyban 1802 után sem jött létre sem képtár, sem pedig kincstár (iparművészeti gyűjtemény). Annak ellenére, hogy ezeket a tárgyakat Tihanyban soha nem szervezték gyűjteményekbe, létezésük az alapítás korától kezdve dokumentált: a különböző inventáriumokban jól nyomon követhetők az apátság felszerelési tárgyai, valamint azok összetételbéli és mennyiségi változásai, ami hűen tükrözi a tihanyi bencések gazdasági és hatalmi súlyában bekövetkező időszakos változásokat. Ezeknek a „jegyzékeknek" a részletes, tárgyakkal összekapcsolt bemutatására nincs mód a jelen keretek között, így most csak az államosításkor felvett jegyzékekben szereplő vagy ott említett tárgyakra szorítkozom. Az 1949-es leltárban (lásd 3. jelzet), a régészeti és numizmatikai tárgyakon, valamint az egyetlen kódexen kívül nyolc iparművészeti tétel szerepel: öt textil-, és három fémtárgy. Az első négy tétel egy-egy sokdarabos, késő barokk ornátus. Bár a darabszámok nem pontosak (a valóságosnál jóval kevesebb darabot írtak össze), a rövid leírás alapján mind a négy ornátus beazonosítható, és szerencsére megvannak. Ma részben ezek képezik a tihanyi Iparművészeti Gyűjtemény barokk törzsanyagát. Az ötödik textiltárgy, egy szintén 18. századi gremiále, amelyet Vass Alberik (1900–1992, egykor tihanyi bencés, 1950 után tihanyi plébános) államosítás után készített fekete-fehér fotói alapján sikerült azonosítani, ezzel szemben már nincs meg, viszont a fotókból egyértelműen kitűnik, hogy 1950 után sem került el Tihanyból. A három fémtárgy közül két kehely az apátság 18. századi újraalapításának legkorábbi egyházművészeti emlékei, míg a harmadik, egy talpas kereszt szintén az apátság 18. századi felszereléséhez tartozott. Jelenleg mindhárom az Iparművészeti Gyűjteményben van beleltározva. Egyikről sincs feljegyzés, hogy hová kerültek az államosítás után, ha egyáltalán elkerültek Tihanyból. Az 1950. szeptember 8-án kelt leltár alkalmatlan bármely lefoglalt berendezési tárgy azonosítására (egyházművészeti tárgyak egyáltalán nem is szerepelnek benne), míg Kalazant atya ugyanerről készült leírása csak az apáti szoba felszereléséhez ad

a különböző inventáriumokban jól nyomon követhetők az apátság felszerelési tárgyai, valamint azok összetételbéli és mennyiségi változásai, ami hűen tükrözi a tihanyi bencések gazdasági és hatalmi súlyában bekövetkező időszakos változásokat

az 1950. szeptember 8-án kelt leltár alkalmatlan bármely lefoglalt berendezési tárgy azonosítására (egyházművészeti tárgyak egyáltalán nem is szerepelnek benne)

Igen T. Uram,

Értesítem, hogy a rabtartásban lefoglalt tárgyak elhurcolását okt. 9-én megkezdettem. Ha tehát megparancsolja, menteni az apáti irodában levő 3 művészi asztalt és a lezárt (lepecsételt) könyvtárban levő régészeti értékeket, tessék megtenni a megfelelő lépéseket, hogy ezek leltárból törültessenek és megfelelő helyre jussanak.

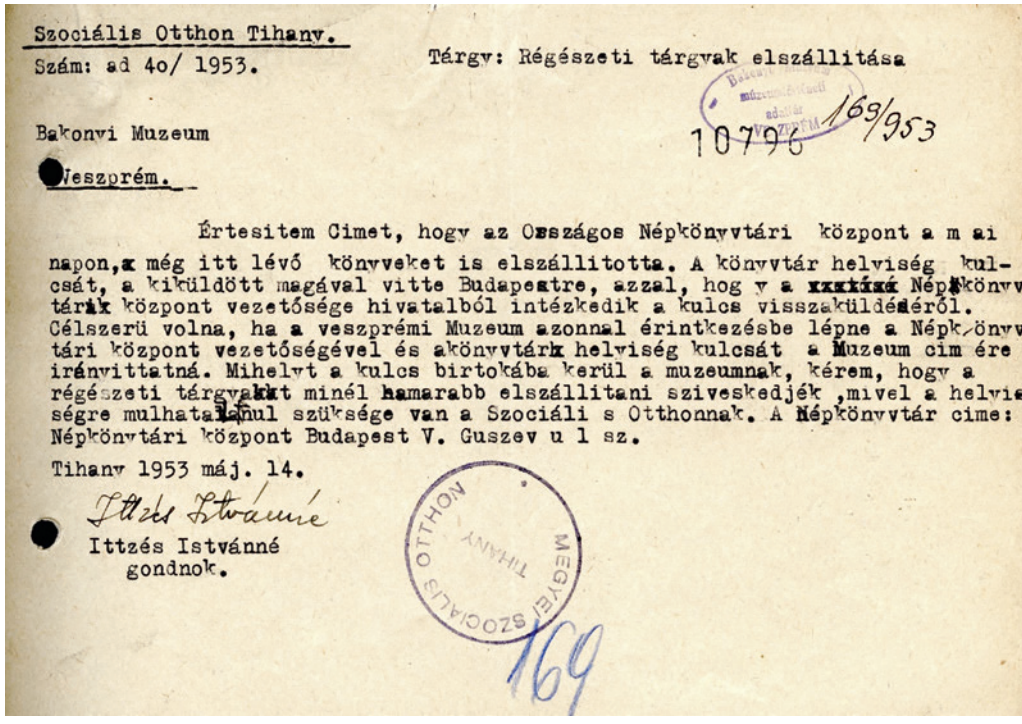
Kiváló tisztelettel

Tihany, 1950. X. 11.

Gidró Bonifác

Magyar Országos Levéltár

Gidró Bonifác tihanyi apát Lengyel Alfonznak (MMOK) küldött levele, 1950. október 11.
Forrás: MNL OL

Szociális Otthon Tihany.
Szám: ad 4o/ 1953.

Tárgy: Régészeti tárgyak elszállitása

10796 169/953

Bakonyi Muzeum

Veszprém.

Értesitem Cimet, hogy az Országos Népkönyvtári központ a m ai napon, a még itt lévő könyveket is elszállitotta. A könyvtár helyiség kulcsát, a kiküldött magával vitte Budapestre, azzal, hog y a Népkönyvtárak központ vezetősége hivatalból intézkedik a kulcs visszaküldéséről. Célszerü volna, ha a veszprémi Muzeum azonnal érintkezésbe lépne a Népkönyvtári központ vezetőségével és a könyvtárk helyiség kulcsát a Muzeum cim ére iránvittatná. Mihelyt a kulcs birtokába kerül a muzeumnak, kérem, hogy a régészeti tárgyakat minél hamarabb elszállitani sziveskedjék ,mivel a helyiségre mulhatatlanul szüksége van a Szociáli s Otthonnak. A Népkönyvtár cime: Népkönyvtári központ Budapest V. Guszev u 1 sz.

Tihany 1953 máj. 14.

Ittzés Istvánné
gondnok.

SZOCIÁLIS OTTHON TIHANY MEGYEI

169

Ittzés Istvánné tihanyi gondnok levele a régészeti tárgyak elszállításáról, 1953. május 14.
Forrás: Lackó Dezső Múzeum, Veszprém

csekély támpontot. Az „elvihetőnek" minősített, 18. század közepén faragott Szent Ignác- és Szent Benedek-szobrok (feltehetően a celldömölki bencés templom egykori szobrai?) 1990 után visszakerültek Tihanyba, ugyanakkor sem a Jókai-szobor, sem pedig Szent Ignác halotti maszkjának viaszmásolata nincs meg. Az apáti szobában szintén „elvihetőként" említett festmények egyikéről sincs azonosításra alkalmas, konkrét adat, de rendelkezésre áll az apátság 1934-es, huszonhét oldalas leltára,[24] ami szobáról szobára pontosan feltünteti a liturgikus és berendezési tárgyakat, köztük a festményeket és szobrokat is. Mivel nem valószínű, hogy az apátság berendezési és képzőművészeti tárgyainak száma 1934 és 1949 között jelentősen megnövekedett volna (inkább csökkent), ez a részletes, helyenként műtárgycímeket és -típust is feltüntető lista jó alapul szolgál az államosításkor Tihanyból elvitt festmények azonosításához. A leírás szerint az apáti lakosztály szalonjában három apáti portré (Lécs Ágoston, Mázy Engelbert, Simon Zsigmond), egy *Szent József* és egy *Kereszt* olajfestmény volt (az utólag piros tintával „Pannonhalmára rendeltetett" megjegyzéssel ellátott képeken kívül[25]); az irodában egy apáti portré (Halbik Ciprián) és egy *Szűz Mária Jézussal* festmény; az előszobában Vaszary Kolos és Serédi Jusztinián hercegprímások olajképei, valamint a *Betlehemi kisdedek lemészárlása* című festmény. Az úgynevezett Királyszobában egy Vaszary Kolos főapátot és két, József főherceget ábrázoló festményt nevesít a leltár. A többi szobában – a Munkácsy- és Fadrusz-reprodukciók mellett – többnyire egy-egy tájkép és szentkép (pontos megnevezés nélkül), királykép (talán fotó?), valamint festmények (*Krisztus Jákob kútjánál, Keresztvitel, Úrvacsora*, illetve Ferenc József és Bárdos Remig főapát portréi) szerepeltek. Az 1934-es leltár mindössze egyetlenegy szobrot, egy *Szűz Máriát* tüntet fel. Sem az 1950-ben védésre javasolt Stuhlhoff (?)-szobrok, sem a szintén barokk ereklyehordozó nincs feltüntetve, de az apáti lakosztályban sem említ egyetlen szobrot sem, ami azért jól mutatja ezeknek a forrásoknak a pontatlanságát. Az apáti képek mindegyike (összesen hat) Pannonhalmára került 1950 után, majd az 1990-es években vissza Tihanyba. A többi festmény sorsa ismeretlen, talán ezek esetében is

rendelkezésre áll az apátság 1934-es, huszonhét oldalas leltára, ami szobáról szobára pontosan feltünteti a liturgikus és berendezési tárgyakat, köztük a festményeket és szobrokat is

ez a részletes, helyenként műtárgycímeket és -típust is feltüntető lista jó alapul szolgál az államosításkor Tihanyból elvitt festmények azonosításához

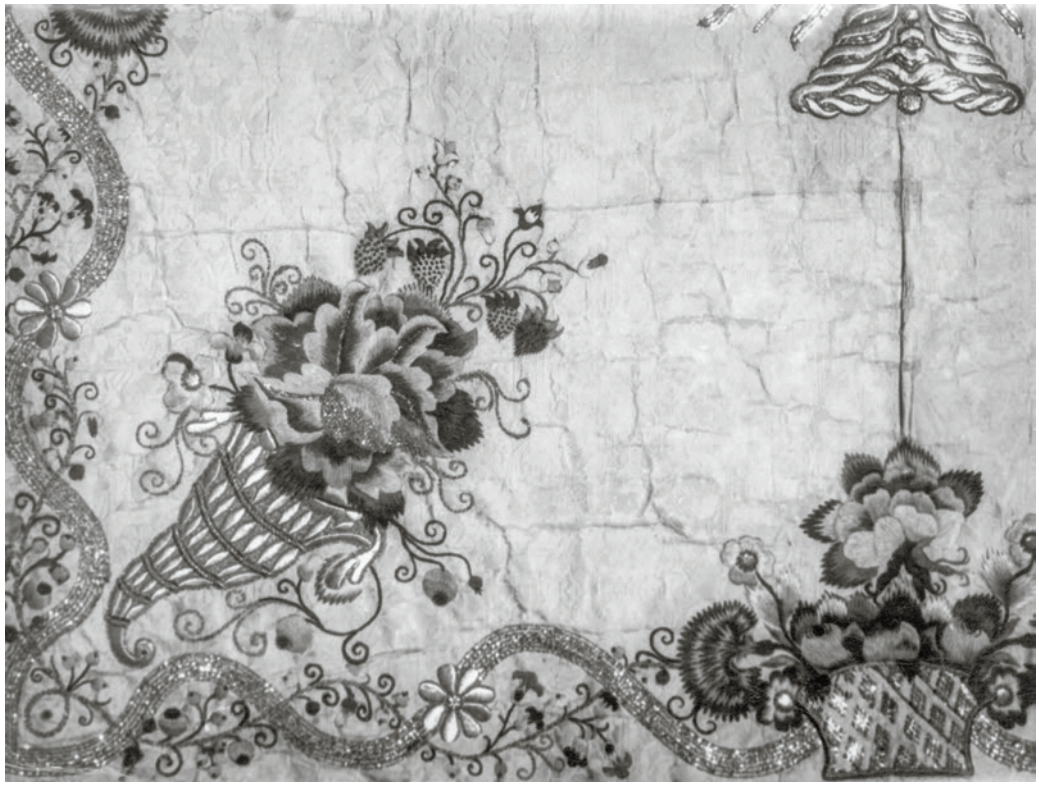
Pannonhalma volt a végállomás. (A főapáti portrék és a vallásos tárgyú festmények esetében ez nagyon valószínű, de a Habsburg-portrék esetében sem zárható ki.) Írott dokumentumok híján a festmények beazonosításához a konventépület belső tereit ábrázoló korabeli fényképek nyújthatnak érdemi segítséget: a Királyszoba enteriőrjét ábrázoló fényképeken is láthatók a József főherceget és Vaszary főapátot ábrázoló portrék, két további festmény pedig részlegesen. E fotók alapján sikerült azonosítani a Vaszary János által festett főapáti portrét. Az eredeti festmény (vagy annak egy változata) vásárlás révén került vissza az apátságba. Pici öröm, hogy a lakosztály egykori bútorai közül a fotón látható imazsámolyt és az ágyat is sikerült azonosítani: ezek most is az apátságban vannak.

írott dokumentumok híján a festmények beazonosításához a konventépület belső tereit ábrázoló korabeli fényképek nyújthatnak érdemi segítséget

¶ Az egykori bútorok azonosítása és felkutatása még a festményeknél is jóval nehezebb feladat. A bútorokat valószínűleg ide-oda hordták, egy részük biztosan az Alagi Állami Tangazdaságba kerül, majd onnan 1995-ben vissza (mint a fotóról azonosított ágy is), és valószínűleg a helyi lakosok is el-elvittek ezt-azt. Bár a bútorok sorsa még feldolgozásra vár, azért vannak apró részsikerek: például az 1934-es és az 1950-es leltárban az apáti lakosztály berendezései között felsorolt páncélszekrény feltehetően azonos azzal a Wiener Cassen-Fabrik budapesti telephelye által forgalmazott nagyméretű, írópultos páncélszekrénnyel, amely most is az apátságban található, és valószínűleg soha nem is hagyta el azt. A 2017-ben létrehozott Képzőművészeti Gyűjtemény magját részben a templom egyházművészeti tárgyai, részben pedig Bérci László művészettörténész hagyatéka, valamint más felajánlások alkotják. Az apátság egykori festményei közül csak a hat, fentebb már említett apáti portré tért vissza Pannonhalmáról az apátságba, s közülük is csak Lécs Ágoston portréja került be a gyűjteménybe. Az Iparművészeti Gyűjtemény zömét a Bérci-hagyaték bútorai mellett a barokk templom berendezési és liturgikus tárgyai alkotják, amelyek részben a helyszínen, részben Pannonhalmán vészelték át az államosítás utáni évtizedeket. Nehéz megítélni, hogy a rendi hovatartozást és eredetet magukon viselő, tihanyi címeres műtárgyak mellett még mik kerültek Pannonhalmára, mert bármilyen furcsa,

a bútorokat valószínűleg ide-oda hordták, egy részük biztosan az Alagi Állami Tangazdaságba kerül, majd onnan 1995-ben vissza

az apátság egykori festményei közül csak a hat, fentebb már említett apáti portré tért vissza Pannonhalmáról az apátságba

Gremiále (díszes selyemkendő) Vass Alberik tihanyi plébános fotója
Forrás: TBA Fotógyűjtemény

az Éremgyűjtemény kivételével egyik gyűjteményben sincsenek középkori tárgyak, noha Tihany, királyi alapítás lévén, már a kezdetektől fel volt szerelve a rangjához méltó felszerelési és liturgikus tárgyakkal

de erről sincs feljegyzés. Mára ezek a műtárgyak is nagyrészt visszakerültek Tihanyba. Fájó veszteség, hogy az Éremgyűjtemény kivételével egyik gyűjteményben sincsenek középkori tárgyak, noha Tihany, királyi alapítás lévén, már a kezdetektől fel volt szerelve a rangjához méltó felszerelési és liturgikus tárgyakkal. (A közvetve Tihanyhoz köthető középkori tárgyakhoz lásd Bérci László tanulmányát[26]).

¶ A többéves kutatás számos tanulsággal szolgált: minden korszakban nagyon fontos a precíz leltár készítése, még akkor is, ha ezek nem muzeológiai céllal készülnek. A középkorban vagy akár a 18. században készült jegyzékek, még ha ezek alapján nem azonosíthatók is a tárgyak, rengeteg pluszinformációval szolgálnak egy kolostor életéről, anyagi helyzetéről; kultúrtörténeti értékük felbecsülhetetlen. A listák azonban csak források, nem feltétlenül pontosak, és természetesen nem helyettesítik magukat a tárgyakat. Egy olyan élő, működő intézmény esetében, mint amilyen a Tihanyi Bencés Apátság is, a muzeológusnak bele kell törődnie, hogy a mindennapi működés gyakran felülírja a műtárgykezelés szabályait: a tárgyak ugyanis nemcsak műtárgyak, hanem használatban lévő liturgikus tárgyak és eszközök is egyben. Vagy vitrinbe zárjuk és ezzel megfosztjuk őket az eredeti funkciójuktól, vagy hagyjuk, hogy olykor rendeltetés szerint használják őket, ezzel viszont sérülésnek tesszük ki őket – és bizony el is veszhetnek.

Jegyzetek

[1] Solymos Szilveszter OSB: Művészeti gyűjtemények. In: Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer 996–1996*. III. Pannonhalma 1996, 12–17.

[2] MNL VeML XII.4.b: 3579/1989.

[3] Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, V. 1. 158/1949.

[4] Leltár a Tihanyi Apátságnál fellelhető muzeális értékű iparművészeti tárgyakról.

[5] Művészi értékű régi könyvek jegyzéke.

[6] Leltár a tihanyi apátság muzeális értékű régészeti gyűjteményéről.

[7] Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, V. 1. 786/1950.

[8] Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, V. 1.

[9] Kézirat. Publikálatlan.

[10] Magyar Nemzeti Levéltár XIX-I-19-a-1620-T-11445-1950-16.d (11445/1950. MMOK).

[11] Magyar Nemzeti Levéltár XIX-I-19-a-1620-T-11445-1950-16.d (11445/1950. MMOK).

[12] Pannonhalmi Főapátsági Levéltár V. 1.

[13] Magyar Nemzeti Levéltár, XIX-I-19-a-1620-E-13803-1950-13.d (13803/1950. MMOK).

[14] Magyar Nemzeti Levéltár, XIX-I-19-a-1620-T-2642-1951-31.d.

[15] Uo.

[16] Magyar Nemzeti Levéltár XIX-I-19-a-1620-T-11445-1950-16.d.

[17] Laczkó Dezső Múzeum, Bakonyi Múzeum Múzeumtörténeti Adattár 10164-416/1952.

[18] Laczkó Dezső Múzeum, Bakonyi Múzeum Múzeumtörténeti Adattár 10796-169/1953.

[19] Bérci László: *A tihanyi Szent Ányos v. bencés apátság művészettörténeti ismertetése.* Gépelt kézirat. Budapest 1986, 1-69.

[20] Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Tihany fasc. 1. n. 1. „Mivel a Szűz Máriának és Szent Ányosnak szentelt egyház felszerelését részletezni nem állt módunkban, ide csatoltuk: 6 miseruha és 6 miseing vállkendőkkel és stólákkal, továbbá kézkendőkkel együtt, egy öltözet dalmatika, 2 alszerpapi tunika, egy lenvászon oltárterítő, aranykehelyből három, két ezüst gyertyatartó, egy aranyfüstölő, egy rézből készült aranyozott kereszt, 12 liturgikus köpeny, két misekönyv, egy nokturnálé, két graduálé, egy ezüst vizeskancsó, egy ezüsttálka, egy ezüst sótartó, egy ezüstkanálka, két szőnyeg és két kézmosótál. Hozzátette még a legkegyesebb király az egyház és a szerzetesek szükségletére a bezpren-i vásárvámból saját részét, úgymint főzőedényeket, ekevasakat, víztartó edényeket és mindenféle egyéb vaseszközöket." Szentgyörgyi Rudolf: *A tihanyi apátság alapítólevele* 1. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2014, 71.

[21] OSzK MNy 75.

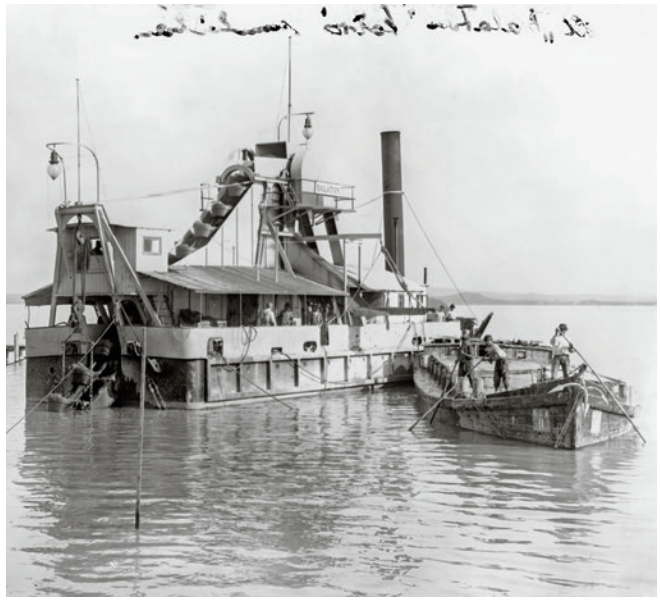
[22] Bérci, i. m. 22.

[23] Uo. 23.

[24] MNL VeML XI.607.

[25] Ezek: *Mózes és a rézkígyó, Szent Benedek, Sírba tétel* c. festmények

[26] Bérci i. m. 21–23.

Kotróhajó munkában
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

ZSIGMOND GÁBOR

BALATONI KÉPEK A KÖZLEKEDÉSI MÚZEUMBÓL

¶ A Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum és a Balatoni Hajózási Zrt. (Bahart) tavaly kezdte meg a hajózási vállalatnál őrzött, eddig alig ismert archívum tudományos feldolgozását. A múzeum azt vállalta, hogy a Bahart Siófokon őrzött archív anyagait átveszi, digitalizálja, katalogizálja, és a kutatók számára hozzáférhetővé teszi. A tekintélyes mennyiségű és korábban soha sehol nem publikált képanyag, nagyrészt fekete-fehér fényképnegatív múzeumi szempontú feldolgozását és kutathatóságát a közlekedési vállalat érhetően nem biztosíthatta, de megőrzését fontosnak tartotta. Az anyag gerince az 1910-es évek eleje és 1945 között készült, és egy fontos hivatal életéhez, a Balatoni Kikötők Magyar Királyi Felügyelőségéhez, annak meghatározó alakjához, Kaáli Nagy Dezsőhöz (1868–1940) és a balatoni turizmus infrastruktúrája kiépítésének első időszakához köthető.

a múzeum azt vállalta, hogy a Bahart Siófokon őrzött archív anyagait átveszi, digitalizálja, katalogizálja, és a kutatók számára hozzáférhetővé teszi

az anyag gerince az 1910-es évek eleje és 1945 között készült

¶ Még az első világháború előtt, 1911-ben döntött arról az Országos Vízépítési Hivatal, hogy több új mérnöki hivatal között létrehoz egy külön szervezetet a balatoni kikötők felügyeletére. A következő év januárjában már fel is állt a Balatoni Kikötők Magyar Királyi Felügyelősége; a szervezőmunkát a kitűnő mérnökre, Kaáli Nagy Dezsőre bízták. A most előkerült tekintélyes mennyiségű anyag legnagyobb része ennek a hivatalnak a fennállása idején készült, a képek kis részének fotósa minden valószínűség szerint maga Kaáli Nagy Dezső, a felügyelőség alapítója és egészen 1934-ig irányítója.

¶ A Balatoni Kikötők Magyar Királyi Felügyelőségét a második világháború után a Balatoni Hajózási Nemzeti Vállalathoz csatolták. A felügyelőség archívuma is ezzel együtt került a vállalathoz, minden bizonnyal még 1949-ben. A vállalat később a Mahart részeként működött, majd újra önálló lett, ma pedig Balatoni Hajózási Zártkörűen Működő Részvénytársaságként, Bahart néven működik.

¶ A bő száz évvel ezelőtt indult egykori felügyelőség keretében készített fényképanyagot hosszú időn át nem hasznosították, de szerencsére mindig volt olyan lelkes szakember, aki az idők során rajta tartotta a szemét. Így megannyi vállalati, üzemi, gyári fotóanyaghoz és archívumhoz hasonlóan nem az iratmegsemmisítőben vagy a szemetesben landoltak a képek, és nem is hordták szét azokat. Az első felvételek születéséhez képest több mint száz év telt el, mire az elmúlt hónapokban végre szabadon hozzáférhetővé, kutathatóvá vált ez a Balaton bemutatása szempontjából meghatározó fontosságú képanyag.

az első felvételek születéséhez képest több mint száz év telt el, mire az elmúlt hónapokban végre szabadon hozzáférhetővé, kutathatóvá vált ez a Balaton bemutatása szempontjából meghatározó fontosságú képanyag

BALATONBÓL „MAGYAR TENGER"

¶ Az említett mérnöki hivatal szerencsére nem csupán a műszaki beruházásokat örökítette meg: a felvételek izgalmas és értékes kordokumentumai annak a korszaknak, ahogyan a Balaton világa a 20. század első felében alapvetően átalakult. A fotók páratlan dokumentációi annak a folyamatnak, ahogyan a tengerpartját, Fiumét és a környező osztrák vagy horvát–magyar üdülőhelyeket elveszítő ország és annak polgári közönsége felfedezte a „magyar tengert". Noha nem ekkor nevezték először a Balatont így, ez az időszak mégis csak új értelmet adott ennek a kifejezésnek. Ez az időszak ugyanis a Balatonon gyökeresen más volt, mint a korábbi évszázadok vagy akár csak évtizedek. Sorra kiépültek a partok, a korszerű idegenforgalom feltételei, a tó mai infrastruktúrája, a vitorláskikötők. No és persze más volt ahhoz képest is, ami a második világháború után jött, jól láthatóan különbözött a SZOT-üdülők, a sokemeletes szállodamonstrumok, a főzelékgyárak, a katamaránok, aztán a „Zimmer Ferik" világától.

a fotók páratlan dokumentációi annak a folyamatnak, ahogyan a tengerpartját, Fiumét és a környező osztrák vagy horvát–magyar üdülőhelyeket elveszítő ország és annak polgári közönsége felfedezte a „magyar tengert"

¶ Az első világháború előtt leginkább az arisztokrácia világában volt szokás üdülésekre költeni, akkor is inkább Abbázia, Herkulesfürdő, Karlsbad, Pöstyén és még néhány nevezetes fürdőváros volt az úri kikapcsolódás idilli helyszíne. A Balaton nem volt ezek között. A tó sokkal inkább a helyi mezőgazdaság, az állattartás és a halászat miatt volt fontos, az üdüléshez

Talicskázó kubikosok
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

Kotróhajó sólyázása, partra húzása
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

Trafiképület
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

DOMANY TOZSDE

Medervonal-kitűzés
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

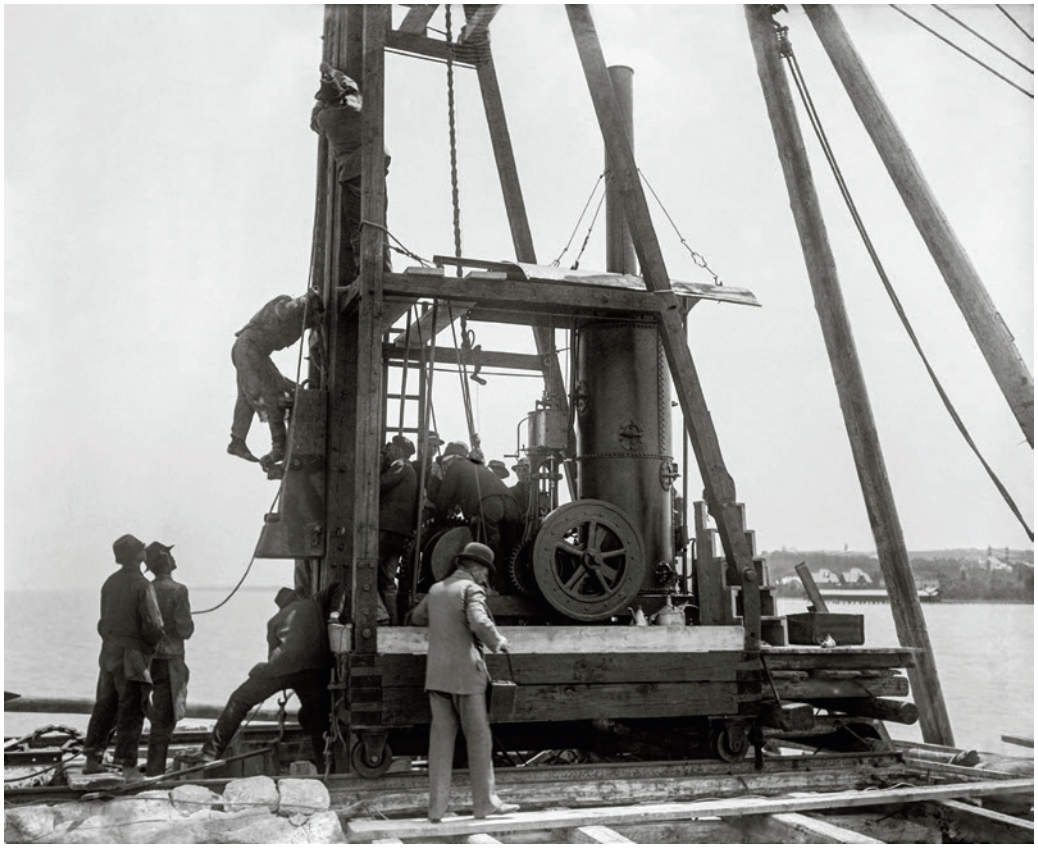

A Hermina villa jégtorlódásban
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

Gépi cölöpverő
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

szükséges infrastruktúrát a gazdálkodás szempontjai még felülírták. Ám 1920-ban a kedvelt üdülőhelyek többsége a határon kívülre, a kisantant országok területére került. Nem véletlenül a bethleni konszolidáció keretében kezdődött meg a Balaton, a magyar tenger népszerűsítése. A húszas évek végén és a harmincas évek elején egyre több szabályozás, program, intézkedés született a balatoni üdülőhelyek, fürdők, gyógyintézetek fejlesztésére. Ebben egyébként kulcsszerep jutott a kulturális tárcának is, amely a kitűnő Klebelsberg Kuno miniszternek köszönhetően nemcsak a Biológiai Kutató Intézetet hozta létre Tihanyban, hanem propagálta a balatoni műemlékek védelmét, a természeti és épített értékek felkeresését, a pedagógusok és egyetemi hallgatók üdültetését. A MÁV is új járatokat indított Budapestről, és különféle kedvezményeket vezetett be, az úgynevezett filléres vonatok révén a középosztály, a hivatalnokok, értelmiségiek, tisztviselők, sőt akár már a jó keresetű munkások is kezdték felfedezni maguknak a tavat. Közben megépült a balatoni autókörút, a Mávaut pedig buszjáratokat indított Budapestről, sőt Bécsből és Grazból is, és persze fejlődött a balatoni hajóforgalom is. A panziók, szállók, nyaralók száma emelkedni kezdett; a húszas évek elejének évi negyvenezres turistaérkezése a harmincas évek második felében – vagyis nagyjából 15 év alatt – a negyedmillió közelébe ért. A külföldiek száma is megugrott, már akkor is nagy számban osztrák, német vendégek érkeztek.

a húszas évek elejének évi negyvenezres turistaérkezése a harmincas évek második felében – vagyis nagyjából 15 év alatt – a negyedmillió közelébe ért

¶ A Közlekedési Múzeumban feldolgozott Bahart-archívumnak köszönhetően ezeknek az évtizedeknek a mindennapjai elevenednek meg újra előttünk. A fotóanyag nemcsak gazdagítja a magyar tenger két háború közötti világáról alkotott képünket, de olyan ritkaságokat is tartalmaz, amelyekre a múzeum munkatársai sem számítottak. A Balaton kiépítésének műszaki mozzanatai, az új mólók, a téli kikötők, a kotróhajók mellett olyan életképek kerültek elő, melyek számos ponton segítik majd a helytörténeti kutatásokat, de még azon túl is hoznak újdonságot.

olyan életképek kerültek elő, melyek számos ponton segítik majd a helytörténeti kutatásokat

¶ A képek közé valamikor egy-egy korábbi felvétel is belekerült. Ennek köszönhető – és erről tanúskodik – a *Helka* gőzhajóról előbukkant nagyon korai, 1892-es kép is. A hajó csupán egy

A képek közé valamikor egy-egy korábbi felvétel is belekerült. Ennek köszönhető – és erről tanúskodik – a Helka gőzhajóról előbukkant nagyon korai, 1892-es kép is.

évvel korábban készült az újpesti Schoenichen-Hartmann-féle hajógyárból szállított alkatrészekből Balatonfüreden, és még ma is a balatoni hajózás egyik legszebb éke. A képanyagban vannak csaknem százéves fotók a *Kishamis* vitorlásról is, amit 1896-ban a neves brit George Lennox Watson hajótervező rajzai alapján a balatonfüredi hajógyárban készítettek Ádám Károly részére. A hajót később a második világháború utáni államosításig a Széchenyi család használta, de a kecses kutter szintén a mai napig a vízen van. Ugyancsak izgalmas ritkaság a siófoki móló mellett álló Junkers hidroplán, amely a budapesti Szent Gellért térről vitte utasait a húszas években a Balatonra. A Gellért szálló előtt 1923-ban létesített az Aeroexpress társaság egy hidroplánkikötőt, ahonnan a felszálló gépek a bécsi Dunára és a Siófok előtti Balaton vizére érkeztek. A cég a legkorszerűbb német gépekkel repült, már az Adriára is tervezett járatokat, amikor néhány év után – részben a szomszédos országokkal szükséges légiforgalmi megegyezések elmaradása miatt – be kellett szüntetnie járatait. A fotók között egészen korai felvételek kerültek elő az öreg, 1913-ben épített és ma is népszerű Jókai gőzösről is. Végül a képek közt feltűnik a Verne-regényekbe illő, békebeli Tihany motoros jacht is, amit maga a felügyelőség használt.

¶ A viszonylag könnyen és jól beazonosítható felvételek mellett olyan életképek is gyakran visszatérnek, mint a kotróhajók partra húzása, a part menti benzinkutak, trafikok és villák hétköznapjai vagy éppen a frissen elkészült balatonkenesei üdülők. Felbukkannak olyan pillanatképek is, amelyeken még utoljára marhákat itatnak a Balatonban, de már kubikosok talicskáznak a partépítésen. Előkerülnek a régi halászatok a jeges Balatonon, látunk gőzgépszivattyút működés közben a Sió szabályozásánál, uszály szállítását közúton a Sióhoz, versenymotorcsónak vízre tételét, a két világháború közötti időszak és a második világháború első éveinek balatoni mindennapjait.

felbukkannak olyan pillanatképek is, amelyeken még utoljára marhákat itatnak a Balatonban, de már kubikosok talicskáznak a partépítésen

¶ A Balatoni Kikötők Magyar Királyi Felügyelőségének a magyar idegenforgalmat is meghatározó működése aligha írható le Kaáli Nagy Dezső említése nélkül. Nemcsak azért, mert ő volt ennek a hivatalnak az alapítója és csaknem fennállásáig meghatározó, szinte legendássá vált alakja. Kaáli Nagy mérnöki munkássága a mai napig meghatározóan formálta át a Balatont. Rá biztosan igaz, hogy valóban a Balatonért élt, hivatali munkája mellett a helyi, egyesületi életben is aktív volt, szakirodalmi munkáit és mérnöki koncepcióit később is sokan követték. A bemutatott fotóanyag gerince pedig nemcsak az ő hivatalában készült, de jó eséllyel a legkorábbi képek egy részét ő maga fotózta. Egy-egy képen egyébként ő maga is látszik, olykor felesége is feltűnik.

Kaáli Nagy mérnöki munkássága a mai napig meghatározóan formálta át a Balatont

¶ Kaáli Nagy Dezső 1868-ban a Balatontól távol, a Szilágy megyei Krasznán született, helyben jól ismert, régi nemesi családban. Mérnöki diplomáját a Műegyetemen szerezte a millennium évének Budapestjén, majd visszament szűkebb pátriájába, és az aradi folyammérnöki hivatalban kezdte meg műszaki pályafutását. Már 1900-ban a székesfehérvári kultúrmérnöki hivatalhoz került, ahol korán megismerkedhetett a Balatonnal is, sőt rövidesen a Sióbereki Társulat miniszteri biztosának szakértője lett. 1908-ban a nagy tekintélyű és nagy tudású Darányi Ignác vezette Földművelésügyi Minisztériumba került. Itt 1912. január 1-jével a frissen létrehozott Balatoni Kikötők Magyar Királyi Felügyelőség megszervezésével és irányításával bízták meg. Hihetetlen szorgalommal, alázattal és munkabírással fogott a balatoni kikötők fejlesztéséhez. Nevéhez fűződik az alsóörsi, a boglári, a földvári, a kenesei, a lellei, a szemesi, a fonyódi, a siófoki, a tihanyi kikötő tervezése és kialakítása, de ő tervezte például az arácsi első strandfürdő 1926-ban elkészült nádfedeles épületét is. Munkája révén a Balaton kikötői és parti infrastruktúrája óriási fejlődésen ment keresztül. Komoly szerepe volt abban, hogy a Balaton a vitorlázni, hajózni, kikapcsolódni vágyók számára a „magyar tengerré" váljon. Bár 1933-ban nyugalomba vonult, még az ő tervei alapján fejezték be két évvel később a Sió-zsilip

nevéhez fűződik az alsóörsi, a boglári, a földvári, a kenesei, a lellei, a szemesi, a fonyódi, a siófoki, a tihanyi kikötő tervezése és kialakítása

A Tihany motorhajó
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

A Helka gőzhajó 1892 körül
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

A révfülöpi kikötő 1913 körül
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

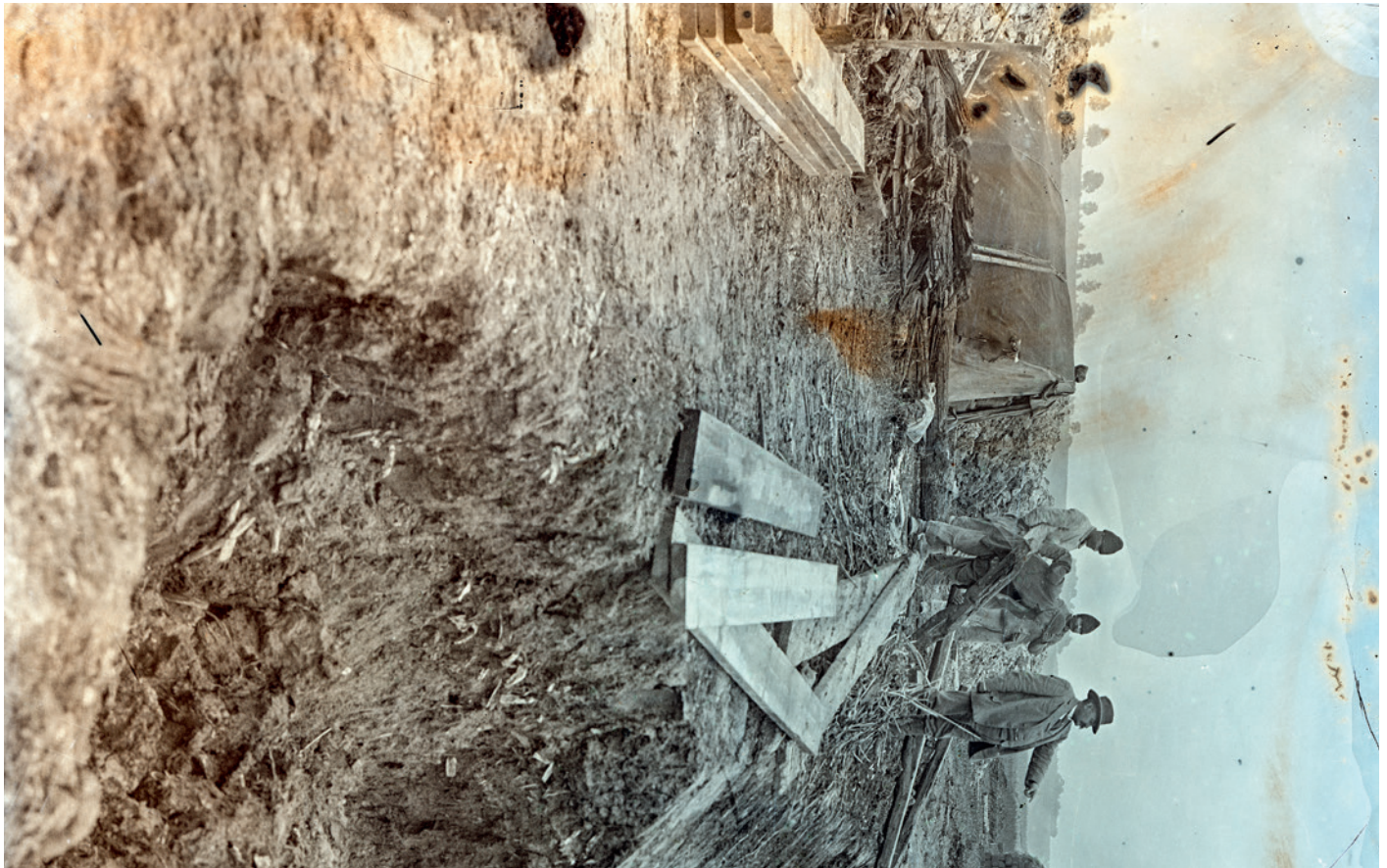

Vízparti villasor
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

Cölöpverés a Sió szabályozásánál
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

Gőzgépszivattyú a Sió szabályozásánál
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

Fürdőző gyerekek és mosóasszonyok
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

Jégi halászat a Balatonon
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

Szarvasmarhák itatása a Balatonban
Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Témagyűjtemény

átépítését a kapcsolódó csatornarésszel együtt. Saját tervei alapján széles körben használták a monogramjából kialakult, KND-jelű partvédő műveket. Szakirodalmi munkássága is jelentős volt, a Balaton-rendezéssel kapcsolatos véleményei, szakcikkei, tudományos munkái mindig komoly figyelmet kaptak, és máig fontos írásoknak számítanak. Átfogóan foglalkozott a Balatonnal, a Balatoni Szövetségben is vezetőségi tagságot vállalt, egyfajta társadalmi munkaként ő tervezte meg a földvári Kvassay-emlékművet. Balatonújhelyi kúriájának kertkapuját régi nemesi címere díszítette, de már jó ideje távol maradt szülőföldjétől. Nemesi felmenőinek otthonába, Krasznára már nem tért vissza, néhány hónappal azelőtt halt meg, hogy a második bécsi döntés értelmében Kraszna is visszakerült egy időre Magyarországhoz.

¶ Közel lakott a parthoz, minden reggel a Balaton morajlására ébredt. A hálás utókor több helyen is megőrizte nevét: Siófokon nem messze onnan, ahol egykor élt és hivatalát működtette, utca őrzi nevét, Balatonbogláron a vitorláskikötőt nevezték el róla. Szeretett Balatonjának partján, Siófokon temették el 1940 márciusában. Sírja azonban az idők során elfeledve és méltatlanul maradt csak meg, így 2018. május 17-én – születésének 150. évfordulójára – új síremléket emeltek tiszteletére a siófoki újhelyi temetőben. A síremléken ez áll: „A legszebb 11 balatoni kikötő megálmodója, a Sió-csatorna hajózhatóvá tételének megvalósítója emlékét kegyelettel őrzi az utókor."

A VÁLLALATI-MÚZEUMI EGYÜTTMŰKÖDÉSRŐL

a társaság és a múzeum között még 2017 nyarán jött létre egy együttműködési megállapodás a közös értékek, emlékek megőrzését és megmentését célozva

¶ A Bahartnál őrzött archívum feldolgozásának történetéhez hozzátartozik, hogy a társaság és a múzeum között még 2017 nyarán jött létre egy együttműködési megállapodás a közös értékek, emlékek megőrzését és megmentését célozva. Ez egy átfogó megállapodás, amelynek révén a Bahart segíti a múzeum tárgyi és archívumi gyűjteményfejlesztését, tájékoztatja a fontosabb selejtezésekről, a balatoni hajózást érintő tudományos kiadványok kapcsán együttműködnek. A múzeum a legtöbb magyar közlekedési vállalattal már kötött hasonló

megállapodást. Ebbe a korábbi Bahart-együttműködésbe hozott új szintet az archívumra vonatkozó munka megszervezése és lebonyolítása.

¶ A munka 2019 januárjában kezdődött azzal, hogy a balatoni hajózási cég átadott 1919 üvegnegatívot, két köteg pozitív nagyítást, 32 borítékban és 32 dobozban őrzött pozitív, üveg- és celluloid negatív felvételeket, valamint diákat, amelyekkel a múzeum elkezdett foglalkozni. Az intézmény azt vállalta, hogy a szakmai szabályoknak, valamint a köziratokról, a közművelődésről, a muzeális intézményekben folytatható kutatásról szóló jogszabályoknak megfelelően a teljes anyagot feldolgozza, nyilvántartásba veszi és kutathatóvá teszi. A múzeum először 2019 nyarán adott ki sajtóközleményt az elvégzett munkáról, és egy válogatást saját honlapján is bemutatott, a kutatókat pedig a XI. kerületi Kaposvár utcában lévő Műszaki Tanulmánytárban kialakított kutatószolgálaton fogadják. Ezen a helyen egyébként az elmúlt két évben egy jelentős digitalizálási műhelyt szereltek fel, ahol minden méretben tudnak műszaki rajzokat, pauszokat is digitalizálni. A muzeológusok és archívumi szakemberek itt több hónapnyi aprólékos munkával beazonosították az összes felvételt, minden tételt nyilvántartásba vettek, és a legmagasabb minőségben digitalizálták a teljes gyűjteményt.

több hónapnyi aprólékos munkával beazonosították az összes felvételt, minden tételt nyilvántartásba vettek, és a legmagasabb minőségben digitalizálták a teljes gyűjteményt

¶ A képeken Kaáli Nagy Dezső munkássága, a Balaton átalakulása, a balatoni turizmus kialakulása, a vitorláskikötők kiépítése mind-mind jól dokumentált formában maradt ránk, mindehhez pedig most már a teljes körű hozzáférhetőséget is sikerült biztosítani. Ez annál is inkább fontos, mert ennek a páratlan jelentőségű anyagnak még a létezése sem volt ismert, még a Balatonnal foglalkozó kutatók előtt sem. A Közlekedési Múzeum és a Bahart együttműködésével most muzeológusok, kutatók, helytörténészek és érdeklődők tehát egy korábban soha nem publikált képi forrásanyaghoz juthatnak hozzá. Ennek köszönhetően remélhető, hogy a múzeumban elvégzett munka sokféle kutatást segít majd a jövőben: a képanyag a turizmus, a közlekedéstörténet, az agrártörténet és helytörténet területein is bőségesen tartalmaz ritka felvételeket.

ennek a páratlan jelentőségű anyagnak még a létezése sem volt ismert, még a Balatonnal foglalkozó kutatók előtt sem

Balatonfüred a Balaton felől, 1860
Ludwig Rohbock acélmetszete

NAGY ANITA

„SZÉPEN VÁRJUK A FÉNYES FÜRDŐVENDÉG KOSZORÚT"

ÉCSY LÁSZLÓ FÜREDI FÜRDŐIGAZGATÓ 1854-ES NAPLÓJA

¶ Balatonfüredre utazunk, az északi part egyik legkedveltebb üdülőhelyére. Kalauzunk Écsy László fürdőintézeti igazgató, illetve az ő naplói, azok közül is a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban (SOM) őrzött, az 1854. évből származó kézirat.

¶ Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplójáról először Daday András közölt ismertetést *Az első fürdőügyi tanulmányút* címmel 1956-ban, az *Orvostörténeti Közlemények*ben, amelyben megjegyezte: nem kell többé keresni a balneológiával, a fürdők történetével kapcsolatos forrásmunkákat, mert ezek egy helyen, az Országos Orvostörténeti Könyvtárban elérhetők és kutathatók. A tanulmányban a napló néhány oldaláról fotót is közöltek, ezek képaláírása – *„Az Orsz. Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményéből"* – a későbbi kutatókat is a Török utcai könyvtárba vezették. Az intézmény leltárkönyvének tanúsága szerint 1953. december 20-án került a könyvtárba egy magánszemélytől történt vásárlás során *„Étsy László fürdőintézeti urad. felügyelő magán naplója 24 levél Balatonfüred 1854."*

1953. december 20-án került a könyvtárba egy magánszemélytől történt vásárlás során „Étsy László fürdőintézeti urad. felügyelő magán naplója 24 levél Balatonfüred 1854."

¶ Már egy ideje a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum iratokat is őrző, úgynevezett Történeti Dokumentációs Gyűjteményét kezeltem, amikor a könyvtár épületében dolgozó egyik kollégám azzal hívott fel, hogy egy kutató, Lichtneckert András a könyvtári gyűjteményben keresi az említett naplót, hiába. Kéziratos anyagról lévén szó, kollégám jó okkal feltételezte, hogy a múzeum Történeti Dokumentációs Gyűjteményében is érdemes a naplót keresni, nem is eredménytelenül. Daday 1956-ban még nem tudhatta, hogy a ritka orvostörténeti könyvanyag mellett, hosszú előkészítő munka után, Semmelweis Ignác egykori szülőházában 1964-ben tárgyakat és iratokat őrző és azokat kiállításokon bemutató múzeum nyílik. Az új múzeumi gyűjteményi egység létrehozásával a Török utcai könyvtárból számos műtárggyal együtt iratokat is

átszállítottak az Apród utcai épületbe, így a balatonfüredi fürdőigazgató naplója 1967. július 3-án ténylegesen átkerült, ahol leltározása, leírása, valamint mutatócédulával való ellátása 1972-ben történt meg. Ekkor személyhez sem kötötték, a mutatócédulák között a „Balatonfürednél" szerepelt. A 2000-es évek elején a gyűjteményi munka közben sikerült a naplóíró Écsy Lászlót ismét azonosítani.

¶ Écsy a magánjellegű naplóit évtizedeken keresztül vezette. Az 1850-es években keletkezők közül néhány évnyi a Balatonfüredi Helytörténeti Gyűjteményben található. Ezeket Katona Csaba közölte *Écsy László fürdőigazgató naplói, 1850–1852, 1856.* címmel, 2008-ban. A későbbi naplók anyagát ugyanebben az évben Lichtneckert András: *Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója 1863–1892.* címmel adták közre. Utóbbiak a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárának a Bencés Rend Tihanyi Apátsága levéltári iratai között találhatók meg. A fellelt naplók közül eddigi ismereteink szerint mindössze nyolc év anyaga teljes, köztük a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban őrzött 1854. évi.

a fellelt naplók közül eddigi ismereteink szerint mindössze nyolc év anyaga teljes, köztük a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban őrzött 1854. évi

¶ A lappangó forrásokra utal, hogy a Füredről többször publikáló Daday András Écsy László 1855. évi naplóját az 1930-as években még olvasta. Ezt a naplót azonban sem Katona Csaba, sem Lichtneckert András nem adja közre kiadványaiban, és eddig az Orvostörténeti Múzeumban sem leltük fel. Daday egyik tanulmánya bevezetőjében írja: *„Évtizedekkel ezelőtt két nyári szabadságomat töltöttem Tihanyban, hogy az apátsági levéltárat átkutassam, s keressem Balatonfüred múltját."* Ebben a cikkben Daday idéz egy 1855. január 6-án írt levelet, amelyet Balassa János Krisztián Pius bencés jószágkormányzóhoz intézett. Majd a levélről megjegyzi: *„amelyet szóról szóra lemásolva Étsi László füredi fürdő intézeti vezető »magány napló«-jában találjuk meg."*

¶ Écsy hivatali feljegyzései mellett naponta vezette magánjellegű naplóját. Ahogy a SOM-ban őrzött füzet elején a címadásban is jelzi a szerző: *Füredi savanyúvízi magány napló.* Ebben olyan családi, személyes eseményeket is rögzített, mint 1854. január 5-én édesanyja halála: *„Ma reggeli 4 órakor bementem kedves jó anyámhoz, ki már a Végzővel harcolt, Pachl orvos úr elöl*

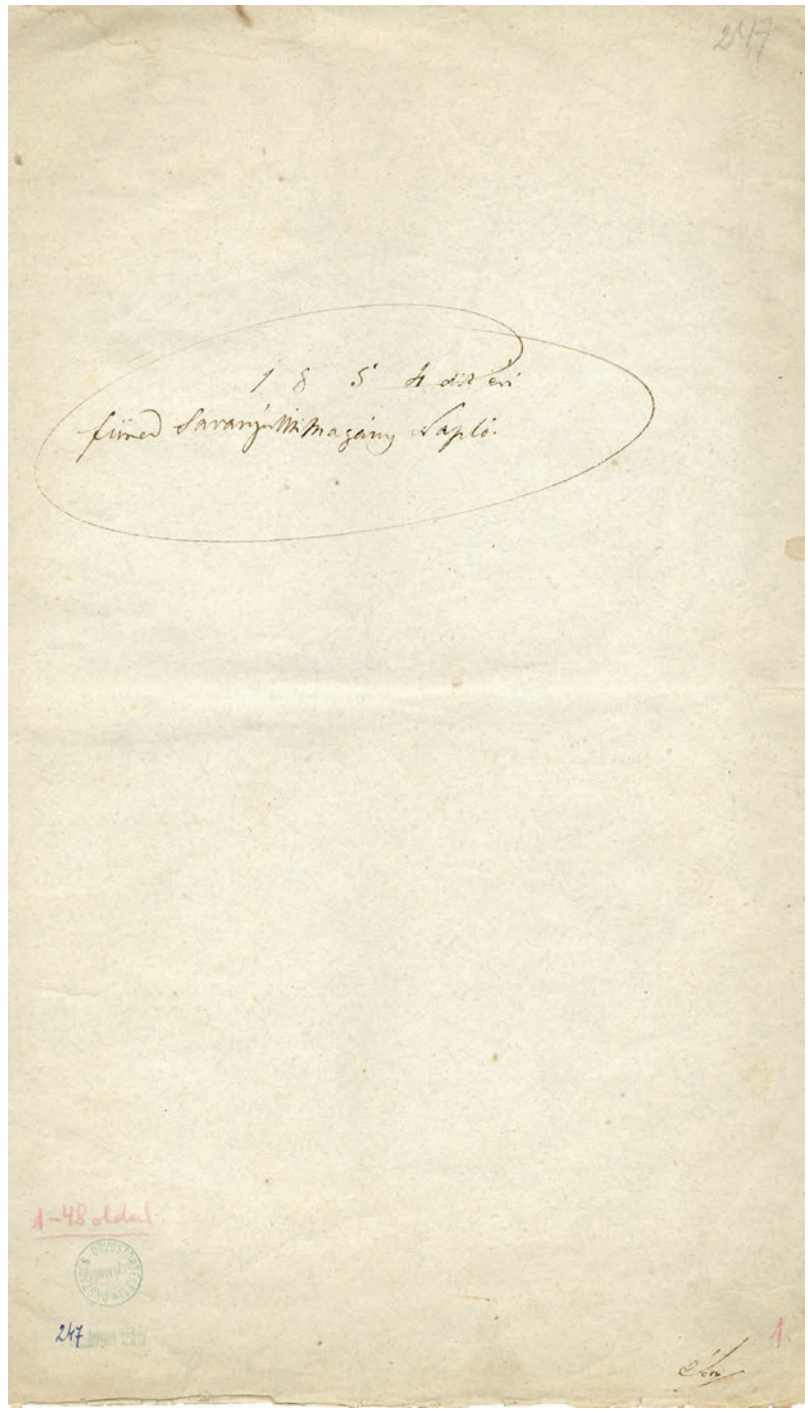
naponta vezette magánjellegű naplóját, ahogy a SOM-ban őrzött füzet elején a címadásban is jelzi a szerző: Füredi savanyúvízi magány napló

imádkozván, én Rozi húgommal utána, vigasztaltuk, de mindhiába, reggeli 5 órakor végső leheletit mindnyájunk fájdalmára kiadta teremtőjének." Utazásait és találkozásait precízen közli, ám a beszélgetések témáiról bővebben ritkán tesz említést. A vásárlásokat, kifizetéseket, megrendeléseket is sokszor feljegyezte. „*Golfinger szabónak fizettem egy frakkért 30 forintot, egy nadrágért 12 forintot, egy mellényért 8 forintot, ismét egy nadrág 10 forint, összesen 60 forintot kifizettem. A frakk helyett mást tetszik készíttetni*" – jegyezte fel augusztus 1-jén. „*Nőmnek, testvéremnek, annak gyermekeinek s nőcselédjeinek különbféle vásárfiát vettem, Ferdinándnak pedig 5 forint vásárajándokot adtam*" – *írta márciusban*. Jellemző, hogy az időjárás változását vagy a kertjében végzett munkákat is leírta. „*Az idő rendkívül jó volt, kertemben dolgoztattam, a trillások mellé fákat ültettettem ki.*" „*Sárgabarack virágját ma láttam legelőször.*" Olyan számára fontos eseményeket is megörökített, mint hogy „*ma tartatott szántódi uradalom kerületében hajtóvadászat. …és végre éltemben legelőször az endrődi határban a szőlőgyepüknél 1 nyulat én lőttem.*" Beosztottjai közül kedves szavakkal emlékezett meg azokról, akik máshova költöztek, és azokról is, akik meghaltak. Saját időtöltéséről ritkán találunk bejegyzést. Előfordult azonban ilyen is, amikor ő mártózott meg a vízben: „*Az idő borongós kezd lenni, szél kerekedik, hullámzik a Balaton, éppen hidegbe fürödtem Pachl orvos úrral midőn a szél feltámadt, este esett az eső.*" Utazásai alkalmával, amikor eljutott színházba, általában felírta: „*este a Karinthiai Színházba, – hol Taglioni táncolt –, mentünk. Állni kelletett, nagyon fájt a lábunk.*" A májustól szeptemberig tartó szezon alatt, amikor a munkája jobban lefoglalta, magánnaplóját szűkszavúbban vezette.

az időjárás változását vagy a kertjében végzett munkákat is leírta

a májustól szeptemberig tartó szezon alatt, amikor a munkája jobban lefoglalta, magánnaplóját szűkszavúbban vezette

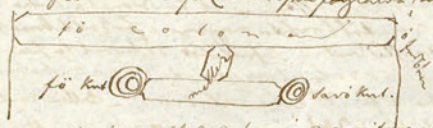
¶ A szöveg talán legfontosabb, legrészletesebb bejegyzései Écsy októberben tett háromhetes útja alatt készültek, amikor a győri fürdő után felkereste a Bécs melletti Bad Vöslau és Baden, majd Bilin, Teplitz, Karlsbad, Franzensbad, valamint Marienbad gyógyforrásait és fürdőintézeteit: „*Aki tanulmányos utazást szándékozik tenni, az mindenek előtt rendes naplót vezessen, és ha lehetséges egyes tárgyak benne ne csak leírattassanak, de a lehetőségig le is rajzoltassanak. Rajzaik megszereztessenek úgyszintén a könyvek. Minden helyen oly egyénnel köttessék*

Écsy László fürdőfelügyelő naplójának címoldala, 1854
Forrás: MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár

1854.

October.

Écsy László terve és vázlata a füredi fedett sétányról a Karlsbadról szóló úti élmények leírásánál, 1854. október 23.
Forrás: MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár

ismeretség, ki a helyszínével mindenképp ismeretes s így esténként a könyv elolvastatván, másnap az érdekes helyek megnézetnek, s felhasználtatnak a felhasználandók."

¶ Écsy László életrajzát és családjának történetét Katona Csaba és Lichtneckert András a 2008-ban megjelent forráskiadványok bevezetőjében részletesen összefoglalta. Écsy László egy Pozsony vármegyei birtoktalan nemesi családból származott, és 1807. december 1-jén a Győr vármegyei Péren született. Gimnáziumi tanulmányait Győrben a Szent Benedek Rend által működtetett iskolában végezte. Az iskola 1824–1825. évi összeírásában apja foglalkozását is feljegyezték: az idősebb Écsy László mészárosként dolgozott. A gimnázium fennmaradt iratai szerint Écsy jól tanult, és továbbképezte magát, a győri jogakadémia elvégzése után ügyvéd lett. Testvérei közül ő volt az egyetlen, aki értelmiségi pályára lépett. Öccse, József és húga, Rozália családjának az iparűzés biztosította a megélhetést. Rozália férje, a kőműves Rigler József a füredi Kerektemplom építésének irányításában is részt vett. Écsy sógorának korai halála után gondoskodott a Rigler-árvák eltartásáról. Amikor édesanyjuk, Dorfner Borbála is meghalt, húgát és négy gyermekét — Józsefet, Lászlót, Máriát és Antóniát – Füredre költöztette Tihanyból: „*csak az Isten segítsen bennünket, ha már a sors így akarta s így hozta magával, hogy sok viszontagságaink után ismét összekerültünk.*" (1854. jan. 19.) Saját gyermeke nem született egyik házasságából sem: első felesége, Nagy Ludovika 1840-ben fiatalon elhalálozott, második felesége, Alfonsó Jozefa pedig súlyos beteg volt, ahogy Eötvös József *Balatoni utazás* című művében beszámol róla, megtébolyodott: „*Egykor félszázad előtt a balatonfüredi fürdőigazgatónak ifjú és csodálatosan szép felesége megőrült, nem is gyógyult meg sohasem. […] Egyik napon kiment a parkba, zavart elmével levetkőzött meztelenre s kiment a tarlón sétálni, őrjöngeni. Harmatos gyönge lábait véresre marta a kavics és torzsa. Szobrász és festő álmainak felelt meg testének alaki szépsége. Sokan nézték a tarlón. Én is. Mindenki elbámult az alak tökéletességének ragyogásán. Előkelő társasággal maga Deák Ferenc is látta, s még ő utasította a lövölde szolgáit, vigyenek hozzá leplet, takarják le, s kísérjék haza. Ő küldött rögtön orvosért is.*" Az ötvenes

második felesége, Alfonsó Jozefa pedig súlyos beteg volt, ahogy Eötvös József Balatoni utazás című művében beszámol róla, megtébolyodott: „Egykor félszázad előtt a balatonfüredi fürdőigazgatónak ifjú és csodálatosan szép felesége megőrült, nem is gyógyult meg sohasem. […] Egyik napon kiment a parkba, zavart elmével levetkőzött meztelenre s kiment a tarlón sétálni, őrjöngeni"

évek elején írott naplókból kitűnik, hogy Jozefát Prágában Fischl doktor intézetében is gyógyították, hónapokig kezelték ott. 1850 októberében még a *„legjobb reménységet adtak az orvosok nőm felgyógyulása érdemében"* – jegyzi fel Écsy naplójában (1850. okt. 1.). Állapota változó lehetett, előfordult, hogy jobban volt: *„szánkómat megpróbáltam: nőmmel együtt kiszánkáztunk"* – jegyezte fel 1854. február 27-én. Apósával, Alfonsó Ferenccel nagyon jó, a rokoni köteléken túlmutató baráti viszonyt ápolt, naplójában gyakran papának nevezte. Utazásaira sokszor vele tartott, név- és születésnapokat, vendégmeghívásokat gyakran együtt teljesítettek. Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy munkájuk révén is szoros kapcsolatban álltak, hiszen Alfonsó Ferenc a Horváth-ház inspektora, felügyelője volt.

¶ Győri jogakadémiai tanulmányainak befejezése után Écsy László Pannonhalmán a bencés rend alkalmazásába állt. 1835-ben, tehát 28 évesen a rend birtokában lévő füredi Savanyúvízen kapott fürdőfelügyelői megbízást: *„1835. évi martius hóban Écsi László h. ügyvéd úr lőn kinevezve, ki azonban működését csak a bérlés idejének lefolyása után, t. i. 1836-ik évi april hó 12-én kezdhette meg"* – jegyezte fel Orzovenszky Károly füredi fürdőorvos. Először a Savanyúvízen történő újjáépítési munkák felügyelete volt kiemelt feladata. 1835 és 1867 között fürdőfelügyelőként, 1867-től 1889-ig fürdőigazgatóként dolgozott, és meghatározó, köztiszteletben álló személyiség volt Füreden. Hivatali munkája mellett számos társadalmi funkciót is betöltött: a képviselő-testületnek, a megyei bizottmánynak és a fürdőbizottságnak is tagja volt; többek között a balatonfüredi színház intendánsa, a Balatoni Gőzhajózási Társulat igazgatóságának, a Szeretetház igazgatótanácsának tagja, majd elnöke és a római katolikus iskolaszék világi elnöke is volt. A tihanyi uradalmi tisztiszék és a füredi közbirtokosság erdészeti, halászati ügyeinek intézésében is részt vett. Munkáját helyben és országosan is elismerték. Füredre érkezésének 25. évfordulójáról 1859-ben emlékeztek meg: *„Szerte keres Pannon, ki e nagy műt kezdeni képes –: / S ím a tapintatnak finom embere, rajtad akad meg, / Kit mosolyogva köszönt örök ünnepe s népe Füredenek. / S most fogyatékos erőt gyógyszelleme újra*

1835 és 1867 között fürdőfelügyelőként, 1867-től 1889-ig fürdőigazgatóként dolgozott, és meghatározó, köztiszteletben álló személyiség volt Füreden

föléleszt, / Népe vidor kedvvel bút, gondot űz ki fejekből, / És rebegő ajkak neve hírét messzire hordják. / Mindez erős kezeid, szorgalmad drága gyümölcse, / Melynek szép zamatát huszonöt nyár heve növelte!" 1885-ben, ötvenéves jubileuma alkalmából szintén megköszönték munkáját, akinek *„példaszerű, önfeláldozó s nemes tevékenységének köszönhető, hogy Balatonfüred, mely az ő tevékenysége előtt még a kisebb, tán másodrangú fürdők sorába tartozott, ma már Európa egyik első fürdőjévé emelkedett".* Écsy életének minden napja az *ora et labora* bencés jelmondat szellemében telt el, és sokszor apró, céltudatos, kitartó lépésekkel, jó diplomáciai érzékkel elérte, hogy a savanyúvízi fürdőtelep egyre magasabb színvonalú lett. Munkája legnagyobb kitüntetését 1874-ben nyerte el, a Ferenc József-rend lovagkeresztjét kapta meg. 1889. február 1-jétől nyugdíjazták; a pannonhalmi főapáttól, Vaszary Kolostól (1832–1915) kézhez kapott értesítő okmány tanúsága szerint évenként ezerkétszáz forinttal. Kései naplóiból kiderül, hogy a füredi mindennapokban továbbra is részt vett, érdeklődését nem veszítette el. 1889 márciusában költözött ki a fürdőtelepi hivatali helységekből. Villáját többen példának tekintették, és kényelmét, berendezését látva határozták el, hogy ilyet építtetnek maguknak Füreden. Écsy László 1895. május 11-én 88 esztendős korában halt meg. Az arácsi temetőben lévő síremlékén egy Kisfaludy–idézet olvasható: *„…a jó hamar múlandó."*

sokszor apró, céltudatos, kitartó lépésekkel, jó diplomáciai érzékkel elérte, hogy a savanyúvízi fürdőtelep egyre magasabb színvonalú lett

villáját többen példának tekintették, és kényelmét, berendezését látva határozták el, hogy ilyet építtetnek maguknak Füreden

SZEZON ELŐTT

¶ Egy fürdőfelügyelő munkáját két alapvető dolog határozta meg, Az egyik a füredi Savanyúvízre érkező vendégek minden kényelmének, gyógyulásának, ellátásának legteljesebb körű kiszolgálása, a másik a szolgáltatások, haszonbérletek stb. útján befolyó minél nagyobb jövedelem biztosítása a tulajdonos, a tihanyi apátsági uradalom számára. Feladata a szezon kezdete, tehát május 15. előtt leginkább az épületek, szobák, fürdőhelyiségek, a Balatonban felállított hidegfürdő épülete és a gyógyvízivásra használt ivókút, az Angolkert, a Sétatér rendbetétele, javítása, a fürdőidényre történő felkészítése körül

összpontosult. Écsy László felügyelete alatt álltak azok az alkalmazottak (az 1850-es években mintegy harminc fő), akik közé tartozott a fürdőmester, a két fürdőslegény, négy uradalmi hajdú, két szobaleány, két szolgáló, a ruhatisztító inas, a promenádos tisztító, söprők, az angolkerti őr, a szamaras gyerek, a mosónők, a savós leány vagy a bálizs. Felfogadásukról, kiválasztásukról Écsy gondoskodott. Április elején *„a cselédek szegődnek, a két házi inas Veszprémből kijövén magát jelenteni, hogy ez évben ismét óhajtanak szolgálatba jönni: megfogadtam mindkettőt, megmondottam: hívek, szorgalmatosak s józanok legyenek."*

¶ 1854-ben az Újfürdőház kilenc szobájába új kanapékat rendeltek. *„Főtisztelendő kormányzó urunk kegyeskedett rendelkezni, hogy… másfél mázsa lószőr a matracokba… hozattassék. Továbbá rendelte, hogy a 9 fürdőszobába 9 dívány készíttessék."* A melegfürdők fürdőszobáiban a csövek tisztítása, a zuhanyok pótlása, javítása, a kádak kifestése és a gőzkazán beüzemelése a legfontosabb feladatok közé tartozott áprilisban és májusban. *„Gépészünket Veszprémbe küldöttem a kolompárushoz, 2 zuhanyt készítsen el. Az Újfürdőházba vezető alsó csőt a meleg víznek szintén beküldöttem, hogy könyökformára alakítsa által"* – írta április 19-én. Az Angolkert, a Sétatér fáinak rendbetétele, ültetése, a terek gereblyézése áprilisban elkezdődött, az új padok kihelyezésére és a régiek kijavítására májusban került sor. *„Főtisztelendő tihanyi apáturasági uradalomból 1000 darab hársfa adatott Arácsról Savanyúvízig s onnan Füredig vezető út mellé"* – írta Écsy 1854. március 28-án, és másnap el is kezdték beültetni. Ahogy közeledett a szezonnyitás, áprilisban és májusban a szobák bútorait az asztalosok felújították, a falakat a kőművesek kimeszelték, a padlót kijavították, majd kisikálták. Két nappal a nyitás előtt a kazán üzembe helyezése is megtörtént: *„Ma fűttettem a kazánt, a kádakat kipeckeltettem szóval az egész gépezetet járásba indíttattam."* Május 14-ére a *„házak, szobák, fürdők, bútorok tisztogatását bevégzettük. A tapacéros szintén bezárta munkálatát s így szépen várjuk a fényes fürdővendég koszorút."* A Balatonban lévő hidegfürdő fából készült épületének elkészítése áprilisban a beszerzésekkel kezdődött, és júniusig elhúzódott. Écsy gondoskodott

a melegfürdők fürdőszobáiban a csövek tisztítása, a zuhanyok pótlása, javítása, a kádak kifestése és a gőzkazán beüzemelése a legfontosabb feladatok közé tartozott áprilisban és májusban

a szobák bútorait az asztalosok felújították, a falakat a kőművesek kimeszelték, a padlót kijavították, majd kisikálták

a balatoni fürdés biztonságáról is: *„A hidegfürdőkhöz vezető úthoz két táblát készíttettem következő felirattal 'szabadbani fürdés e területen tiltatik'."* Mivel a hidegfürdők használatát az időjárás is befolyásolta, ez sokszor csak jóval a szezon kezdete után, júniusban indult meg. *„Mai nap volt első szép júniusi nap. A hidegfürdők használatba vétettek"* – írta június 13-án. Mire mindennel elkészültek, okkal jegyezhette fel: *„A fürdőintézet mindenek által tisztaság, csinosság s ízletes elrendezésért dicsértetik."*

SAVANYÚVÍZ

a füredi ásványvíz, vagy ahogy nevezték, a savanyúvíz palackozásával kapcsolatos teendők előkészítése, majd a szezon idején annak zavartalan biztosítása, hiszen ebből is bevétele származott az uradalomnak

¶ Még jóval a szezon kezdete előtt Écsy egyik, talán legfontosabb feladata volt a füredi ásványvíz, vagy ahogy nevezték, a savanyúvíz palackozásával kapcsolatos teendők előkészítése, majd a szezon idején annak zavartalan biztosítása, hiszen ebből is bevétele származott az uradalomnak. *„Fő feladata legyen a fürdőintézet felügyelőjének és főorvosának, hogy a savanyúvíz legcélszerűbben töltessék és szétküldessék, hogy a savanyúvíz szétküldése a lehető legmagasabb fokra emeltessék, azért az írásban a legszigorúbb orvoslati rend megtartassék, hogy így a hasz[ná]lat eredménye a legvigasztalóbb legyen"* – foglalta összse Écsy 1854-ben. A víz jellegzetessége a magas szénsavtartalomban állt, ismertetésekor Orzovenszky Károly fürdőorvos így fogalmazott: *„az üde víz színtelen, átlátszó… erősen gyöngyöző, szénsavszagu, kellemes üdítő savanyú-csipős – némileg fémes ízü… Hirtelen ivás közben az orrot csavarja s hozzá nem szokott egyénnél némi könnyezést, ivás után pedig általában felböfögést okoz."* Az ivókút használata május 15. és szeptember 15. között volt lehetséges, erre az időszakra már megfelelő mennyiségű és minőségű üvegpalacknak és azok szállításához ládáknak, valamint az üvegek dugaszolásához szükséges anyagoknak kellett rendelkezésre állni. Écsy a palackok beszerzéséről több üvegkészítő huta tulajdonosával tárgyalt, illetve állt kapcsolatban 1854-ben is. Egyik beszállítója a Kärger testvérek, Alajos és Károly, a vétyemi üveghutából hozták a palackokat, de Veisz Mihály keszthelyi kereskedővel is kapcsolatban állt.

az ivókút használata május 15. és szeptember 15. között volt lehetséges, erre az időszakra már megfelelő mennyiségű és minőségű üvegpalacknak és azok szállításához ládáknak, valamint az üvegek dugaszolásához szükséges anyagoknak kellett rendelkezésre állni

Balatonfüredi fürdő-idény

május 20-án nyittatik meg!

Balaton-Füred enyhe és egyenletes légköri viszonyánál és kitünő juhsavó intézeténél fogva különösen ajánlható: **idült légcsőhurut és tüdőbántalmaknál;** égvényes sós, szénsavas vasas forrásai, hideg és meleg szénsavas fürdői, gőzfürdő s a női és férfi uszodával ellátott balaton-fürdői javalvák: gyenge emésztés, idült gyomor- és bélhurut, hasi pozsga, máj- és lépbajok, aranyér és női bántalmak ellen; továbbá vérszegénység, sápkór és görvélykórnál, általános gyengeség, gerincagy és idegbántalmaknál.

Rendszeres szőlőkura szeptember 1-én kezdődik.

Díszes gyógyterem, elegans éttermek, terasse, kávécsarnok, födött sétány, jó zenekar és szini előadások, bál, tombola, jó restaurátió, — Károli vezetése alatt — szép és kényelmesen butorozott lakások, pósta és távirdai hivatal, jól rendezett gyógyszertár. A szobák ára junius 15-ig 30% olcsóbbak. B.-Füredre vonatkozó ismertetések kaphatók minden könyvkereskedésben és a fürdőben. B.-Füred rövid vázlata kivánatra ingyen megküldetik.

A közlekedés vasuton Budapestről — naponkint kétszer — Bécs és Kanizsától Siófokig, innen a Balatonon át ¾ óra alatt a „Kisfaludy“ gőzhajóval történik; **vasuti saison jegyek 33⅓% kedvezménynyel,** ezen kivül ünnep- és vasárnapokat megelőző napon Budapestről B.-Füredre és vissza 3 napra érvényes jegyek **fél áron** kaphatók.

A fürdőintézet rendelő főorvosa dr. **Huray**; uradalmi orvos: **Gemáhl** Lakás-megrendelések **Écsy László** igazgatóhoz intézendők B.-Füredre. A b.-füredi ásványviz főraktára: Budapesten **Édeskuty L.** m. kir. udvari ásványviz szállitónál; s kapható még **Emmerling** és **Rabsch** füszerkereskedésében.

2—3 *A fürdőigazgatóság.*

Balatonfüredi fürdőidény hirdetése 1883-ból
Forrás: MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár

Ivókúrához használt fürdőpohár, rajta a füredi ivókút képe. Balatonfüred, 1860 körül
Fotó: Blahák Eszter. MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár

Még jóval a szezon kezdete előtt Écsy egyik, talán legfontosabb feladata volt a füredi ásványvíz, vagy ahogy nevezték, a savanyúvíz palackozásával kapcsolatos teendők előkészítése, majd a szezon idején annak zavartalan biztosítása.

Az év végén Spitzer Mór kaposvári üveghuta-tulajdonossal 15 ezer kéticcés üveg készítéséről állapodott meg. 1854. november 16-án Écsy Bauer gépészt kérte fel, hogy a palackok bezárásához dugaszverő gépet készítsen. November hónap végén pedig már két ács a verőgép összeigazításán dolgozott. A gép alkalmazása előtt a hajdúk kalapáccsal ütötték be a dugaszt a palackba. A savanyúvizes üvegek távolabbi szállítása és értékesítése szintén az ő feladata volt, az ásványvíz eladásából származó bevétel a füredi Savanyúvíz kasszáját növelte. Ugyanígy a fürdőintézet minél szélesebb körben való hirdetése is megelőzte a szezont. A hirdetés, a reklám nemcsak a különböző lapokban való megjelenést, de az orvosokkal vagy a savanyúvízzel kereskedőkkel való jó viszony ápolását is jelentette. *„Írtam Pestre doktor Vallának füredi fürdők pártolását megköszöntem"* – írta július 2-án. Écsy jó és megfontolandó, megvalósítandó ötletnek vélte azt is, hogy a palackozott vizek mellé a külföldi gyógyhelyeken ismertetőt is adtak, de feljegyezte azt a jó tanácsot is, hogy az ásványvízből orvosoknak és kórházaknak bizonyos mennyiségű vizet ingyen küldtek szét. *„Fürednek szép jövője nagy részben kül orvosoktól is függ, s annak felemelését ők elősegíthetik, minél fogva nékik az intézet részéről minden esetre hízelegni kelletik. Célszerű tehát, hogy ingyen kapjanak fürdőt, továbbá számukra savanyúvíz küldessék. Szintén több városok betegintézetei számára is úgymint Bécsbe és Pestre."* A fürdő reklámozásához tartozott a vendégekről készült névsorok elkészítése és kinyomtatása is, ami szintén Écsy feladata volt.

a savanyúvizes üvegek távolabbi szállítása és értékesítése szintén az ő feladata volt, az ásványvíz eladásából származó bevétel a füredi Savanyúvíz kasszáját növelte

az ásványvízből orvosoknak és kórházaknak bizonyos mennyiségű vizet ingyen küldtek szét

¶ 1854. októberi útján a vízivással kapcsolatban Écsyre a legnagyobb hatást minden bizonnyal az az ivógép gyakorolta, amelyet Marienbadban látott. Helyi kalauza Emil Kratzmann (1814–1867) orvos, botanikus és balneológus volt, ő is ajánlotta a szerkezetet. *„Ezen gép egyszerű üveg csőkkel ellátva,*

egy kis kerék alkalmazva és 4 csőkkel ellátva, melyen a víz lefolyik. Ez szintén díszt ád a kútnak. Kratzman doktor és az inspektor úr nagyon ajánlották. Gyönyörű nézni miként jön fel a víz: a kis csapok a csőkön kinyittatnak, a pohárba folyik a víz, mely legkevésbé sem vesztett orvosi erejéből, mert ez oly csendesen megy végbe, hogy a víz legkevésbé sem szenved ez által. […] A gépezetbe az [pohár] beletétetvén s úgy adatott ivásra. Ezt okvetetlen Füreden bé kelletik hozni." Pár nap múlva Prágában a Kratzman által ajánlott Johann Tobert, a prágai Politechnikum munkatársát, több, az ásványvizek használatával is összefüggő találmány készítőjét fel is kereste, és megállapodott vele abban, ha a fürdőtulajdonos beleegyezik, megrendeli tőle a szerkezetet.

VENDÉGEK

¶ Az idény megnyitása és bezárása egyaránt ünnepélyes alkalom volt. *„Mai nap a melegfürdők megnyittattak – az egész fürdői lakosság a templomba ment fél hétre. Ezek végezte után bementem az irodába s a személyzetnek a fürdő megnyitását kihirdettem"* (1851. máj. 15.). Écsynek a fürdőfelügyelői hivatalban, az Újfürdőház épületében, az 1. szám alatt kellett tartózkodnia reggel 7 órától 12-ig és délután 4 órától este 7-ig. Ide érkeztek a vendégek, írták be magukat a vendégkönyvbe, itt váltották meg a fürdő különböző szolgáltatásaihoz a fürdőjegyeket, távozáskor itt kapták meg a számlát, és fizették ki azt. Écsy a vendégeknek az uradalom különböző épületeiben (például Nagyvendéglő, Ófürdőház, Újfürdőház stb.) jelölte ki szállásheyüket, bocsátotta rendelkezésre a szobákat. A vendégek számához viszonyítva a rendelkezésre álló szobák száma sokszor nem volt elegendő, s ez sok fejtörést okozott. Nemcsak kellemetlen volt számára, de az így elmaradó bevételt is sajnálta. *„Legszebb idő lévén a fürdők nagyszerűen használtattak. A szobák elfoglalvák, és sok vendég érkezik, s szobát nem kap – fájdalom! A legnagyobb szégyent kelletik kiállanom. Csak a legékesebb szavakkal háríthatom el a legnagyobb kellemetlenségeket."* A szobák számának növelésére folyamatosan törekedett. *„Ha Füred európai hírű fürdő akar feltűnni, akkoron szükségeltetik*

a vendégek számához viszonyítva a rendelkezésre álló szobák száma sokszor nem volt elegendő, s ez sok fejtörést okozott

a megnevezetteken kívül először, hogy szállás legalább 4000 fürdővendégnek legyen becsületes, szép szoba, tiszta, kényelmes úri bútorral, apróbb házak kertekkel" – írta Écsy Naplója Függelékében. Konkrét tervvel rendelkezett a nagy, híres vendég fogadására kialakítandó lakosztályról is: ennek megvalósítására a Nagyvendéglő szobáiból került volna sor, amit külön lépcsőn is meg lehetett volna közelíteni.

¶ A fürdőhely valamennyi gyógyító szolgáltatását (savanyúvízivás, savóivás, meleg kád- és közfürdő, gőzfürdő, iszapfürdő, savófürdő, a Balatonban történő fürdőzés, az úgynevezett hidegfürdő stb.) ő felügyelte, s ha bármilyen probléma adódott, például kevés volt a savóivásra felhasználható birkatej, vagy javításra szorult az időjárás miatt megrongálódott hidegfürdő épülete, azonnal intézkedett. *„Főtisztelendő adminisztrátor úrnak jelentettem, hogy savó nem elegendő az ivásra, a birkás több tejet küldjön, válaszolta, hogy már most mind fejetnek s így több lészen."*

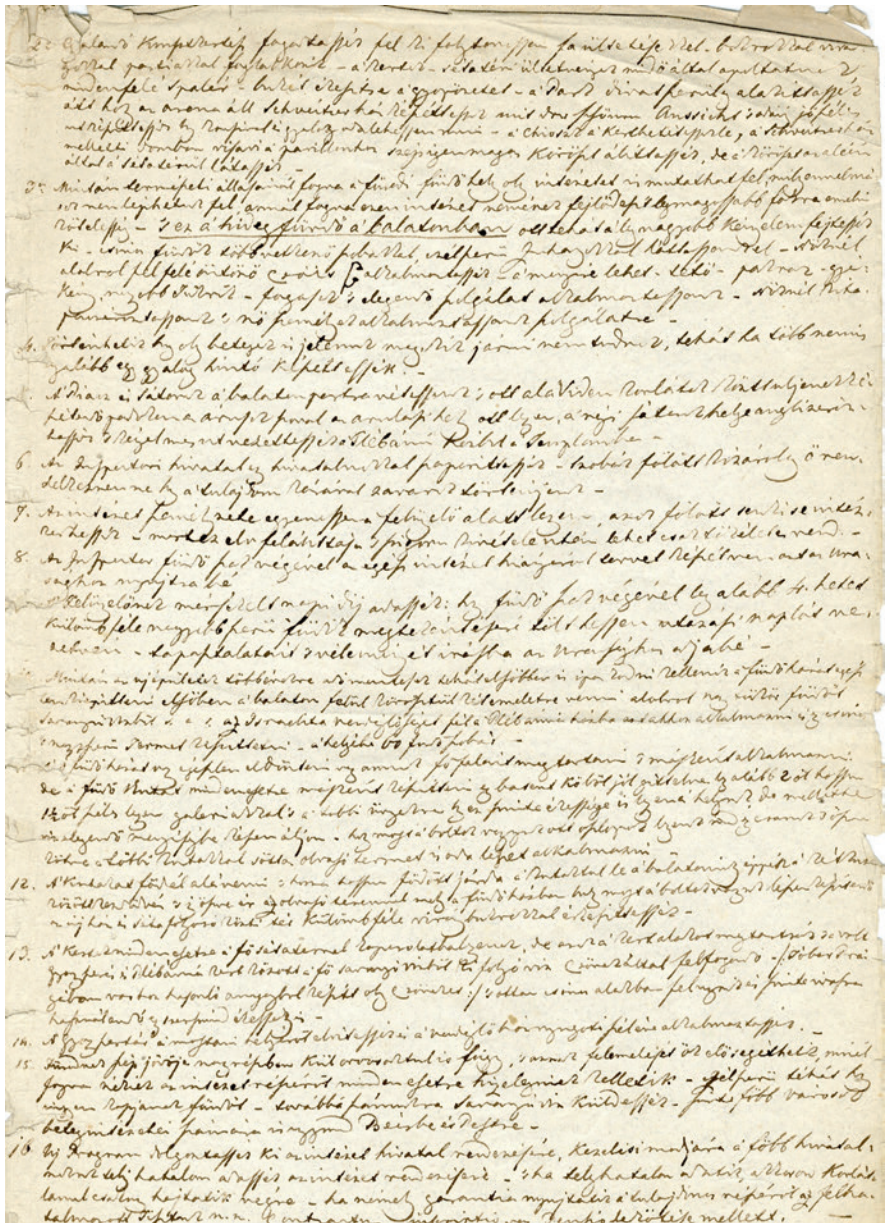
ha bármilyen probléma adódott, például kevés volt a savóivásra felhasználható birkatej, vagy javításra szorult az időjárás miatt megrongálódott hidegfürdő épülete, azonnal intézkedett

¶ A fürdő szolgáltatásai mellett a fürdővendégek szórakoztatását is biztosítani kellett különböző módokon. Écsy ennek érdekében szervezte a Sétatéren és táncesteken működő zenészeket, tárgyalt a színház előadásairól, ügyelt a lövölde működésére. *„Az idő kedvező lévén a fürdők mindegyre használtattak, zene és színészet mulattatja a fürdővendégeket"* – írta Écsy elégedetten 1854. augusztus 7-én. A Kisfaludy gőzös hajókirándulásai is a vendégek számára nyújtott szolgáltatások körét bővítették. Már 1854-ben is az egyik legjelesebb esemény az Anna-bál volt: *„A bál népes volt, csendben és a legnagyobb rendben ment végbe olyannyira, hogy a rendező urak tökéletes érdemet vívtak ki. […] A Balatonon báró Bánffy rendezése mellett nagy gőzhajózási kirándulás történt. Tihanyból 3 kompánia halász rendeltetett, kik halásztak zene mellett. […] Este rakétázás a templom mellett, egyik élvezet a másikat követte, s így az Anna-napi ünnepély bezáratott."* A „múlatást" szolgáló lehetőségekből Écsy a legtöbbet marienbadi tartózkodása alatt ismert meg. *„Itt van továbbá a lese kabin. Itt az uraság több hírlapokat, fürdői névjegyzeteket, schematismusokat s a t[öbbit] tart. Minden tagtárs fizet 2 forintot, ez ismét nagy kényelmére szolgál a fürdővendégeknek. Két osztályzata van: az egyik, hol dohányzás megengedtetik, másik,*

szervezte a Sétatéren és táncesteken működő zenészeket, tárgyalt a színház előadásairól, ügyelt a lövölde működésére

Écsy terve és rajza a füredi fedett sétányról és a kút környékéről 1854. évi naplója Függelékében
Forrás: MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár

Végre.

Ideje a jó Istennek a' nélperen szenvedő lelkeket kiszabadítani a' hosszú fájdalmas sanyarúságból. Ámen. Ámen. Ámen.

Kőszínű Madarban 31. 854

Écsy László

fürdő intézeti orvos. gyakorló.

Écsy László aláírása a napló utolsó lapján
Forrás: MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár

hol tiltatik, szintén szép bútorzattal." Ez alapján írta összefoglaló tervébe: „*Azok számára, kik gyengélkedők s egészségük miatt kénytelenek otthon ülni, egy jól rendezett könyvtár álljon szabad rendelkezésükre.*" Valamint „*Olvasóterem, hol legalább 30 darab újság fekszik különféle nyelven, az asztalon.*"

¶ Szintén Marienbadban látta azt is, hogy a fürdőhely körül a vendégek kikapcsolódásához sétautakat, kirándulóhelyeket alakítottak ki. „*Ily sétahelyet lehetne Füreden készíteni ispitától kezdve ki a malomig, több helyeket, restaurációkat, pavilonokat s a t[öbbi] felállítva a malomig, hol szintén egy kis restauráció készülhetne. Innen vagy a halász gunyhóhoz vagy az aszóföi szőlőkhöz vagy be a füredi malomba s helységbe szép séta történhetne, az unalmas órák így múlhatnának. […] Ily formán lehetne a Balaton part egész Tihanyig. Lent a Balatonnál mindannyi mulató sátoroknak kellenék lenni. Somogy részén, hová hajón, ladikokon történnék kirándulás, Siófokon, Szántódon szintén pontok volnának, hogy egy kis hideg étkek, kávé kapható volna…*"

¶ Écsy állandó visszatérő óhaja a vendégek érdekében létrehozandó fedett sétány, azaz egy tetővel lezárt folyosó kialakítása volt. „*Minden áron iparkodni kelletik, hogy a kutak körül födött sétahelyek készíttessenek, s ezáltal az éretik el, hogy a víz korábban s későbben is használtathatik… szóval, azon kelletik lenni, hogy a gyöngélkedő beteg kedves szórakozásokhoz juthasson.*" 1854-ben Écsy két tervet is készített a füredi fedett sétányról, és mindkettőt le is rajzolta.

1854-ben Écsy két tervet is készített a füredi fedett sétányról, és mindkettőt le is rajzolta

¶ A fedett sétányról, a kolonnádról készült egyik tervét Karlsbadról szóló úti élményeinél, 1854 októberében olvashatjuk: „*szükséges volna a patikától egészen a sétatér felső részén a vendéglőház kijárásáig a sétatérből s a két kút összevéve ezek közepében lenne a fő kolonnád összefoglalva kis tetőnek következő formán.*" A rajz mellé hozzáfűzte: „*az Angolkert részéről ablakok lennének egy ajtóra, a kút részéről szépen szabadon vas korlátokkal, a mellék kolonnád grádicsokkal, szintén a vendéglőház felé is grádicsokkal a kijárás.*"

¶ Naplója Függelékében egy másik, kidolgozottabb tervéről olvashatunk. E szerint a főkúttól délre, a part irányába húzódott volna a fedett sétány, „*e helytől kezdve fából Schveitzer ház formára igen lapos vas tetőre.*" Ettől nyugati irányba jelölte

Écsy a fő sétateret, keletre a fürdőház előtt a virágágyásokat. A fedett sétány part felőli vége egy üvegezett fedett szalonban végződött volna, kilátással a Balatonra. *„A kutakat födél alá venni s hosszú fedett járda a kutaktól le a Balatonig, eképp[en] a két kút között kezdődvén s így összeér az olvasóteremmel, mely a fürdőházban, hol most a boltok vannak, lészen készítendő. Az új ház és sétafolyosó közti tér különbféle virágbokrokkal ékesíttessék."*

¶ Füreden a fedett sétány végül csak 1878-ban készült el, az Écsy által 1854. októberben leírtakhoz hasonlóan valósult meg.

¶ A külföldi fürdővárosokban tett útjain különös figyelmet fordított az 1850-es évektől Füreden is napirenden lévő, bevezetendő gyógydíjakra (kurtaxa), és az ezek bevételéből származó összeg sorsáról döntő fürdőbizottságra (comissio). A tapasztalatok összegzésekor a gyógydíj felhasználásáról egyenesen fogalmazott: *„A végrehajtó az intézet felügyelője, minthogy őt, mint a fürdőtulajdonos tisztjét legjobban érdekli az intézet felemelése."*

¶ Écsy folyamatosan figyelemmel kísérhette a vendégek gyógyulását, panaszaikat vagy elégedettségüket. *„Kellemetlen szél hidegen fúj borhonyós felhők mutatkoznak, a vendégek kezdenek oszlani, állítván, hogy már a tél bekövetkezik"* – írta túlzón augusztus 12-én. Majd két napra rá feljegyezte: *„Az idő kiderülvén a vendégek kedélyei is vígabbak lettek."*

¶ Ahhoz, hogy a fürdőintézet a vendégek maximális kényelmét, gyógyulását szolgálja, Écsynek jó kapcsolatot kellett ápolnia a fürdőorvossal, aki a szezon idején tartózkodott a füredi Savanyúvízen. Orzovenszky Károly (1815–1876) fürdőorvos 1853-tól 1876-ig Écsy közvetlen munkatársa volt a füredi Savanyúvízen. Katonaorvos, Balassa János orvos köréhez tartozó balneológus. Az 1860-as évekig publikált hirdetései, írásai színvonalas ismertetések a füredi gyógyvízről. Nevéhez fűződik Füreden többek között a savó- és iszapgyógymód bevezetése, de hozzájárult a szőlőgyógymód elterjesztéséhez is. Nézeteltéréseik apró részletekben Écsy naplójából is észlelhetők, de mégis eredményes volt a füredi Savanyúvízen végzett munkájuk. A fürdőorvos legfőbb feladatának Écsy azt tartotta, hogy a beteg vendégek *„egészségi szempontból minél*

Écsynek jó kapcsolatot kellett ápolnia a fürdőorvossal, aki a szezon idején tartózkodott a füredi Savanyúvízen

megelégedettebben hagyják el a fürdőhelyet", hiszen minél több ember gyógyul meg a kútnál, annál *„nagyobb hírre kap az intézet"*. A jeles vendégeknek, a fürdőintézet tulajdonosát képviselő bencéseknek, a kiemelt bérlőknek sokszor közösen adtak ebéd- és vacsorameghívásokat. Ezek a *„dimplomaticus"* vendégségek Écsy íratlan feladatai közé tartoztak. A kapcsolatok ápolása és fenntartása egész évben folyamatos volt levelek vagy ajándékok küldésével. *„Levelet írtam Marienbadba Dr. Kratzman Emilnek, újévre őt köszöntöttem s különbféle kérdéseket küldöttem, melyekre válaszát elvá[rom]"* – írta naplójába karácsonykor.

¶ Személyes találkozásokra bel- és külföldi útjain egyaránt időt szakított. 1854. októberében Bécsben Florian Heller (1813–1871) kémikust is meglátogatta, aki a füredi gyógyvízről is készített analízist. *„Felkért Heller úr, mennék el vele a főbb orvos urakhoz."* Köztük volt Johann von Oppolzer (1808–1871), Mojsisovics György (1799–1861) orvos-balneológus, valamint Karl Ludwig Sigmund (1810–1883), erdélyi származású osztrák orvos, akinek 1837-ben adták ki német nyelven írt művét a füredi Savanyúvízről és a Balatonról. *„Felkért engem küldenék annak idejében fogast és egy kis bort ezeknek a főbb uraknak. Heller úr kimondhatatlanul örült, hogy látogatásommal megtiszteltem."*

¶ A vendégek ellátása és elszállásolása miatt Écsynek a nem uradalmi tulajdonban lévő szállásadókkal, így például a Horváth-ház felügyelőjével és a haszonbérlőkkel is jó viszonyt kellett ápolnia. Ugyanígy fontos volt a füredi Savanyúvízen jelen lévő polgári és katonai hatósággal való megfelelő munkakapcsolat fenntartása is. A fürdőfelügyelő legfőképpen közvetlen felettesével, a tihanyi uradalom adminisztrátorával, (1854-ben) Krisztián Piusszal állt mindennapi kapcsolatban, intézkedéseit csak az ő jóváhagyásával hozhatta meg, de a fürdő érdekében szükséges javaslatokat is számára kellett jeleznie.

a fürdőfelügyelő legfőképpen közvetlen felettesével, a tihanyi uradalom adminisztrátorával, (1854-ben) Krisztián Piusszal állt mindennapi kapcsolatban, intézkedéseit csak az ő jóváhagyásával hozhatta meg, de a fürdő érdekében szükséges javaslatokat is számára kellett jeleznie

¶ Écsy 1854. évi naplójából kirajzolódnak a fürdőfelügyelő feladatai, a fürdőszezonban és azon kívül eltöltött mindennapjai. A fentiekből is kitűnik, hogy munkájának több mint ötven éve alatt naplóiba nagyon ritkán került az alábbihoz hasonló rövid, eseménytelen bejegyzés: *„Semmi nevezetesség nem adta magát elő, az idő kedvező volt."*

Daday András: A régi Balatonfüredről. In: *Betegápolásügy,* 19. 1939. 6. sz. 81–84.

Daday András: Az első magyar fürdőügyi tanulmányút. In: *Orvostörténeti Közlemények,* 2. 1956. 99–118.

Daday András: Újabb adatok a régi Balatonfüred történetéhez. In: *Orvostörténeti Közlemények,* 44. 1968. 117–124.

Eötvös Károly: *Balatoni utazás*. Szerk.: Szalay Károly. 1–2. köt. Magvető, Budapest 1982 (Magyar Hírmondó)

Écsy László 1854. évi naplója. MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Történeti dokumentáció XI/1.-C 72.277.7.

Jalsovics Aladár: *A balatonfüredi gyógyhely és kirándulása helyei képekkel illusztrálva 1878*. Szerk.: Lichtneckert András, magánkiadás, Balatonfüred 2008

Katona Csaba: *Écsy László fürdőigazgató naplói, 1850–1852, 1856*. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred 2008

Katona Csaba: A bencés rend mint fürdőtulajdonos az 1860–70-es években. In: *Egyháztörténeti Szemle,* 1. 2000. 2. sz. 53–74.

Katona Csaba: Écsy László naplói a városi helytörténeti gyűjteményben. In: *Füredi História,* V. 2005. 1. sz. 4–5.

Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában*. Holnap, Budapest 1999

Lichtneckert András: *Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója 1863–1892*. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred 2008

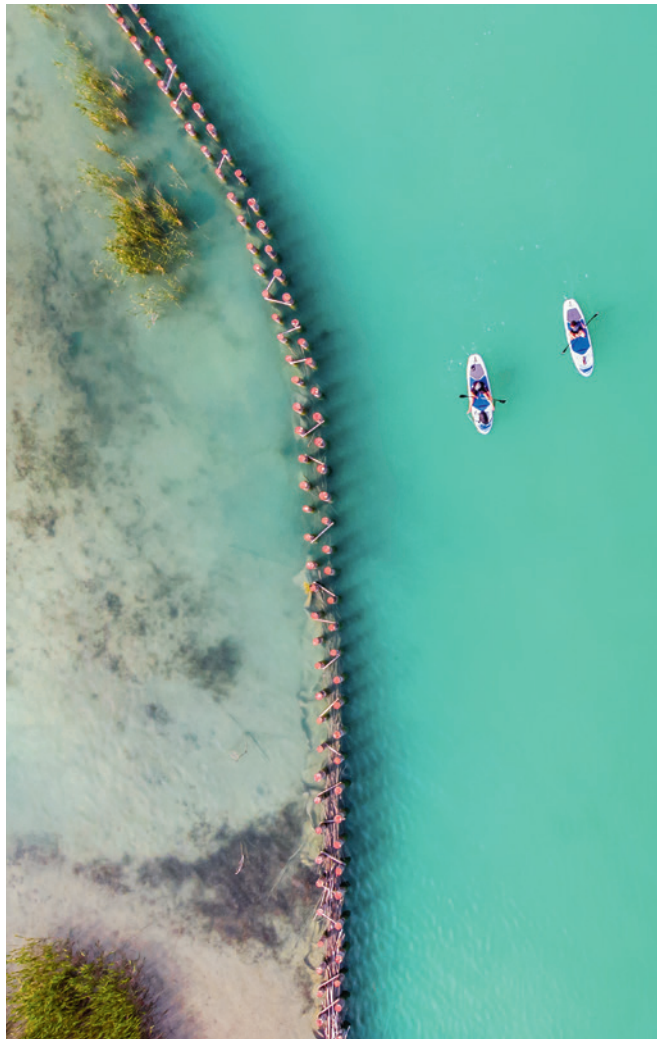
Balatonfüred és Balatonarács története. Szerk.: Lichtneckert András. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém 1999

Lichtneckert András: *A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapítástól az államosításig 1702–1949*. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred 2013

Lichtneckert András: *Orzovenszky Károly balatonfüredi fürdőorvos 1815–1876,* magánkiadás, Balatonfüred 2016

Nagy Anita: *Kéziratos levéltári anyagok egy múzeum gyűjteményében (őrzés-használat-forráskiadás)*. Szakdolgozat, kézirat, ELTE, Budapest 2014

Orzovenszky Károly: *Balaton-Füred és gyógyhatása. A helyi viszonyok, a fürdő története, gyógyhatása és a gyógyeljárás ismertetése*. Lampel Róbert, Pest 1863

Forrás: Iszak Photo & Film / EKF2023

KÁNTOR VIOLA

ÚJRAÍRNI A BALATONT

EGY KAPITÁLIS VÁLLALKOZÁS TERVE

¶Balaton Szabad Köztársaságtól a könyvfaluig, buszmegállóba épített hintától a Digitális Múzeumig – ötletekben nincs hiány a formálódó Veszprém–Balaton 2023 Európa kulturális fővárosa-projekt háza táján. Bakony–balatoni anziksz a közeljövőből.

¶ A hagyományosan más-más arculatú kistájakból álló, eredetileg erősen töredezett Balaton-térséget legalább két évszázada igyekeznek a tó körüli régióban kihasználatlan potenciált látó elitek „életre kelteni".

¶ Ma már nehéz azt elképzelni, hogy a part menti településeken élők valaha egyáltalán nem arra használták a tavat, amire mi úgy képzeljük, mindig is szolgált – a 19. századig a helyiek az állatokat itatták a Balatonban, vagy éppen maguknak nyertek belőle ivóvizet, és ha véletlenül vizes lett a ruhájuk széle, az is csak azért történhetett, mert a halászat ilyen műfaj. A Balaton őslakossága l'art pour l'art nem merészkedett a vízbe, nemhogy pancsoló kislányok nem lepték el a maihoz képest egyébként egykor jóval szeszélyesebb vizet, de a helyiek hagyományosan úszni sem tanultak meg, mire volna az való?

a 19. századig a helyiek az állatokat itatták a Balatonban, vagy éppen maguknak nyertek belőle ivóvizet

a helyiek hagyományosan úszni sem tanultak meg, mire volna az való?

¶ A Balatonért lelkesedő elitek törekvéseinek és kitartó munkájának következtében azonban a térség fokozatosan turisztikai tájjá alakult át, és ma már az tűnik különösnek, ha valaki a part mentén egy pohár rozéval a kezében éppenséggel nem azt élvezi, ahogy a napsugarak finoman simogatják a bőrét, miközben azon morfondírozik, hogy a vacsora vagy az esti koncert előtt vajon megmártózzon-e a vízben. Vagyis a Balaton lassan, de annál biztosabban rekreációs centrummá vált.

¶ A helyi életmód veszített abban a kultúrharcban, amely a térség értelmezéséért és használatért folyt. A Balaton turizmustájjá válásának dinamikus történetét Schleicher Veronika tárta fel *Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1822–1960*

között című doktori disszertációjában, és kimutatta, hogy a tektonikus mozgással járó átalakulás irányát az egymást követő korszakokban egy-egy jól megfogalmazott politikai, gazdasági irány adta. A 19. századi első hullámban monarchiabeli, tengerparti, majd svájci mintára a „gyógyfürdők tavának" szlogenje alakította a térség arculatát. Trianon után a területének egyharmadára zsugorodó országban a Balatont a „nemzet szent tavának" szánták, míg 1945 után a „nép tava" direktíva mentén szervezték át a tó körüli infrastruktúrát és életet. Az 1970-es évekre a SZOT-üdülők, az egyenkövezett partszakaszok és a halsütödék szagával keveredő napolaj illata homogén tájjá tette a régiót, így lett a Balaton, ahogy arra Schleicher rámutatott Németh Lászlót idézve, a „nemzet öröme": *„a Balaton horpadása nemcsak tájhaza, nemcsak azoknak a világa, akik a partját lakják – az egész nemzet öröme, melyből, mint egy nagy hosszú tálból egyre többet merítenek."* A rendszerváltozás után a régió identitásválságba került, az elmúlt korok foszladozó emlékeiből fércelt értelmezési patchwork adta kihívásokra leginkább lokális válaszok születettek, ami ismét növelte a táj töredezettségét.

a 19. századi első hullámban monarchiabeli, tengerparti, majd svájci mintára a „gyógyfürdők tavának" szlogenje alakította a térség arculatát. Trianon után a területének egyharmadára zsugorodó országban a Balatont a „nemzet szent tavának" szánták, míg 1945 után a „nép tava" direktíva mentén szervezték át a tó körüli infrastruktúrát és életet

¶ Hosszú idő után most egy újabb és igen ambiciózus átlényegítési kísérlet vette kezdetét a térségben.

VESZPRÉM–BALATON 2023

¶ 2018 végén jelentették be, hogy az Európa kulturális fővárosa-projekt naptárában már évekkel ezelőtt kitűzött 2023-as magyar évad győztes pályázója Veszprém városa lett. A Győrt és Debrecent maga mögé utasító megyeszékhely még a pályázati periódusban, 2017-ben azt a stratégiai döntést hozta, hogy az eredeti tervtől eltérően nem egyedül fog pályázni, hanem a környező Bakony–Balaton régióval közösen. De a pályázatban foglaltak hatósugara nem csak erre az egyébként is nagy kiterjedésű bakonyi tájra terjed ki. A nyertes terv szerint Veszprém epicentrummal az évad megvalósításába bevonnák az egész északi partot, sőt egy második palásttal átfognák a déli partvidéket is. Képzeljünk el egy Várpalota, Zirc, Bakonybél,

a nyertes terv szerint Veszprém epicentrummal az évad megvalósításába bevonnák az egész északi partot, sőt egy második palásttal átfognák a déli partvidéket is

Keszthely, Fonyód, Siófok által kijelölt területet – ez lesz a Veszprém–Balaton 2023-as évad tartománya.

¶ Az úgynevezett bid bookban, vagyis az eredeti elképzeléseket rejtő pályázati anyagban a királynék városa és a magyar tenger régiója közötti arányt 60:40 százalékban határozták meg. Veszprém lenne a tenor, ahogy Can Togay János, filmrendező, költő, kultúrdiplomata, az évad művészeti és kreatív igazgatója fogalmazott, a stratégiai cél pedig az, hogy az EKF-projekt révén kulturális, kreatív ipari régióvá alakítsák a balatoni tájat. Sőt mi több, a projekt egymást támogató céljai között az is szerepel, hogy a mintegy kétszáz települést magában foglaló térség ezzel egyfajta összefüggő identitást nyerjen, és így váljon európai láthatóságú kulturális régióvá.

¶ A szervezők azt mondják, mindezt olyan hívószavak mentén akarják elérni, mint közösségépítés, önkéntesség, hagyomány, innováció és fenntarthatóság. Hatalmas területen hatalmas vállalás ez. Igaz, a deklarált értékek máshogy nem is igen szólhatnának, hiszen az Európa kulturális fővárosa-projekt 2020 és 2033 közötti győztes pályázatainak kiválasztási kritériumait meghatározó uniós határozat ezeket a szempontokat gyakorlatilag taxatíve felsorolja. Eleve csak olyan pályázat nyerhet, amely illeszkedik egy adott város hosszú távú terveibe; ami részben a kulturális és kreatív ágazatok teljesítményének fokozására is irányul; olyan pályázat, amelyben megjelenik az úgynevezett „európai dimenzió", vagyis az Európa kulturális sokszínűségét, a kultúrák közötti párbeszédet és a kölcsönös megértést előmozdító stratégia; a művészeti programok kialakítása során a többi mellett a hagyományos művészeti formák új, innovatív és kísérleti kulturális kifejezésmódokkal való ötvözése; és persze mindehhez kell, hogy legyen pénz, paripa, fegyver.

eleve csak olyan pályázat nyerhet, amely illeszkedik egy adott város hosszú távú terveibe; ami részben a kulturális és kreatív ágazatok teljesítményének fokozására is irányul

EKF VAGY EKR?

¶ Az Európa kulturális fővárosa-projekt kiírása szerint kizárólag városok pályázhatnak a címre, de az is megengedett, hogy bevonják a környezetükben lévő területeket is a versenybe.

Az esetek döntő többségében a nyertes városok élnek is ezzel a lehetőséggel, de azért jellemzően csak a határaik mentén található falvakat hívják meg, hogy például bemutassák az évadban a folklórhagyományaikat.

¶ Olyan léptékű regionális pályázat azonban, mint amilyet a Veszprém–Balaton 2023-as projekt céloz meg, nem példa nélküli ugyan, de nagyon ritka. Mindössze két olyan EKF-évadot bonyolítottak le eddig, amelyre úgy, mint a veszprémire, talán jobban illett volna az Európa Kulturális Régiója megnevezés. 2010-ben – párhuzamosan az eddigi egyetlen magyar évaddal, a pécsi EKF-fel – Essen központtal az egész Ruhr-vidék nyerte el a címet. Majd 2013-ban Marseille Provence-szal közösen rendezte meg az évadot. De míg a Ruhr-vidék egymásra épült városainak láncolata Európa egyik legnagyobb metropoliszának is felfogható, Provence pedig a világ egyik legerősebb, legautentikusabb kulturális branddel rendelkező tája, amely valóban segíthette Marseille revitalizációját, nem ennyire egyértelmű a képlet a magyar koncepció kapcsán.

¶ Mindenesetre a Ruhr-vidéki és a provence-i évadok mintaprojektként szolgáltak a veszprémi pályázók számára, és döntően inspirálta a programot egy kőszegi vidékfejlesztési elképzelés is, a *Kraft*. A Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetének főigazgatója, Miszlivetz Ferenc elképzelései alapján létrejött *kreatív város-fenntartható vidék* koncepció egyik fő motívumát használták fel a veszprémiek a pályázatukban, amelynek lényege az EKF szervezői szerint, hogy egy várost a körülötte lévő régióval együtt kell értelmezni, egy ilyen méretű fejlesztési program során nem lehet kiragadni azt a környezetéből, ugyanis egy régió vagy város fejlesztéseinek sikerét döntő mértékben meghatározza az adott térség gazdasági és társadalmi szereplőinek hatékony együttműködése és ennek összekapcsolása a kulturális örökség újszerű menedzsmentjével. Ezt a mechanizmust látták például pozitív példaként megvalósulni a Marseille–Provence EKF-programban is.

egy várost a körülötte lévő régióval együtt kell értelmezni, egy ilyen méretű fejlesztési program során nem lehet kiragadni azt a környezetéből, ugyanis egy régió vagy város fejlesztéseinek sikerét döntő mértékben meghatározza az adott térség gazdasági és társadalmi szereplőinek hatékony együttműködése és ennek összekapcsolása a kulturális örökség újszerű menedzsmentjével

¶ Ugyanakkor a regionális gondolkodást más is ösztönözte. Hamza Gergely, a Veszprém–Balaton 2023 Zrt. marketing- és kommunikációs menedzsere elmondta azt is, azért is fontos, hogy Veszprém a Balatonnal együtt pályázott, mert a várost

Fotó: Hölvényi Kristóf / EKF2023

Fotó: Kovács Bálint / EKF2023

nemzetközi szinten, földrajzilag, gazdaságilag, kreatív ipari, művészeti szempontból nagyon nehéz elhelyezni a térképen, míg a Balaton egy európai hírű kulturális, földrajzi desztináció. Nem beszélve arról, hogy míg Veszprém hatvanezres lakosú város, a Balaton régió sokkal nagyobb felvevőpiac (a térségben csaknem 437 ezren élnek), és sokkal nagyobb az a kulturális, művészeti érték, amit meg tud a projekt mutatni Európának.

¶ Hogy megteremthető-e egy olyan nagy ívű cselekvési hajlandóság, mint ami a projekt kapcsán kommunikáltak sikerességének alapfeltétele, vagyis megmozdul-e közösen a régió, egyelőre nemigen látható. Mert bár 2018-ban a veszprémi pályázók megállapodtak a térségi önkormányzatokkal arról, hogy együtt haladnak majd az úton, ezek a megállapodások nélkülözték a konkrétumokat. A teljes régióra kiható kapacitás- és infrastrukturális fejlesztésekért, valamint a művészeti, kulturális programok kialakításáért felelős Veszprém–Balaton 2023 Zrt.-be tulajdonosként bevonták a legfontosabb regionális szereplőket, például a Balatoni Kört vagy a Balatoni Szövetséget és az önkormányzatokat, a részletes együttműködésekről szóló megállapodások megkötésének azonban keresztbe tett a koronavírus-járvány. A központi elképzelés az, hogy az egyes települések lakosságszámra arányosítható hozzájárulást fizetnek be egyfajta belépő gyanánt a klubba, és onnantól részt vehetnek a pályázatokon, a Veszprém–Balaton 2023 Zrt. helyszíneket kereshet a településeken, partneri rendezvényeket szervezhetnek, vagyis tagsági díjért cserébe az önkormányzatok esélyt kapnak arra, hogy részesei lehessenek a projektnek. „Ez azonban nem jelent alanyi jogú támogatást – mondta el Hamza Gergely –, a települések nem kapnak pénzt csak azért, mert csatlakoztak az évadhoz, proaktívan ötletekkel kell előállniuk, és pályázniuk kell, ha részesei kívánnak lenni az együttműködésnek." És bármit szerveznek is, annak meg kell felelnie a közösségépítés, az önkéntesség, a hagyomány, az innováció és a fenntarthatóság elvárásainak, tette hozzá a kommunikációs menedzser.

a központi elképzelés az, hogy az egyes települések lakosságszámra arányosítható hozzájárulást fizetnek be egyfajta belépő gyanánt a klubba, és onnantól részt vehetnek a pályázatokon

a települések nem kapnak pénzt csak azért, mert csatlakoztak az évadhoz, proaktívan ötletekkel kell előállniuk, és pályázniuk kell, ha részesei kívánnak lenni az együttműködésnek

¶ Kérdés, mennyire vonzó e nagy közös projekt terve az egyes településeknek és a Balaton körül élőknek. Az érdeklődés je-

lenleg az önkormányzatok részéről – a szervezők elmondása szerint is – vegyes képet mutat. Balatonfüred, Almádi, Badacsonytomaj, a Káli-medence fesztiválokkal kapcsolódik a kezdeményezéshez, a Nivegy-völgy öt községe Könyvfalut szervez. De száz ló még nem indult meg, ahogy fogalmaztak.

LEHETETLEN FORMÁTUM

¶ Még két és fél év áll rendelkezésére a stakeholdereknek és főként a projektgazda Veszprém–Balaton 2023 Zrt. stábjának, hogy kialakítsa azokat a közösségépítő, művészeti és infrastrukturális kereteket, amelyekkel el szeretnék érni a stratégiai céljaikat.

¶ Mindenesetre azt látni kell, hogy bár az Európa kulturális fővárosa-projekt megjelenésében hasonlít egy gigantikus fesztiválra, korántsem csak egy konkrét évadon át tartó laza bulisorozat, és nem tudható le pár világsztár idecsábításával vagy impozáns kulturális zöldmezős beruházások megvalósításával.

¶ „Ez egy némiképp lehetetlen formátum, hiszen általában úgy szokott dolgozni az ember, hogy van egy már létező intézmény, amely valamilyen szerkezettel, történettel bír már, ami új feladatokat tűz ki, valósít meg, vagy van egy még intézmény nélküli új elképzelés, amely lépésről lépésre a feladat nagyságával és a teljesítés sikerével erősödik. Az Európa kulturális fővárosa-projekt esetében ezek egyikéről sem beszélhetünk, illetve mindkettőt kell egyszerre teljesítenie" – fogalmazott Can Togay János. Elmondása szerint hatalmas energiák szükségeltetnek, hogy a feladatot megvalósító intézmény felépüljön, ami az adott finanszírozási kihívásnak meg tud felelni, azt adminisztrálni tudja, és közben ki tudja fejleszteni az évad tartalmát, amit közben határidőre meg is tud valósítani. „Ez a három feladat egymással párhuzamosan, de egymást támogatóan zajlik. És mindennek a kommunikációja is nagy kihívás, hogy az emberek ne azt gondolják, hogy 2023-ban mondjuk a Rolling Stones fog fellépni, hanem lássák, hogy az EKF lényegi eleme

a folyamat maga, és hogy milyen komplex, gyakran hosszú távú, az EKF időpontján túlmutató társadalmi célok mentén dolgoznak azok, akik ebben részt vesznek és még részt fognak venni."

¶ Mindez nem jelent egyébként mást, mint azt, hogy mivel a három és fél évtizedes múltra visszatekintő EKF minden egyes évada más-más helyszínen valósul meg, projektszemlélettel kell dolgozni: intézményt, szervezetet és tartalmat egyaránt és egyidejűleg kell fejleszteni.

Az általánosan elterjedt tévhittel ellentétben, miszerint a programot az Európai Unió finanszírozza, a büdzsét elsősorban a magyar központi költségvetésből, Veszprém város forrásaiból, a részt vevő települések befizetéseiből és pályázatokból teremtik elő, az unió az EKF alapítóról elnevezett Melina Mercouri-díj összegével és programokkal járul hozzá a projekthez, na meg persze a címmel, ami európai reflektorfényt jelent. Egy 2019-es kormányhatározat magyar adófizetői pénzből ötmilliárd forintot irányzott elő eddig a projekt előkészítésének első szakaszára (az EKF-program teljes finanszírozási kerete ennél jóval magasabb lesz, információink szerint a teljes program finanszírozásáról még folynak a tárgyalások), és ma már Navracsics Tibor személyében kormánybiztosa is van az évadnak.

egy 2019-es kormányhatározat magyar adófizetői pénzből ötmilliárd forintot irányzott elő eddig a projekt előkészítésének első szakaszára

¶ Hamza Gergely, a projekt kommunikációs menedzsere a következőképpen írta le az Európa kulturális fővárosa megvalósításának folyamatát: „Előbb közösséget építünk, kapacitást fejlesztünk, majd jönnek a művészek, akik számunkra a legfontosabb piac, akik kifejtik a tevékenységüket, aztán jön a közönség, az európai figyelem, aztán pedig a nagyrendezvények, és azért zajlik minden a háttérben, hogy idáig el tudjunk majd jutni."

¶ 2020 júniusában, amikor azt próbáltuk áttekinteni, mire is számíthatnak majd a felvezető években, a 2023-as célévben és hosszú távon Veszprém és a régió lakói, az odalátogató hazai és európai közönség, szinte az összes fejlesztési területen in progress állapotokat találtunk, ami egyébként természetes – de így már nem is tűnik olyan hosszúnak a startig tartó két és fél év.

¶ Can Togay János szerint e hatalmas kiterjedésű táj identitásának egyik kulcsa, ereje vagy építő karakterisztikája, hogy az életörömnek, a párbeszédnek és az együttlétnek tud keretet adni. Szerinte „amikor a hidegháborúban a nyugatnémetek és a keletnémetek a Balaton partján találkoztak, az nemcsak azért volt, mert Magyarország lényegesen nyitottabb ország volt, mint a Varsói Szerződés többi országa, hanem mert van ennek a kultúrtájnak egy olyan géniusza, ami a találkozásokat, a párbeszédet, az együttlétet, az életörömöt, ezt az atmoszférát biztosította".

van ennek a kultúrtájnak egy olyan géniusza, ami a találkozásokat, a párbeszédet, az együttlétet, az életörömöt, ezt az atmoszférát biztosította

¶ Ehhez a Hamvas Béla-i gondolatkört megidéző felvetéshez a művészeti igazgató azt is hozzátette, hogy szerinte a kreatív, kulturális ipar jellemzően az ilyen természeti környezetben meggyökerezik. A Veszprém–Balaton EKF-évaddal pedig a találkozásnak és az együttlétnek ezt a táját szeretnék magasabbra pozicionálni, és egyfajta európai szintű találkozási ponttá tenni a Balatont. „Ezt úgy hívjuk magunkban, hogy Balaton Szabad Köztársasággá tenni ezt a területet, ahol egy nagyon speciális formátummal, egy Párbeszéd Fesztivállal szeretnénk az európai párbeszéd helyszínévé alakítani a tájat. Szeretnénk, ha a Balatonhoz európai szinten társulna az a képzet, miszerint ez az a hely, ahol meg lehet beszélni dolgokat, ahol együtt lehet lenni, ahol kreatívnak lehet lenni, ahol a kreativitást ünnepelni lehet, azt gondolom, hogy ezek volnának Balaton jelzői azon túl, hogy hány méter mély a tó" – mondta a művészeti igazgató.

ezt úgy hívjuk magunkban, hogy Balaton Szabad Köztársasággá tenni ezt a területet, ahol egy nagyon speciális formátummal, egy Párbeszéd Fesztivállal szeretnénk az európai párbeszéd helyszínévé alakítani a tájat

¶ De mibe is csöppenne a látogató, aki a Balaton Szabad Köztársaság területére lépne 2023-ban? A művészeti vezető a Párbeszéd Fesztivál belső logikájáról szólva arról beszélt, azt az a felismerés szervezi, miszerint a világban, Európában és Magyarországon is szellemi értelemben olyan hasadások, töredezettségek vannak, amik miatt gyakran azt érzi az ember, mintha a felek nem is ugyanazon a nyelven beszélnének egymással. A Balaton Szabad Köztársaság agoráit megteremtő Párbeszéd Fesztiválon a legkülönbözőbb témák mentén a dialógus művészetét szeretnék a komolytól a szórakoztatóig,

a játékostól az abszurdig, a művészetitől a társadalmiig számos formában megjeleníteni. A párbeszédét, amelyről a művészeti igazgató úgy tartja, nem a másik szempontjával való azonosulást, hanem egymás szempontjának megértését jelenti.

¶ A Párbeszéd Fesztivál egyik fő szempontja a párbeszéd különböző formátumainak kidolgozása a nagyobb szabású, összművészeti eseményektől a kis helyi közösségek Párbeszéd Estjein át, online vagy élő konferencia formájában, a lényeg, hogy a térséget átszője a párbeszéd kultúrája, amelyet kreatív és művészeti eszközökkel a csatlakozó alkotók ünneppé és különlegessé tudnak tenni, mondják a szervezők.

FENNTARTHATÓSÁG – ZÖLDGONDOLATTAL

¶ Csak hogy a nagyságrendeket érzékeljük, a Balaton Szabad Köztársaság ötletén túl jelenleg mintegy száz kulturális programot fejlesztenek a szervezők, mindegyiket a stratégiai céloknak alárendelve. A környezeti fenntarthatósághoz kapcsolható legnagyobb projekt egy Ökológiai Fesztivál lesz. Can Togay János elmondása szerint ez nem általános ökológiai szempontokat vizsgál majd, hanem kimondottan a Balatonra fog koncentrálni, arra összpontosítva bontanának ki egy interdiszciplináris, művészeti, kulturális, ökológiai, technológiai programú rendezvénysorozatot.

a környezeti fenntarthatósághoz kapcsolható legnagyobb projekt egy Ökológiai Fesztivál lesz

¶ Hamza Gergely pedig az Ökológiai Fesztivállal kapcsolatban úgy fogalmazott: szeretnék, hogy „a Balaton hosszú távon is turisztikai desztináció maradjon, egy olyan hely, ahova el lehet látogatni, mert nem károsodik attól a tevékenységtől, amit végzünk. Célunk, hogy európai szakértőket bevonva vizsgálhassuk meg ezeknek a dolgoknak a környezeti hatásait, hogy elérjük, a beavatkozásunk viselhető teher legyen”.

FENNTARTHATÓSÁG – ZÖLDMEZŐS NÉLKÜL

¶ A fenntarthatóság egyébként klasszikusan az EKF-projektek Achilles-inának számít, ami elsősorban az infrastrukturális

Fotó: Danyi Balázs / EKF2023

Fotó: Danyi Balázs / EKF2023

fejlesztések túlálmodása miatt szokott megbicsaklani. Emlékszünk, a 2010-es pécsi Európa kulturális fővárosa-projekt egyik fő pillérét pontosan a zöldmezős beruházások adták, így épült fel a Kodály Központ és a Zsolnay Kulturális Negyed is – majdnem az évad végére. Nemcsak a beruházás befejezésének időzítése, hanem a hosszú távú fenntarthatóság is olyan követelmény, amit ha nem sikerül tartani, bizony könnyen elvérzik az egész éves programterv. A pécsi példánál maradva, az ország egyik legjobb koncertterme épült fel a Kodály Központban, amely mind a mai napig a Pannon Filharmonikusok székhelye, ugyanakkor a Zsolnay negyed tíz év alatt sem tudta igazán megtalálni a helyét sem a helyi, sem a hazai kulturális életben.

nemcsak a beruházás befejezésének időzítése, hanem a hosszú távú fenntarthatóság is olyan követelmény, amit ha nem sikerül tartani, bizony könnyen elvérzik az egész éves programterv

¶ Úgy tűnik, a veszprémiek tanultak a pécsi tapasztalatokból. Lamos Péter, a Veszprém–Balaton 2023 évad menedzsmentjének infrastrukturális fejlesztésekért felelős vezetője ugyanis igen határozottan húzta meg a határokat: „az EKF égisze alatt nem szeretnénk nagy volumenű, zöldmezős, többmilliárdos infrastrukturális beruházásokat megvalósítani. Azt szeretnénk, hogy okosabban gazdálkodjunk azzal, ami már megvan."

VESZPRÉMI LÁTKÉP

¶ A fenntarthatóság kérdése azért is számít vékony jégnek egy-egy EKF-projekt kapcsán, mert amellett, hogy a nyertes pályázónak vállalnia kell, hogy minimum az évad elejére rendelkezik majd a program megvalósításához szükséges infrastruktúrával, a fejlesztések tervezése során nemcsak a kezdő határidőt kell tartani, hanem minden egyes lépést eleve kettős koordináta-rendszerben kell átgondolni és kivitelezni. Minden Európa kulturális fővárosa-évadban ugyanis meg kell oldani azoknak a speciális funkcióknak az elhelyezését az adott városban, amiket az évad programjai megkívánnak. A legtöbb beavatkozás azonban olyan jellegű, ami hosszú távon is a várossal marad, így nemcsak gazdasági, hanem urbanisztikai szempontból is körültekintőnek kell lenni. Az olyan jellegű fejlesztések, amelyek figyelmen kívül hagyják az ott

meg kell oldani azoknak a speciális funkcióknak az elhelyezését az adott városban, amiket az évad programjai megkívánnak. A legtöbb beavatkozás azonban olyan jellegű, ami hosszú távon is a várossal marad, így nemcsak gazdasági, hanem urbanisztikai szempontból is körültekintőnek kell lenni

lakók hosszú távú érdekeit, az évad elmúltával súlyos teherként nehezednek egy-egy város életére.

¶ A pályázati felkészülésbe a veszprémiek az infrastrukturális fejlesztésekkel kapcsolatban számos szakembert bevontak, többek között a fiatal építészek posztgraduális képzésének kereteket adó Mesteriskola hallgatóit, elhozták Veszprémbe az U21 városépítészeti konferenciát nemzetközi előadókkal, és egyéb koncepcionális elképzelések is készültek, a többi között egy Finta Sándor–Smiló Dávid–Molnár Szabolcs–Csóka Attila Róbert neve fémjelezte urbanisztikai ajánlás. Utóbbi átfogó, Veszprémre koncentráló koncepciója a csaknem húszezer lakosú Haszkovó lakótelep, a történelmi Várnegyed és a belvárosban található buszpályaudvar-piac-volt bútorgyár háromszögének fejlesztését foglalta magában.

átfogó, Veszprémre koncentráló koncepciója a csaknem húszezer lakosú Haszkovó lakótelep

¶ Lamos Péter elmondta, hogy ebből a tervből a Haszkovóra vonatkozó beavatkozási tervekkel foglalkoznak, idősíkban és forrásoldalról is úgy néz ki, hogy ez megvalósítható. Az eredeti pályázati anyagban az építészek a haszkovói fejlesztést egy országos panellaboratóriumként értelmezték, amelyben meg lehet mutatni, hogy a lakótelepi negyedek megfelelő közterületi beavatkozással élhetővé tehetők. Vagyis a szürke panelépületek alkotta gócpontok színesíthetők; sétányok, futó- vagy sportpályák létrehozásával a beépítetlen területekből a közösségi életet megmozdító helyek alakíthatók, izgalmas megoldásokkal, lépcsősorokkal, akár művészeti installációkkal megtörhető a panelrengeteg lehangoló homogén arculata.

¶ Egy 2018-as felmérés szerint a Haszkovón élők döntő többsége a szabadidejét a négy fal között tölti, a lakóterületi megújítás, az alközpontok fejlesztése, a közösségépítéshez szükséges terek biztosítása így biztosan új lehetőségeket teremt, hogy elvileg pezsgőbb lehessen az élet a telepen. „Nem koncertekre kell gondolni, nem rendezvényeket akarunk megrendezni a Haszkovón, ahol Veszprém lakosságának harmada él, hanem az ott élő embereket szeretnénk kicsalogatni a közterekre, és közösségépítésben gondolkodunk” – mondta Lamos Péter. Kérdés, mindez valóban az idősödő korfájú terület igényeire reflektál-e, mennyire válhat érdemi beavatkozássá a ráncfelvarráson túl.

nem rendezvényeket akarunk megrendezni a Haszkovón, ahol Veszprém lakosságának harmada él, hanem az ott élő embereket szeretnénk kicsalogatni a közterekre

¶ A veszprémi származású Smiló Dávid építészhez is köthető Paradigma Ariadné építészstúdióval egyébként egy haszkovói projekt fejlesztésén dolgozik már a veszprémi EKF stábja. A *Játékos város* projektről szóló tanulmány szintén azt vizsgálja, hogy a városi terek milyen beavatkozásoktól válhatnának élhetőbbé, kedvesebbé. Az ötletek között szerepel például, hogy csúszdákat szerelnének közterületi lépcsősorokra, hintákat raknának a buszmegállókba. A tervek szerint ezek az újítások a városban maradnának 2023 után is. A projekthez a megvalósíthatósági tanulmány már elkészült, jelenleg azok után a területek után kutatnak, ahol mindez létre is jöhetne. A Paradigma Ariadné egyébként már túl van a *Játékos város* pilot projektjén: 2019-ben nagyméretű kreatív bútorokat helyeztek el a Haszkovón. *Az arc, a medence, két torony és egy rom* című installációjuk célja az volt, hogy enyhítsenek a modern lakótelepek építészeti hiányosságain, és megpróbáljanak szerethető városi központokat létrehozni, mint amilyenné egykor a *„Zsuzsi-szobor”*, a *„tűztorony”* vagy az *„óra”* vált, amelyek Veszprém más városrészein jelentettek legendás pontokat.

az ötletek között szerepel például, hogy csúszdákat szerelnének közterületi lépcsősorokra, hintákat raknának a buszmegállókba

¶ És ha már Haszkovó – az EKF szervezői eredetileg egy olyan gigantikus pikniket álmodtak meg a lakótelepre, amelyen húszezer (!) ember jönne össze. Hamza Gergely ezzel kapcsolatban elmondta, hogy ennek a fejlesztése még nagyon kezdeti fázisban van, ami most biztos, az az, hogy a Haszkovó lakótelepre idén vagy jövőre kikerülhet egy olyan EKF-pont, amely információs- és közösségi helyszínként működhet.

a Haszkovó lakótelepre idén vagy jövőre kikerülhet egy olyan EKF-pont, amely információs- és közösségi helyszínként működhet

¶ Hasonlóan a programfejlesztéshez, az infrastrukturális tervezés is még a korai időszakában jár. Hasonló a helyzet a vár és a város többi részén is. A várban két használaton kívüli önkormányzati épület, a volt piarista gimnázium épülete, valamint a Várkert egészen biztosan új funkciókat kap majd, de hogy ezek a funkciók mik lesznek, egyelőre nem nyilvánosak. Lamos Péter elmondta, hogy ezeknek a műemléki épületeknek az előkészítő anyagai már elkészültek, minden, ami a továbbtervezést szolgálja, rendelkezésre áll. Hasonlóan újrahasznosítják majd a vár alatti Jókai utcában évekkel ezelőtt áldatlan állapotba került, romantikus főhomlokzatú Ruttner-házat, de új funkciót kaphat majd a Heim Pál Gyermekkórház, amely

az egyetlen épület, amelynek már tudni lehet az új funkcióját, a belvárosi buszpályaudvar: itt alakítanák ki az EKF fogadóközpontját

a város zöld kulturális negyedéhez kapcsolódik, és ékköve is lehet a fejlesztésnek, valamint a használaton kívül lévő volt művelődési ház, a Dimitrov Központ is. Az egyetlen épület, amelynek már tudni lehet az új funkcióját, a belvárosi buszpályaudvar: itt alakítanák ki az EKF fogadóközpontját.

¶ Hogy pontosan hány látogatót várnak 2023-ban Veszprémbe, egyelőre nem tudták nekünk megbecsülni, ami a koronavírus-járvány árnyékában érthető is. Az biztos, hogy megnövekedő látogatószámmal kell kalkulálni, és ehhez átfogó infrastrukturális fejlesztésekben is kell gondolkodni, hogy a város úthálózata, közműhálózata, a parkolási rendszer ki tudja majd szolgálni a város lakóinak és látogatóinak egyszerre felmerülő igényeit.

¶ Na meg persze szálláshelyeket is kell biztosítani. Az EKF stábja ebben a piacra számít elsősorban, és józan paraszti ésszel belátható, hogy minden bizonnyal a piac is nagyon számít arra, hogy az EKF-évad az átlagos látogatószámot úgy megnöveli, hogy a szokásosnál is jobb évet zárhassanak a Balaton-parti szállodasorok, kempingek és egyéni szállásadók. Veszprém városában a Veszprém–Balaton 2023 Zrt. alá tartozó szállásfejlesztések kifejezetten a kispénzű látogatókra koncentrálnak, a hostelkapacitást bővítenék – hiába, ide a piac már nem szivárog be, a hátizsákos vendégek kiszolgálásánál nem akkora a lendület, mint a jobban jövedelmező szállástípusoknál.

INNOVÁCIÓ – MÚZEUM MÉGIS?

nincs veszve, hogy egy Franciaországból importált innovatív ötletnek köszönhetően létrejöjjön Veszprémben egy magyarországi viszonylatban is új múzeum

¶ Két és fél évvel az évad kezdete előtt jól látszik, hogy nemcsak fenntarthatósági, hanem szakmai okokból sem valószínű, hogy 2023-ig reális lenne megpályáztatni, megtervezni, engedélyeztetni, felépíteni egy új kulturális intézmény épületét. Ettől függetlenül nincs veszve, hogy egy Franciaországból importált innovatív ötletnek köszönhetően létrejöjjön Veszprémben egy magyarországi viszonylatban is új múzeum.

¶ „Nagy vágyunk egy digitális múzeum létrehozása párizsi mintára, ami egy régi ipari csarnokot újított fel LED-falakkal, projektorokkal, ahol átélhető térben jelenik meg a művészet”

– mondta tavaly januárban Mészáros Zoltán, a Veszprém–Balaton 2023 Zrt. korábbi ügyvezetője, jelenlegi főtanácsadója. Can Togay János idén júniusban szintén beszélt óvatosan erről az ambiciózus tervről, ami „nem cirkuszi teljesítmény, ha létrejön, hanem valóban a kreatív, kulturális régiónak a pozicionálásához hozzájárul, ráadásul a tartalmi kifejlesztése kreatív energiákat mozgat meg".

¶ Ha megfeleltethető a fenntarthatóság követelményének, vagyis, ha megfelelő finanszírozást, fenntarthatósági tervet, megvalósíthatósági tanulmányt tudnak hozzá mellékelni, akkor „ez egy olyan dolog, ami nem lehetetlen, mindannyian örülnénk neki" – mondta Togay.

¶ A párizsi Atelier des Lumières Múzeum tárlatát nem művészeti pótszerként, inkább egyfajta beavatásként érdemes nézni a festészet világába, amelyet kreatív eszközökkel valósítanak meg. A többméteresre digitálisan kivetített festmények a koronavírus-járvány idején elterjedt virtuális kiállítások inverzének élményét adják a látogatónak, itt nem a végtelen zoomolási lehetőség, hanem a nagyítás, a képek megmozdítása és a térben való játékuk nyújt izgalmas élményt. Persze veszélyes játék ez, könnyen csúszhat a projekt reprodukciók olcsó kavalkádjába, giccses szemfényvesztésbe, de egy átgondolt koncepció lehetőséget adhat arra is, hogy az építészet, a festészet és a film metszéspontján jöjjön létre egy sajátos új minőség. Ehhez pedig tényleg nem kell más, mint szellemi muníció, technika és izgalmas terek egy olyan épületben, amely jobb sorsára vár.

a többméteresre digitálisan kivetített festmények a koronavírus-járvány idején elterjedt virtuális kiállítások inverzének élményét adják a látogatónak, itt nem a végtelen zoomolási lehetőség, hanem a nagyítás, a képek megmozdítása és a térben való játékuk nyújt izgalmas élményt

HAGYOMÁNY – SEMMI KÜLÖNÖS

¶ Can Togay János művészeti stábja nemcsak klasszikus művészeti felosztásban megjelenő műfajokban gondolkodik, hanem a régió mindennapi kultúrájának innovatív bemutatására is kísérletet tesz. Kulturális antropológiai megközelítéssel dolgozik majd például a *Semmi különös* című program, amely arról szól, hogy a régióban kisebb helyszínekre, három-négy községbe magyar és nemzetközi csoportokat várnak, és az ott

kulturális antropológiai megközelítéssel dolgozik majd például a Semmi különös című program

Fotó: Danyi Balázs / EKF2023

lakókkal közösen átvilágítják kulturálisan a falut. A cél az, hogy a jelenlegi helyi kultúra keresztmetszetét a helyiekkel együtt fedezzék fel, így tipikusan azzal fognak foglalkozni, amire a helyiek azt mondják, „semmi különös".

¶ Hasonló szemléletből indul majd ki a *Privát Veszprém, Privát Balaton* című kezdeményezés, amely formálódásának kezdeti szakaszában jár még. Ebben a projektben a közelmúlt privát történeteit gyűjtenék össze, vagyis egy oral history gyűjteményt készítenének a térség elmúlt évtizedeiről. „Most még tudunk felvételeket kérni, beszélgetéseket kezdeményezni, és erre mi egy komoly, nagy ívű projektet szervezünk" – mondta Hamza Gergely, majd pedig médiaművészek segítségével tennék átélhetővé mások számára is az egyéni történeteket, és azon is ötletelnek, hogy a projekt végén egy köztéri installációban a régióban élők beszkennelt fényképeit be is mutatják. Hogy mindez megvalósulhat-e, még kérdés, az viszont biztos, hogy a Fortepan adatbázisából készül majd köztéri installáció.

a közelmúlt privát történeteit gyűjtenék össze, vagyis egy oral history gyűjteményt készítenének a térség elmúlt évtizedeiről

¶ Az egész kulturális évad egyik célja, hogy a Balaton megszűnjön egy évszakos turisztikai célnak lenni, és egy egész évre kiterjedő kulturális szezont hozzanak létre. Ennek egyik eszköze lehet majd a Pajtahálózat kiépítése, amely azt célozza, hogy létrejöjjenek olyan közepes vagy nagyobb méretű helyszínek, amelyek be tudnának fogadni művészeti, kulturális, közösségi eseményeket. Az elnevezésből is látszik, hogy elsősorban olyan levetett gazdasági épületeket keresnek a projekt fejlesztői, amelyeket a Pimp, my Pajta! felszólítás szellemében az önkormányzatokkal közösen alakítanának át és adnának nekik új közösségi funkciót.

a Pajtahálózat kiépítése, amely azt célozza, hogy létrejöjjenek olyan közepes vagy nagyobb méretű helyszínek, amelyek be tudnának fogadni művészeti, kulturális, közösségi eseményeket

EKF A FELKÉSZÜLÉSI IDŐSZAKBAN

¶ 2020 júniusában a tervbe vett több tucat program közül alig párnak a sorsa tűnik biztosnak, mégis e néhány terv is elég, hogy pars pro toto, az évad irányai, az arányai és a stílusa is érzékelhetőek legyenek. Ugyanakkor a 2023-at megelőző felvezető években különböző, egyre bővülő pilot projektek

előzik meg az évad nyitányát, és fokozatosan alakulhatnak ki az együttműködések a stakeholderek, Veszprém és a régió lakói között.

¶ A koronavírus-járvány miatt némileg késve, az eredetileg nyárra tervezett első kísérleti programot idén szeptember 5–7-én rendezik meg. A *Filmpiknik* elnevezésű fesztivál lényegében azt mutatja be, hogy a Veszprém–Balaton 2023 stábjának törekvései szerint egy kreatív műfaj térségbe plántálásával hogyan szolgálná az EKF a régió újrapozicionálását. Az idei háromnapos mustrán a Magyar Mozgókép Szemle díjazott alkotásait vetítik, egyelőre Veszprémben és Balatonfüreden. Hosszú távon a cél az, hogy a magyar film éves termését bemutató rendezvény ne csak egy egyszerű filmes esemény legyen, hanem a Veszprém–Balatonfüred–Almádi térségben egy fesztiválháromszöget hozzanak létre a szervezők, és közösséget is építsenek általa. Jövőre kibővítve, nagyobb hangsúllyal jelenne meg a fesztivál a térségben, és így tovább, mígnem a 2023-as évadra a szervezők vágya szerint a régióban otthonra lelne a magyar mozgókép, hosszabb távon Európa filmes térképére is szeretnék felírni a Balaton nevét.

az idei háromnapos mustrán a Magyar Mozgókép Szemle díjazott alkotásait vetítik, egyelőre Veszprémben és Balatonfüreden

¶ A film műfajához hasonlóan a térségben a már létező irodalmi kezdeményezéseket is hasonló módon fűznék össze és kapcsolnák be az európai vérkeringésbe. Az 1992 óta megrendezett balatonfüredi Quasimodo Nemzetközi Költőverseny és Költőtalálkozó és a szintén füredi Hamvas Napok hosszát és volumenét is bővítenék a következő években, és az egyelőre pontszerűen létező egyéb irodalmi intézmények, például a Magyar Fordítóház, a szigligeti Alkotóház tevékenységét is összekapcsolnák. Can Togay János elmondása szerint a végső cél az lenne, hogy amikor már eléggé felerősödtek ezek a formátumok, akkor összefognák őket egy nemzetközi fesztiválla, ahol a rövid műfajok – a publicisztika, a novella, a vers, az Instagram-költészet és a legújabb műfajok – lelnének otthonra a régióban. Együttműködnének az EKF rotációs rendszere alapján 2024-ben Európa kulturális fővárosa-címet viselő várossal, Veszprém testvértelepülésével, az észt Tartuval is. De veszprémi és egyéb balatoni helyszínekre európai

az egyelőre pontszerűen létező egyéb irodalmi intézmények, például a Magyar Fordítóház, a szigligeti Alkotóház tevékenységét is összekapcsolnák

Fotó: Kálló Péter – Rockstar Photographers / EKF2023

művészeket is hívnak majd, az artist residencyk révén írók, zenészek, képzőművészek érkeznének alkotni a térségbe.

EURÓPAI DIMENZIÓ – ÉS AZON TÚL

¶ A Tartuval és a 2022-es Európa kulturális fővárosa-címet elnyerő litván Kaunas városával Veszprém 2022-től egészen 2024-ig rendez majd közös programokat, ehhez hasonló hosszúságú együttműködésre még nem volt példa az Európa kulturális fővárosa-projekt harmincöt éves történetében. Mint ahogy arra sem, hogy egy előre kijelölt ország végül mégsem ad kulturális fővárost Európának. 2023-ban eredetileg egy angol város lett volna Veszprém párja az évadban, de a Brexit miatt erre már nem kerül sor. A tervek szerint Veszprém ettől függetlenül együttműködik majd az így hivatalos évad nélkül maradó angol partnerekkel. Ám nemcsak a szigetország felé, hanem Afrika felé is nyitni fognak: 2023-ban ugyanis Kigali, Ruanda fővárosa lesz Afrika kulturális fővárosa, amellyel szintén tervez együttműködést Veszprém.

ÖNKÉNTESSÉG – RAGYOGÓK

¶ Az Európa kulturális fővárosa-projekt lényegéhez az is hozzátartozik, hogy egészen nagy léptékváltásokban is kell gondolkodni. Az európai perspektíva biztosításán túl az EKF-címet viselő városoknak a saját polgáraikat, civil szervezeteiket, a helyi kulturális szervezeteket is aktivizálniuk kell. Ennek alapvető eszköze, hogy a kulturális fővárosok önkénteseket toboroznak saját városuk, régiójuk polgárai közül, aminek praktikus előnyein túl a közösségépítésre, de a program elfogadásának erősítésére is van hatása.

¶ A Veszprém–Balaton 2023 EKF első eredményei is ezen a területen látszanak. Pályázati felhívás eredményeképpen a Ragyogjunk együtt! szlogen vált a veszprémi önkéntes program hívószavává, az önkénteseket pedig erős töltetű szóval Ragyogóknak fogják hívni, és már az első pilot projekttől,

pályázati felhívás eredményeképpen a Ragyogjunk együtt! szlogen vált a veszprémi önkéntes program hívószavává

a Filmpikniktől kezdve a felkészülési időszak programjaiba is be fogják őket vonni a szervezők. Hamza Gergely elmondta, hogy egyelőre a veszprémi városlakókat szólították meg, az év végéig pedig regionális önkéntes stratégiát is készítenek. A programot edukációval akarják erősíteni, mentorok fogják oktatni a következő években az önkénteseket, és a veszprémi stáb idén egy koordináló szervezettel is leszerződik, ami 2023 után is működhet majd.

¶ Léteznek különféle okos monitoring rendszerek arra, hogy mérni lehessen, mennyire sikeres egy Európa kulturális fővárosa-évad. De az igazi lakmuszpapír mégis csak az, hogy kialakul-e valamilyen szimbiózis a program és a helyiek között, mert az a hálózat, amely tartóssá teheti az EKF-évad eredményeit, az egyes települések és végső soron az egyes emberek között épülhet csak fel – önkéntesen.

az igazi lakmuszpapír mégis csak az, hogy kialakul-e valamilyen szimbiózis a program és a helyiek között

¶ A térség történetét, dinamikáját és jelenét tekintve a Veszprém–Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa-projekt legfontosabb koncepcionális problémája és kihívása az, hogy vajon tényleg közös nevezőre lehet-e hozni ezt a gigantikus régiót, újra lehet-e definiálni kulturális, kreatív régióvá a több száz négyzetkilométernyi tájat, meg lehet-e teremteni a most nem létező közös identitást – Veszprém és az északi part, az északi part és a déli part, horribile dictu mindhárom között. Hogy van-e erre indíttatása Veszprém és a régió lakóinak, az a következő években derülhet majd ki.

¶ Az kétségtelen tény, hogy Veszprém és Balatonalmádi, amit egykor Veszprém virágoskertjének is neveztek, vagy éppen Veszprém és Balatonfüred száz szálon kapcsolódik egymáshoz. Ha lazább is, de még mindig élő a kapcsolat Veszprém és a Bakony–Balaton régió települései között. De vajon létezik-e bármilyen kohézió Veszprém és a déli part települései között, van-e olyan közös ismérv, amelyre építeni lehet, vagy pont ellenkezőleg? És vajon lehet-e Veszprém egyfajta nevető negyedik, aki az évszázados harcot, amelyet Balatonfüred, Keszthely és Siófok a Balaton kulturális fővárosa címért vívott, megnyerheti?

¶ Programokat, fesztiválokat, útfelújítást, de akár gazdasági modellt is fel lehet pár év alatt építeni, de a kultúra és egy táj identitása más időmértékben számol.

Balatoni Múzeum, Keszthely

HAÁSZ GABRIELLA, MÜLLER RÓBERT,
HAVASI BÁLINT

A BALATONI MÚZEUM KÜLDETÉSE, FELADATAI ÉS VÁLTOZÁSAIK

1897–1945

¶ A Balaton-parti települések közül elsőként Keszthelyen jött létre olyan egyesület, amely egy máig fennálló muzeális intézményt alapozott meg. A régészeti, múzeumi, közművelődési egyesületek országszerte a 19. század utolsó évtizedeiben alakultak meg. Céljuk az volt, hogy összegyűjtsék egy-egy régió történeti emlékeit, természeti kincseit, művészeti alkotásait. A keszthelyi képviselő-testülethez az Országos Múzeum és Könyvtár Bizottság intézett javaslatot 1895-ben, hogy állítsanak fel egy múzeumot, melynek tárgyai „…a Balaton növény-, állat- és ásványvilágára, valamint múltjára vonatkozással vannak…" A bizottság ezzel a település felvirágzását is elő kívánta mozdítani.[1]

a keszthelyi képviselő-testülethez az Országos Múzeum és Könyvtár Bizottság intézett javaslatot 1895-ben, hogy állítsanak fel egy múzeumot

¶ A következő évtől több lépésben megvalósult a Balatoni Múzeum Egyesület megalakítása alapítványok létrehozásával, a helyi polgárság, értelmiség részvételével. Az alakuló közgyűlés 1898 augusztusában zajlott; megválasztották a tisztségviselőket, az igazgató választmányt és a múzeumi őröket. Elkezdődött a tagtoborzó és anyaggyűjtő munka. A megalakulás folyamata során már hangoztak el beszédek, jelentek meg újságcikkek és összefoglalások, amelyekben az egyesület és a leendő múzeum jelentőségéről, feladatairól esik szó.

¶ Lovassy Sándor, az egyesület elnöke 1897 nyarán két tényezőt emelt ki: a Balaton-kultusz emelésének egyik szükséges tényezője az egyesület, mely tóparti városban alakul meg; a múzeum, szakszerű vezetés mellett, a maguk és az idegenek tájékoztatására szolgáló állandó közkiállítást képez, ami a Balaton-vidék történelmét, földrajzi, tájrajzi, természetrajzi, néprajzi és háziipari viszonyait tárja elő.[2]

¶ A kiemelés jelzi egyrészt, hogy a múzeum a Balaton életétől nem elválasztható. A Balaton-kultusz mint mozgalom szószólói

[1] Az Országos Múzeum és Könyvtár Bizottság levele, 1895. június 10.
Sági Károly: Hetven éves a keszthelyi Balatoni Múzeum. In: Éri István (szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 8. köt. Veszprém 1969, 11.

[2] Balatoni Múzeum történeti dokumentációs gyűjtemény M 68.19.2. Lovassy elnök beszéde az alakuló közgyűlésen. Sajtóközlemény, 1897. jún. 27.

a 19. század végén a sajtóban, könyvekben, cikkekben fogalmazták meg észrevételeiket. Meghatározták, mit jelent a Balaton, milyennek ismerik az emberek. Hangsúlyozták, milyen értékei vannak, és javaslatokat tettek, hogyan lehet ezeket ismertté tenni. A propaganda eszközein kívül megnevezték a régiófejlesztés, a gazdasági, kereskedelmi, ipari beruházások lépéseit. Emellett a közművelődés és az értékmentés egyik feladata, hogy a Balaton természeti sajátságait, történelmi emlékekben gazdag partvidékét kutassák, és az összegyűjtött anyagot múzeumban helyezzék el.[3] Másrészt megnevezik a leendő múzeum kritériumait: szakszerű vezetés (azaz múzeumi őrök), állandó, nyilvános kiállítás és többféle szakág, amelyekből elsőre hatot sorolnak fel. Így az intézmény maga is feladatokat teljesített a Balaton-kultusszal kapcsolatosan, és további célokat fogalmazott meg saját működéséről, amik azután kedvezően hatottak vissza a régió fejlődésére, megismertetésére.

a propaganda eszközein kívül megnevezték a régiófejlesztés, a gazdasági, kereskedelmi, ipari beruházások lépéseit

[3] Csák Árpád: Az egyesület megalakulása és első éve (1898–1899). In: Lovassy Sándor (szerk.): *A Balatoni Múzeum-Egyesület első évkönyve*. Keszthely 1903, 110.

¶ Csák Árpád, az egyesület titkára 1903-as összefoglalójában megindokolta, miért lett a múzeum székhelye Keszthely. A Balaton-part legnépesebb települése (nagyközségi ranggal, de városias külsővel és hagyományokkal), amelynek egész éves forgalma, vendégszáma is jelentős, megfelelő háttér a működtetéshez. Helyben élnek és dolgoznak azok a szakemberek – például a gazdasági tanintézetben és a főgimnáziumban –, akik a múzeum feladatait ellátják.[4]

[4] Uo. 115.

¶ Az egyesület alapszabályának tervezete már 1898 januárjában elkészült. Végleges formáját 1901. januárban hagyta jóvá a belügyminiszter. Az egyesület célja az 5. §-ban foglaltak szerint:

- *A Balaton-vidéken elszórva levő ős-, ó- és középkori műrégiségeket felkutatni, azokat adományozás, vétel, esetleg letét útján összegyűjteni, az elpusztulástól megóvni; alkalmas helyeken szakszerű ásatásokat eszközölni, s ekként a Balaton-vidék történelmi múltjának felderítését elősegíteni.*
- *A Balaton s vidéke természetrajzi tárgyait összegyűjteni, rendszeres gyűjteményekbe foglalni, s ekként a Balaton-vidék természetrajzi sajátosságait feltüntetni.*
- *A Balaton-vidék tájkép-felvételeit összegyűjteni és szemlélhetővé tenni, s ekként a Balaton-vidék természeti szépségeit minél szélesebb körben megismertetni*

- *Úgy a történelmi, valamint a természetrajzi és a tájrajzi tárgyakat egy, Keszthelyen létesítendő s a nagy közönség által látogatható Balatoni Múzeumba összpontosítani.*

¶ A múzeum szervezetét, szakágait a 32. §-ban találjuk:

- *A Balatoni Múzeum az egyesület lényeges alkotó részét képezi, s az igazgató választmány felügyelete mellett, a múzeumi szakvezetők által kezeltetik.*
- *A múzeum történelmi, természetrajzi és tájrajzi szakosztályokból áll.*

¶ 1905-ben módosították az alapszabályt, hogy belefoglalják az új néprajzi gyűjteményt és a könyvtárat.

¶ Az 1945-ig tartó korszakban a múzeum egyesületi fenntartású maradt, és az elfogadott alapszabály elvei a működésről és a gyűjtésről végig érvényesek. Az alapítás utáni évben már várták és gyűjtötték a Balaton-vidék történeti múltjának felderítésére szolgáló tárgyakat, nyomtatványokat, kéziratokat, rajzokat, festményeket, „kő-bronz-vas és egyéb régiségeket", továbbá a vidék és a tó sajátosságait feltüntető, az „állat-növény-ásványországhoz tartozó tárgyakat".[5] A gyűjtőterületet az alapszabály 19. §-a emeli ki. Nem csupán a tó közvetlen környéke, hanem a határos három megye, Zala, Somogy és Veszprém egésze szolgáltathat anyagot. Az egyes osztályok, illetve őreik felhívásai a vármegyéket nevezték meg mint gyűjtőterületet, és a keresett tárgyak, tárgytípusok felsorolása a munkafeladatokat jelölte ki.

az alapítás utáni évben már várták és gyűjtötték a Balaton-vidék történeti múltjának felderítésére szolgáló tárgyakat, nyomtatványokat, kéziratokat, rajzokat, festményeket, „kő-bronz-vas és egyéb régiségeket", továbbá a vidék és a tó sajátosságait feltüntető, az „állat-növény-ásványországhoz tartozó tárgyakat"

[5] Balatoni Múzeum történeti dokumentációs gyűjtemény M 68.36.4. A Balatoni Múzeum Egyesület felhívása Zala, Somogy, Veszprém vármegyék közönségéhez, 1899. jan. 15.

¶ 1900-ban már megemlítették a „bibliographiai osztályt", amely szakkönyveket és folyóiratokat rendelt. Küldetéséről Csák Árpád írta: „különös gondot fordítottunk arra, hogy ez osztályba mindazon irodalmi termékeket megszerezzük, a melyek tartalmuknál fogva a Balatonra s a három testvér-vármegyére vonatkoznak."[6]

[6] Csák Árpád: Az egyesület második éve (1899–1900). In: Lovassy Sándor (szerk.): *A Balatoni Múzeum-Egyesület első évkönyve.* Keszthely 1903, 127.

¶ 1903 októberében a tájrajzi osztály a saját tevékenységére hívta fel a figyelmet:

a Balatonon osztozó három vármegye vidékeiről, helységeiről, épületeiről, nevezetességeiről megjelent képeket, fényképeket, metszeteket, kliséket, képes levelezőlapokat, szóval minden régi és új képes ábrázolásokat összegyűjt és megőriz.

FOSSZÍLIÁK
FOSSILS

FOSSZÍLIÁK
FOSSILS
Kréta időszaki táj
Cretaceous landscape
Triász időszaki táj
Triassic landscape
Jura időszaki táj
Jurassic landscape
Táj a perm időszakból
Landscape from the Permian period

Nem csupán a tó közvetlen környéke, hanem a határos három megye, Zala, Somogy és Veszprém egésze szolgáltathat anyagot.

¶ Külön kérték a fényképészek lemezeinek egy-egy levonatát és a megyék kereskedőit, hogy a kiadásukban megjelenő képes levelezőlapokat, esetleg az ezek alapjául szolgáló fényképeket küldjék meg. A felhívás már hivatkozik a balatoni idegenforgalomra: „a turisták figyelmét mindhárom vármegye minden pontjára föl akarjuk hívni."[7]

¶ Az 1905-ös, Zala megye plébánosainak címzett körlevél kiemelte, hogy a múzeum Zala és Somogy megye egyedüli közgyűjteménye, közkincs, amely állami felügyelet és pártfogás alatt áll.[8] A templompadlások, sekrestyék, plébániák használaton kívüli, muzeális értékű tárgyait keresi és kéri az egyesület. 1907-ben a *Keszthelyi Hírlap* a múzeum történelmi arcképcsarnok- és ereklyegyűjteményét említette meg, amiben Zala, Somogy és Veszprém megye nagyjainak, kimagasló alakjainak emléktárgyai kapnak helyet – aktuálisan épp Nagyváthy János mezőgazdász hagyatéka kapcsán.[9]

¶ Bár ezekben az években kezdett működni Kaposváron és Veszprémben is múzeumi egyesület, a keszthelyi intézménytől nem vitatták el a Balaton-parttól távolabbi szerzeményeket. Még saját megyéjén, Zalán belül is osztoznia kellett. A keszthelyi egyesület létrejöttét megelőzte Darnay Kálmán sümegi magánmúzeumának tevékenysége, 1907-ben pedig Zalaegerszegen kezdeményeztek a megye egészére, de elsősorban Göcsejre kiterjedő tárgygyűjtést egy majdani Vármegyei Múzeum megalapozása céljából.[10]

¶ Nézzük meg röviden összefoglalva, hogyan valósultak meg a felsoroltak.

¶ Az egyesület fennállásának első húsz évében minden gyűjteményben nagyarányú gyarapodás ment végbe, 1914-ben az első világháború emlékeiből a hadimúzeumi osztályt alapította meg Csák Árpád. Megteremtettek egy múzeumi törzsanyagot, de 1918 után az ásatások, vásárlások, gyűjtések lehetőségeit kedvezőtlenül befolyásolták az infláció, a gazdasági válság és a múzeumépítés terhei. A gyűjtési felhívások

1918 után az ásatások, vásárlások, gyűjtések lehetőségeit kedvezőtlenül befolyásolták az infláció, a gazdasági válság és a múzeumépítés terhei

[7] Balatoni Múzeum történeti dokumentációs gyűjtemény M 68.49.1.

[8] Balatoni Múzeum történeti dokumentációs gyűjtemény M 68.65.1. 1905. júl.

[9] Csák Árpád: A „Zalavármegyei Muzeum" kérdéséhez, *Keszthelyi Hírlap*, 1907. 8. sz. 1–2.

[10] Sümeg ebben az időben még Zala megyéhez tartozott.

és a megvalósult gyarapítás által lefedett, tág földrajzi régióban a fő hangsúly Keszthelyre és környékére, valamint a Balaton-partra esett. 1937-ben egyesítették a sümegi Állami Darnay Múzeum négy osztályát a Balatoni Múzeummal, ezek anyagát (csaknem 16 ezer tárgyat) Keszthelyre szállították.

¶ 1940 végén a következő állományokat összegezték:

- Könyvtár 7512 db;
- Régészeti tár 11 110 db;
- Természettudományi tár 4695 db;
- Néprajzi tár 4423 db;
- Tájrajzi gyűjtemény 990 db.[11]

[11] Az adatok nem tartalmazzák a sümegi gyűjteményeket, Csák Árpád külön régészeti letétét, Capellaro Gottlieb lepkegyűjteményét és a hadimúzeumot. Sági: i. m. 29.

¶ Az egyesület már 1898-as megalapításának évében kapott helyiségeket berendezkedésre, az első tárlók elhelyezésére. A *Keszthelyi Hírlap* felhívta a figyelmet a bemutatkozó intézményre, amely növeli a város műveltségi szintjét, és a város így az érkező idegenek, turisták számára nagyobb vonzerővel bír.[12] A következő években két belvárosi épületben kilenc bérelt helyiséget foglaltak el a gyarapodó gyűjtemények. A régiségeket, a természetrajzi gyűjteményt és a tájrajzot (képeslapok) tekinthette meg a nagyközönség. A kezdetektől dolgozott a vezetőség egy önálló épület terveztetése ügyében is. A közgyűjteményi főfelügyelőség „közművelődési házat" szeretett volna, a kiállítási téren kívül nagy előadóteremmel, könyvtárral, olvasóteremmel. Györgyi Dénes építész tervei alapján, nagy összegű államsegéllyel és a város támogatásával az építkezés nagy része 1925–1929-ig lezajlott. Az egyesület eladósodása és az elmaradó évi segélyek miatt a befejezés késett, míg 1935-ben végre beköltöztethették a gyűjteményeket az épületbe.

[12] A Balatoni Muzeum ideiglenes helyisége, *Keszthelyi Hírlap*, 1898. 49. sz. 2.

a közgyűjteményi főfelügyelőség „közművelődési házat" szeretett volna, a kiállítási téren kívül nagy előadóteremmel, könyvtárral, olvasóteremmel

1935-ben végre beköltöztethették a gyűjteményeket az épületbe

¶ Még ebben az évben meg is nyílt az első kiállítás az új helyen, a természetrajzi anyagból. 1936-ban pedig az egyesület kérvényezte a közoktatásügyi miniszternél az államosítást.[13]

[13] Sági: i. m. 27–28.

¶ 1942-ben a főfelügyelőség egy közös kiállítás rendezését határozta el a raktáron levő keszthelyi és sümegi tárgyakból. Szakmuzeológusok érkeztek Budapestről, akik az őskori, római kori, népvándorlás kori és középkori régészeti, valamint a néprajzi anyaggal foglalkoztak. Szeptemberben azonban a növekvő háborús veszély miatt a rendezés abbamaradt. A legértékesebb tárgyakat ládákba kellett rakni és levinni a kijelölt

A BALATON ÉS AZ EMBER
THE BALATON AND THE PEOPLE
Siló - zsilipnyitás 1947
A TÓ KÖRNYÉKÉNEK BENÉPESEDÉSE
Peopling of the surrounding of the Lake

légvédelmi óvóhelyre, az alagsorba. 62 ládát töltött meg ez a kiválasztott anyag, vegyesen a két múzeumból. Késedelmet szenvedett az államosítás előkészítése is.[14] 1945 első napjaiban kapta a múzeum azt a főispáni utasítást, hogy két vasúti teherkocsira rakják fel az óvóhelyen tárolt, ládába csomagolt műtárgyakat. A nyugat felé útnak indított vonatszerelvényt 1945. március 28-án a zalaegerszegi vasútállomáson bombatámadás érte.

[14] Uo. 30.

a nyugat felé útnak indított vonatszerelvényt 1945. március 28-án a zalaegerszegi vasútállomáson bombatámadás érte

¶ Álljon itt azoknak a muzeológusoknak a neve, akik 1945-ig a legtöbbet dolgoztak az intézményért. Lovassy Sándor gazdasági akadémiai tanár, az egyesület elnöke és a múzeum igazgatója 1941-ig látta el feladatait, a gyűjtemények közül a természetrajzot, valamint néhány évig a néprajzot felügyelte. Csák Árpád jogász, újságíró az egyesület titkára és több gyűjtemény őre volt 1935-ig (régiségtár, tájrajz, néprajz, hadimúzeum). Sági János tisztviselő, író 1911-ig megalapozta a néprajzi és tájrajzi gyűjteményeket. Megemlíthetjük még Keller Oszkár gazdasági akadémiai tanárt (természetrajzi gyűjtemények), Török Gyula régész gyakornokot és Vajkai Aurél néprajzos muzeológust. Darnay-Dornyai Béla tanár, muzeológus 1940-ben került az intézménybe, a régészeti és néprajzi gyűjtemények élére, majd a következő évben igazgató lett.

1945–2005

¶ A múzeum gyűjteményeit ért bombatámadásból csak kevés tárgyat sikerült megmenteni. A Keszthelyen maradt anyagból Darnay-Dornyai Béla 1946 szeptemberében kiállítást rendezett. 1948 januárjában központilag határozták meg a múzeum gyűjtőterületét: a keszthelyi, sümegi, tapolcai és balatonfüredi járás területe, valamint Somogy megye északi része, a Marcali–Lengyeltóti–Tab-vonalig. A négy zalai járás 1950-re Veszprém megyéhez került, a balatonfüredi járás pedig a veszprémi múzeumhoz.

¶ 1948 nyarán nyugdíjazták Darnay-Dornyai Bélát, a múzeum ideiglenes vezetésére Sági Károly régész kapott megbízást. 1948 végén az értékes gyűjteményei zömét elvesztő múzeumot ki

akarták költöztetni, hogy helyet biztosítsanak a mezőgazdasági technikumnak. Az épület megmentésére országos összefogással, kiváló szakemberek bevonásával, főleg a Nemzeti Múzeumból és a pécsi múzeumból kölcsönzött tárgyakkal nagyszabású állandó kiállítást rendeztek, amelyet Ortutay Gyula kultuszminiszter nyitott meg 1949. július 1-jén. A kiállítás a Föld és az ember kialakulásától a 20. századig tekintette át a Balaton környékének történetét, és több mint egy évtizeden át a múzeumi állandó kiállítások mintájául szolgált.

¶ 1949-től 1952-ig Csalog József régész, 1952-től 1956-ig Gaál Károly néprajzkutató volt az intézmény igazgatója. 1950-től Pekáry Tamás régész, 1954-től Sági Károly és Péczely Piroska művészettörténész lett a múzeum kutatója. Nagy erőkkel megindult a gyűjteményi anyag pótlása. A régészeti kutatás centrumába a fenékpusztai erőd és a római kor került. Politikai bátorság kellett 1950-ben a keszthelyi Fő téri Festetics György-szobor, majd 1957-ben az 1956. november 1-jén felavatott *Fehér ember* szobor megmentéséhez. A forradalom során játszott politikai szerepe miatt Gaál Károly Nyugatra menekült – 1970-től 1990-ig a Bécsi Egyetem Néprajzi Tanszékének professzora volt –, a múzeumot 1957-től 1979-ig Sági Károly vezette. Péczely Piroska nyugdíjazását követően 1959-től Frech' Miklós botanikus, 1964-től Petánovics Katalin néprajzkutató csatlakozott a múzeumhoz.

politikai bátorság kellett 1950-ben a keszthelyi Fő téri Festetics György-szobor, majd 1957-ben az 1956. november 1-jén felavatott Fehér ember szobor megmentéséhez

¶ 1962-ben a „tanácsosítást" követően a Balatoni Múzeum a Veszprém megyei múzeumi szervezet tagintézménye lett. Gyűjtőterületének somogyi részét elveszítette. Az intenzív gyűjtőmunkának köszönhetően az 1967-ben, a tizenegy emeleti teremben megnyitott új, történeti állandó kiállítás tárgyainak többségét már a múzeum saját gyűjteményei adták, a földszinten a Balatoni Képtár döntően a Nemzeti Galériától kölcsönzött képekből állt. Az ideiglenes kiállításokon kívül 1962-től 1976-ig kétévente a Balatoni Nyári Tárlatnak, 1971-től 1977-ig a Balatoni Kisgrafikai Biennálénak adott otthont a múzeum.

az intenzív gyűjtőmunkának köszönhetően az 1967-ben, a tizenegy emeleti teremben megnyitott új, történeti állandó kiállítás tárgyainak többségét már a múzeum saját gyűjteményei adták

¶ A gyűjtőterület kutatottságának elismerése volt, hogy az MTA Régészeti Intézete által indított nemzetközi hírű sorozat, a *Magyarország Régészeti Topográfiája* első kötete a keszthelyi és a tapolcai járás lelőhelyeit és anyagát dolgozta fel (szerzői

Cserge-tölgyesek
Oak forests

Erdei fülesbagoly
Long-eared Owl
Asio otus
Nagy fülesbagoly
Great Grey Owl
Strix nebulosa
Szirtisike
Peregrine Falcon
Falco peregrinus
Vörösbegy
European Robin
Erithacus rubecula

Bakay Kornél, Kalicz Nándor és Sági Károly). 1970-től többéves tervásatás indult a fenékpusztai késő római erőd feltárására. Így került állományba Horváth László és Müller Róbert régész. A kutatás 1976 és 1980 között a magyar–szovjet régészeti expedíció része volt. Horváth László 1975-ben a Thury György Múzeum régésze, majd igazgatója lett.

a tűzoltóság 1977-ben kikapcsoltatta az áramot

a Magyar Televízió nagy visszhangot keltő riportban számolt be „a gyertyafényes múzeumról"

¶ A múzeumépület karbantartására nem volt pénz. A beázások rövidzárlatokat okoztak, ezért a tűzoltóság 1977-ben kikapcsoltatta az áramot. A Magyar Televízió nagy visszhangot keltő riportban számolt be „a gyertyafényes múzeumról". A felújítás kezdete elhúzódott, mert 1979. január 1-jével a keszthelyi járás visszakerült Zala megyéhez. Ezzel az intézmény a Zala Megyei Múzeumok Igazgatóságának részévé vált, gyűjtőterülete tovább zsugorodott, már csak a keszthelyi járásra és a Kis-Balaton egy részére terjedt ki. Korábbi tapolcai és a sümegi járásra kiterjedő gyűjtőterületét elveszítette, ezek a veszprémi Bakony Múzeumhoz kerültek.

¶ 1979. október 1-jével Sági Károly nyugdíjba vonult, a múzeum vezetésére Müller Róbert kapott megbízást. 1980 és 1985 között sor került a múzeum felújítására: kicserélték a tetőt, új villanyhálózatot építettek ki, a helyiségek – az emeleti díszterem is – új melegpadlót kaptak, az alagsort szigetelték, és ekkor valósult meg a Györgyi Dénes terveiben szereplő központi fűtés.

¶ A Keszthelyi-öböl megmentésére 1980-ban indult a Kis-Balaton Program, amelyhez nagyszabású megelőző feltárások kapcsolódtak. Ebből a munkából a Balatoni Múzeum is kivette részét. 1986-ban nyílt meg az emeleten az új állandó kiállítás, amely nem kronológiai, hanem tematikus felépítésű volt; a Balaton kialakulásán és természeti képén túl bemutatta a földművelés, a halászat, a kerámiakészítés, az ékszer, viselet és hajózás történetét vidékünkön. A kiállításhoz múzeumpedagógiai program készült, témazáró tanórák történelem, biológia és földrajz tantárgyakból. A város valamennyi általános iskolájában berendeztük a történelem szaktantermeket.

¶ 1981 és 1996 között Tar Ferenc történész, utódja Haász Gabriella, 1982 és 1992 között M. Virág Zsuzsanna régész, utódja P. Barna Judit állt az intézmény alkalmazásában. Frech' Miklós 1982-ben távozott, kutatási területét Gyulai Ferenc vette át.

¶ A nyolcvanas évek végétől lehetővé vált a külkapcsolatok felvétele. A *Hét évezred a Balatonnál* című kiállítást Ausztriában, Németországban és Szlovéniában, a *Germánok a Balatonnál* tárlatot két osztrák helyszínen mutatták be. Különösen a Niederösterreichisches Landesmuseummal (St.Pölten) vált szorossá az együttműködés, a kiállításcseréken túl keszthelyi és traismaueri helyszínnel hat közös nemzetközi konferenciát rendezett az intézmény, amelyek előadásait német vagy angol nyelven a *Zalai Múzeum* kiadványsorozat közölte. Nagyszabású kiállítások emlékeztek meg Keszthely első említésének 750. évfordulójáról, a múzeum centenáriumáról, az európai barokk évről. A millecentenáriumra készült *A magyar pipa története, a magyar történelem a pipákon* című kiállítás, amelyet a Nemzeti Múzeum és a debreceni Déri Múzeum is bemutatott. A MAOE Kerámia- és Textil Szakosztályával közösen 1997 óta rendezzük meg a Pelso biennálét. Petánovics Katalin nyugdíjba vonulását követően még évekig félállásban tovább dolgozott, majd 2002-ben Gyanó Szilvia került a helyére.

nagyszabású kiállítások emlékeztek meg Keszthely első említésének 750. évfordulójáról, a múzeum centenáriumáról, az európai barokk évről

¶ A múzeum munkatársai 2000-től kezdődően aktívan részt vettek a M7-es autópálya megelőző régészeti kutatásában. További feltárásaik: 1998 és 2001 között Fenékpusztán a Pusztaszentegyházi dűlőben a korai Keszthely kultúra egyik fontos temetője, 2003 és 2006 között pedig Várvölgyön a Dunántúl legnagyobb késő bronzkori magaslati telepe.

¶ A sikeres kiállítások és kutatások nem fedhetik el, hogy a kilencvenes évektől a gazdasági nehézségek következtében pénzügyi megszorítások, létszámleépítés nehezítették a munkát. Tudományos- és többletfeladatokat csak pályázati úton elnyert támogatásokból tudott megvalósítani az intézmény. 2005. május 1-jével Müller Róbert igazgató nyugdíjba vonult.

2005–2012

¶ Az intézmény vezetését 2005. május 2-ától Havasi Bálint, a zalaegerszegi Göcseji Múzeum régésze nyerte el. Legfontosabb feladatai között egy új, balatoni tematikájú állandó kiállítás létrehozása, valamint az épület infrastrukturális állapotának

A kora vaskori (Kr.e 8-5 szd. közepe) földvárak egy részénél a várba vezető út mentén halomsírok temették el az elhunytakat. A Balaton egyik legnagyobb, de még nem kiásott kora vaskori erődített telepe a Zalaszántó melletti Tátika hegy alatt 268 • csoportokba rendeződő - halomsír terül el. A sírok átmérője 3 és 45 méter között, magasságuk a 0,5 méter és 8 méter között változik. A temetést követően az égett gyakran kő- illetve fakonstrukciós sírkamrába helyezték, amit kővel vagy földdel fedtek.
In the Early Iron Age (from the 8th to the middle of the 5th centuries BC) in the case of some of the fortified settlements tumuli, within which the dead were buried, are situated along the roads leading to the settlements. One of the largest but still uninvestigated Early Iron Age fortifications at the Balaton is Tátika hill next to Zalaszántó. At the bottom of the hill 268 tumuli are spread composing groups. The diameter of the tumuli varies between 3 and 45 metres, while their height is between 0.5 and 8 metres. The dead were cremated then were often placed in chambers made of stone or wood, which were covered with stone and earth.
ERŐDÖK ÉS VÁRAK A BALATON KÖRÜL
REINFORCEMENTS AND CASTLES AROUND THE BALATON

TERMÉSZETVÉDELMI TERÜLET
Jelmagyarázat:
uncertain
200
100
0
Zalaszántó barrow field

1970-es évek
1970s
SÁTORT
VITORLÁST
TÁSKARÁDIÓT
GUMIMATRACOT
ÉS SOK EGYÉB CIKKET
BÉRELHET
A BELKERESKEDELMI
KÖLCSÖNZŐ V.
ÜZEMELŐ HELYEIN A BALATON PARTJAIN

1937-ben egyesítették a sümegi Állami Darnay Múzeum négy osztályát a Balatoni Múzeummal, ezek anyagát Keszthelyre szállították.

javítása szerepelt. A múzeum *Aranyhíd – Fejezetek a Balaton történetéből* című új állandó kiállítása három ütemben, 2008 és 2011 között az Alfa, majd a Kubinyi Program, valamint a Zala Megyei Közgyűlés anyagi támogatásával valósult meg. Az új tárlat a korábbi – a látogatók és a szakma körében is népszerű – állandó kiállítás tematikus jellegét és összbalatoni szemléletét megőrizve, új tematikus egységek mentén mutatja be a „magyar tenger" keletkezésének, szabályozásának, növény- és állatvilágának, várainak, halászatának, szabadidős tevékenységeinek, turizmusának és fürdőkultúrájának, valamint hajózásának történetét.

¶ Az új kiállítás teremtette meg a lehetőséget a múzeum – szintén nagy hagyományokra visszatekintő – múzeumpedagógiai portfóliójának megújítására: 2010-től több egymást követő európai uniós projekt segítségével új foglalkoztatóval, modern eszközökkel és új programkínálattal gazdagodott az intézmény. Bővült a múzeum turisztikai szolgáltatásainak köre, megújult az épület és környéke.

2010-től több egymást követő európai uniós projekt segítségével új foglalkoztatóval, modern eszközökkel és új programkínálattal gazdagodott az intézmény

¶ Az új állandó kiállításnak, a megújult múzeumpedagógiai és turisztikai kínálatnak köszönhetően a múzeum 2012-ben elnyerte az *Év Múzeuma 2011* címet, majd 2014-ben a Podmaniczky-díjat.

¶ 2009-ben Heinrich-Tamáska Orsolya régésznek, a lipcsei GWZO Intézet munkatársának vezetésével, magyar és német együttműködésben, a Balatoni Múzeum, a Göcseji Múzeum és a heidelbergi Ruprecht-Karls-Universität bevonásával újraindultak a tervásatások a fenékpusztai római erőd területén. A kutatások eredményeit a közreműködő intézmények a *Castellum Pannonicum Pelsonense* tudományos kiadványsorozatban és vándorkiállítások keretében ismertették meg a szakmai és nagyközönséggel.

újraindultak a tervásatások a fenékpusztai római erőd területén

¶ A múzeum munkatársai Vándor László régész szakmai irányításával bekapcsolódtak a Keszthelyi-hegység középkori várainak, a rezi és a Tátika vár csaknem egy évtizedes feltárásába is.

Különösen gyümölcsöző az a szakmai kapcsolat, amely a Balatoni Múzeum és a rezi közösség között alakult ki az elmúlt két évtizedben: az eredetileg a vár feltárását és népszerűsítését célzó közösségi régészeti projekt túllépett eredeti keretein, és egy várbarát egyesületként működő, valódi közösségformáló erővé vált, ami helyi termékeket állít elő, turistaházat üzemeltet, a múzeum bevonásával pedig kiállításokat és előadásokat szervez.

¶ Folytatódtak a korábbi időszak kiállítássorozatai, mint a Pelso Országos Kerámia és Gobelin Biennále, valamint az országos festészet napjához kapcsolódó tárlatok. Új színfoltként került be a múzeum kiállításai közé a 2006-ban indított *Fiatal Balatoni Alkotók* sorozat, mely a környékbeli pályakezdő alkotóknak kíván bemutatkozási lehetőséget biztosítani.

2013–2020

¶ 2013. január 1-jétől, a megyei múzeumi szervezet megszűnésével a Balatoni Múzeum Keszthely városának fenntartásába került, és újra önállóvá vált. A múzeum ekkor újrafogalmazta küldetési nyilatkozatát: *„1898-ban a Balaton kultuszának emelésére alapították múzeumunkat. Céljaink azóta is változatlanok, mégis korszerűek: a Balaton és környéke kulturális és természeti értékeinek gyűjtésével, megőrzésével, feldolgozásával és bemutatásával a »magyar tengert« kutatjuk és népszerűsítjük.*

a Balatoni Múzeum Keszthely városának fenntartásába került, és újra önállóvá vált

¶ *Multifunkciós kulturális intézményként sokkal többek vagyunk, mint egyszerű bemutató épület, ahol régi korok emlékei és értékei láthatók. Arra akarunk inspirálni minden hozzánk ellátogatót, korosztálytól függetlenül, hogy ne csak passzívan megismerjék, de aktívan élvezzék is a kultúrát, a tudományos eredményeket, a hagyományokat, hogy jobban megérthessék közös múltunkat, önmagukat és a világot. Ennek érdekében a gyűjteményalapú kiállításaink mellett rendszeresen és elkötelezetten otthont adunk*

1962-ben a „tanácsosítást" követően a Balatoni Múzeum a Veszprém megyei múzeumi szervezet tagintézménye lett.

a legváltozatosabb képző- és népművészeti, zenei, irodalmi, oktatási és társadalmi programoknak, eseményeknek.

¶ *Az egész életen át tartó élményközpontú tanulás szolgálatában dolgozunk; felelősen gyűjtve, konzerválva, tárolva és felmutatva a Balatonnal kapcsolatos lenyűgözően gazdag anyagot, hogy átmentsük a jövő generációi számára, ezáltal támogatva a kultúra folytonosságát és növelve megbecsültségét. Múzeumunk átfogó és nyilvános kontextust nyújt a Balaton régióban történő környezeti és társadalmi változások megértéséhez, hogy elősegíthesse egy olyan társadalom létrejöttét, amely fenntartható módon él, egységben a természettel, mert jövő nélkül a múlt is elenyészik.*

¶ *Mindent elkövetünk, hogy intézményünk ne csak pusztán informatív és szakszerű, hanem vendégszerető, családbarát, szolgáltató szemléletű, befogadó és mindig élettel teli közösségi tér legyen. A Balatoni Múzeum nemcsak Keszthely, de az egész közép-dunántúli régió egyik tradicionális szellemi csomópontja, a Balatonnal kapcsolatos ismeretek bázisa. Filozófiánk szerint a múzeum a tudásbővítés és közkinccsé tétel szenvedélyének kerete, a megőrzés és a megújulás dinamikus egyensúlya, a fejlesztés örök kihívása."*

¶ A küldetésnyilatkozattal az intézmény az új kihívásokra is választ ad: elkötelezettség a Balaton, a kultúraközvetítés (élethosszig lani tanulás, múzeumpedagógia, nevelés), a helyi kultúra és identitás, valamint a fenntartható fejlődés mellett. 2013 után tetten érhető, hogy a múzeum egyre inkább a helyi közösség felé fordult: a festészet napjához kapcsolódó kiállításoknál túlsúlyba kerültek a helyi alkotók és alkotóközösségek. Elindult az intézmény múzeumi önkéntes programja. 2016-tól önkéntesek bevonásával, közösségi finanszírozás keretében elkezdődött a vállusi pálos monostor feltárása.

a múzeum egyre inkább a helyi közösség felé fordult: a festészet napjához kapcsolódó kiállításoknál túlsúlyba kerültek a helyi alkotók és alkotóközösségek

¶ A fejlesztések ebben az időszakban sem álltak le. Megújult a római és középkori kőtár, 2019-ben elkezdődött az új néprajzi látványtár kivitelezése. 2020-ban pedig egy szabadulószobával gazdagodik az intézmény turisztikai kínálata.

¶ 2013-tól a Magyar Nemzeti Digitális Archívummal együttműködve a múzeum megkezdte gyűjteményeinek digitalizálását. Ennek a munkának köszönhető, hogy ma már több mint hetvenezer digitális rekord között kutathatnak a Balaton iránt érdeklődők.

ARTMAGAZIN

18. évfolyam

2020 / 3. szám, 1280 Ft

Boros Géza
a velencei Magyar Pavilonról

Paradigma Ariadné Veszprémben –
Köztéri hiánypótlás

Virtuális leletmentés –
Interjú Branczik Mártával

Eötvös Károly időskori fényképe

BASICS BEATRIX

„MINDENÜTT SZÉP, DE LEGSZEBB A BALATONNÁL" – EÖTVÖS KÁROLY BALATONI UTAZÁSAI

¶ A kerettörténet Eötvösnek négy erdélyi barátjával (a magyar kultúrtörténet kiválóságaival – Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor, Gyulai Pál, Nagy Miklós) a Balaton körül tett 1875-ös utazása. Ez az utazás azonban nem fejeződik be az első könyvben, sőt a másodikban sem – ott a balatoni utazás vége valójában Eötvös felesége egy évvel korábbi halálának leírása.

¶ Eötvös – ez a 18. század végi útleírások szerzőinél volt divatos szokás – az egyes fejezetek előtt tőmondatokban sorolja azok fő témáit. Az anekdotikus, nem ritkán drámai, az olvasó érzelmeire erősen ható stílus azonban már inkább a romantika regényíróit idézi – például az Eötvös által is megörökített Jókaiét.

az anekdotikus, nem ritkán drámai, az olvasó érzelmeire erősen ható stílus azonban már inkább a romantika regényíróit idézi

¶ A Balaton nem csupán a tavat jelenti, bár a tó a leírása szerint inkább élőlény, de a hozzá kapcsolódó emberek, tájak, épületek, művészek, gyűjtemények mind részei, történetekben természetesen. A történetek olykor magukkal ragadóan drámaiak, mozgóképszerűek, néha fárasztóan elhúzódók. Kivétel nélkül szerepelnek bennük mindazok, akikre fontos emlékeznünk, épületek, amelyekre nem vigyázunk és nem értékeljük őket, vagy éppen hagytuk azokat eltűnni, elpusztulni.

szerepelnek bennük mindazok, akikre fontos emlékeznünk, épületek, amelyekre nem vigyázunk és nem értékeljük őket, vagy éppen hagytuk azokat eltűnni, elpusztulni

¶ A vonatút során, akárcsak ma is, az utazók izgatottan várják és pillantják meg a Balatont. Attól kezdve, hogy elérték, elindul a történetek sora, részben magukba foglalva a szereplőket, részben magának Eötvösnek a mesélésében. Így kezdi: „Célunk nem az volt, hogy voltaképpen fölfedezzük a Balatont. Pedig még ma sincs igazán fölfedezve." Hogy ez mennyire igaz, azt a történetek is jól illusztrálják. Eötvös megpróbálja megragadni azt a tüneményt, amit számára és másoknak a Balaton jelenthet: „A Balaton ábránd és költészet, történelem és hagyomány, édes-bús mesék gyűjteménye, különös magyar emberek ősi fészke, büszk1eség a múltból s ragyogó reménység a jövőre. Se mérnök, se tudós, se állatbúvár azt igazán felismerni sohase lesz képes. Utazó kell ahhoz, aki egyúttal költő

se mérnök, se tudós, se állatbúvár azt igazán felismerni sohase lesz képes

és történetíró s azonkívül erdélyi ember" – írja, mintegy igazolásául a vállalkozásuknak.

¶ Viszonylag keveset tudunk meg a Balatonról és környezetéről az utazás idejéből, annál többet Eötvös visszaemlékezéseiből, amelyekben felidézi a korábbi állapotokat. „Negyedszázad előtt még nem volt Siófok, nem volt Kenese, Almádi, Alsóörs, Fülöp, Badacsony, Balatonföldvár, Boglár, Fonyód. Mind e gyönyörű fürdőhelyek sivatag partok voltak, s idegen közönséget nem ismertek. Egy-két úriember szegényes deszkaviskóban ugyan mindenütt fürdött, s négy-öt vasárnapon a közeli falvak lakossága oda vonult kocsikon egyszer megfürödni: de aztán ebből állott az egész. Csak Balatonfüred állott és Keszthely, s kissé távolabb a Hévíz. Ez se régóta."

agy-két úriember szegényes deszkaviskóban ugyan mindenütt fürdött, s négy-öt vasárnapon a közeli falvak lakossága oda vonult kocsikon egyszer megfürödni: de aztán ebből állott az egész

¶ A 19. század második felétől kezdett tehát a Balaton azzá a fürdőhellyé válni, amilyennek a későbbiektől ismerhettük. Ennek része volt az Eötvös által említett települések jelentős fejlődése is – ez a fürdőhelyi infrastruktúra kiépülését jelentette elsősorban, aminek talán legfontosabb része volt a színház. Amikor Eötvös az „első magyar nemzeti színházról" ír, egyúttal azt is érzékelteti, mennyire fontos volt ez a Füredre látogató közönségnek is. Nem véletlen, hogy közadakozásból épült fel és nyílt meg 1831-ben, de sajnos rövid életű volt, 1878-ban lebontották, s az 1841-ben felépült nyári színház is hasonló sorsra jutott.

ez a fürdőhelyi infrastruktúra kiépülését jelentette elsősorban, aminek talán legfontosabb része volt a színház

¶ Füred hangulatáról Bizay Mihály, a „nemzet bárója" története révén kaphatunk képet, a fürdőhely sajátos szélhámos figurája 1884-ben halt meg, 94 éves korában. Nemcsak működésében, külsejében is csaló volt (parókát hordott, festette magát), de a közönség elfogadta és elnézte hamisságait. Rendszeresen feltűnnek a mára elpusztult vagy átalakított egykori ikonikus épületek is, amelyekhez oly sok történet kapcsolódik: ilyenek például a Vargha-féle ház, a Lánchíd építkezésében részt vevő, nevében is magyarrá vált William Teasdale lakhelye vagy a Kassich-ház, Jókai Aranyember-házának mintája.

¶ Számos történet foglalkozik a balatoni tragédiákkal – Eötvös előadásában a tó olyan, akár egy élőlény, érzelmei, indulatai vannak, bosszút áll, büntet, olykor segít. Az alsóörsi halászok tragédiájának leírása is érzékelteti ezt az egyik leginkább magával ragadó történetként. Ide sorolhatók a balatoni jégen

a tó olyan, akár egy élőlény, érzelmei, indulatai vannak, bosszút áll, büntet, olykor segít

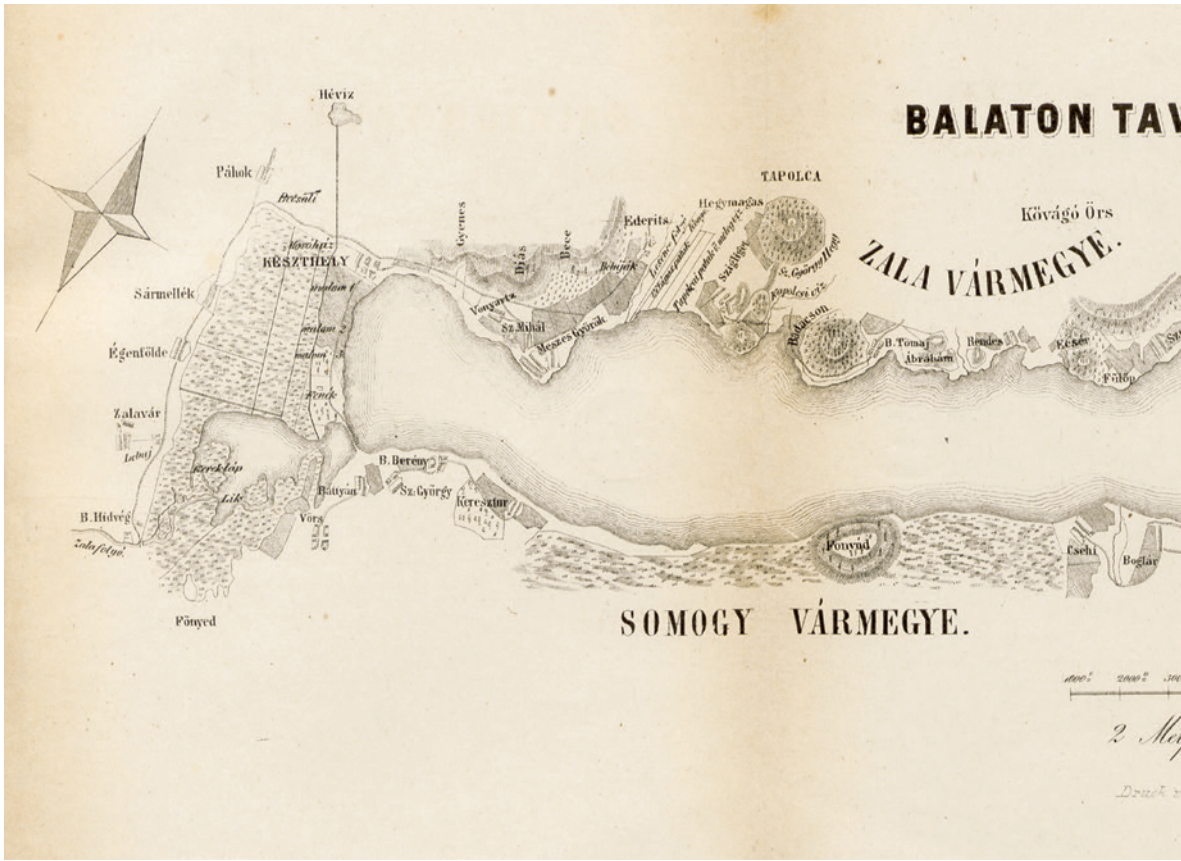
való átkelés rémtörténetei, családi históriák egyaránt. A Balatont használták, árut szállítottak jegének a hátán, halásztak, a környék lakóinak megélhetését biztosította (ha olyan volt a kedve). Küzdelmes megélhetés volt ez, veszélyteli, szoros függésben a tótól magától.

¶ A Balaton mint politikai esemény helyszíne abban a fejezetben jelenik meg először, amely Jelačić és István nádor elmaradt találkozásáról szól. A találkozásnak kölcsönös megegyezés szerint 1848. szeptember 21-én délután 2 órakor a Balatonon, a *Kisfaludy* nevű gőzhajón kellett megtörténnie. A meghiúsult találkozás kapcsán Eötvös hosszan elmélkedik politikáról, hatalomról, sikerről. „A politikában se a becsületet keresik, hanem a sikert. Közönséges gazemberek élnek, dolgoznak, zajonganak, vezetnek és boldogulnak a politikában, akik képesek arra, hogy máról holnapra sikert érjenek el, vagy annak látszatát megszerezzék. Mi a siker? Ne gondoljátok ám, hogy a közjó a siker. A közjót csak a bölcsek, a nagyok és a jólelkek tartják sikernek. A politikus azt tartja sikernek, ami neki jó. És amit a hatalom sikernek elismer." Eötvös szavai az utókor számára is megfontolandók.

¶ Tihanyról sok mindent felemlít, amelyek köztudottak, a tihanyi várról már kevésbé hallott a mai Balaton-látogató. A több száz évig álló tihanyi erődítésnek ma már a nyomait sem találni. Néhány maradék követ beépítették az apátsági templom és a rendház falaiba. A vár feltételezhető helyéről és történetéről a Veszprémben, 2009. május 28-án tartott tudományos konferencia egyik előadása révén ma már alaposabb ismereteink lehetnek.[1]

¶ Tihany már helyzeténél fogva is különleges – „...két nagy tóvá választja el a Balatont. Füred, Csopak, Alsóörs, Almádi, Kenese és Siófok nyaralói csak az egyik tavat látják, Tihanyon túl nem repülhet tekintetük. Így vannak a nyugati tó nyaralói is. Őelőlük meg a Veszprém megyei Balatont zárja el Tihany. Csak a balatonföldvári fürdőtelep vidám lakói látják mind a két Balatont." Ez ugyan nem teljesen igaz, valószínű, hogy inkább Földvár jó földrajzi adottságának hangsúlyozására írt így Eötvös. E fejezetben foglalkozik azzal is, hogyan alakult ki a fürdőhelyek közönsége: „Balatonföldvár főrendi fürdő,

[1] A konferencia előadásai elsősorban a Balaton-felvidéki várakkal foglalkoztak. *A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei*, 26/2010. A Veszprémben, 2009. május 28-án tartott tudományos konferencia előadásai – Karlinszky Balázs: *Magánvár – királyi vár. A középkori tihanyi vár az okleveles források tükrében.*

Szerelmey Miklós (1803–1875): *Balaton albuma*. Füred és Balaton vidéke, 1848, litográfia

VA.
Vörös Berény
Felsö Örs
Palaznak
Csopak
Lovas
Kövesd
Alsóörs
KENESE
Füred
Arács
Aszófö
Örenyes
Zánka
Ságh
Akali
Udvari
TIHANY
Akaratja
Miga
Szamárdi
Sió Fok
Sástó
Lölle
Szemes
Kiliti
VESZPRÉM
földnyi Mértek.
Engel a Mandello in Pest

Siófok zsidó fürdő, Almádi polgári fürdő, Kenese hivatalnokfürdő, Balatonfüred hol papi, hol zsidó fürdő, Badacsony nemesi fürdő, Keszthely vegyes fürdő. És így tovább. Mi ennek az oka?" Választ nem ad a saját kérdésére, inkább ironikus éllel elmélkedik azon, vajon mikor lesz társadalmi egyenlőség a balatoni fürdőhelyeken.

¶ Ahogy halad a társaság nyugat felé, úgy lesz egyre lelkesebb a szerző. „Szigliget és Badacsony – a világ legszebb vidéke. […] Ligethy ismerte e tájat. Néhány gyönyörű képe van is róla."[2]

¶ Amikor a társaság a Badacsonyhoz érkezik, nem más fogadja őket, mint Szentirmay József (1826–1878).[3] A bécsi Műegyetemen végzett építész 1848 júliusában beállt a honvédseregbe, a világosi fegyverletételnél már századosi rangban volt jelen. Ranolder János veszprémi püspök számára több megbízást is teljesített, ő volt a tervezője badacsonyi és csopaki villájának is. „Ő volt tehát a mi házigazdánk. Ő rendelte oda a partra a kocsikat, s ő vitetett föl bennünket János püspök villájába. Gyulai Pál úrral ő ült egy kocsiban. János püspök villája ott feküdt Badacsony déli vállán, a legszebb ponton. Emeletes földház, kényelmes szobákkal. Ablakaiból napkeletre, napnyugatra s déli irányban a végtelenig látni. Mögötte észak felé a hegy zárja el a látást. Ott van az Omlás, a Tornyok, a Gyapjúzsákok s tetejükön a Kereszt. Valamennyi kősziklából… János püspök nyaralója magasabban fekszik a tenger színe fölött, mint a szigligeti vár." A villa sok éve áll pusztulófélben, lényegében csak főfalait megtartva a Badacsony oldalában. A rendszerváltozás után is a Badacsonyi Állami Gazdaság szőlészeti múzeuma maradt, majd egy ingatlanbefektető vásárolta meg és kezdett neki az átépítésének.

a villa sok éve áll pusztulófélben, lényegében csak főfalait megtartva a Badacsony oldalában. A rendszerváltozás után is a Badacsonyi Állami Gazdaság szőlészeti múzeuma maradt, majd egy ingatlanbefektető vásárolta meg és kezdett neki az átépítésének

¶ Szentirmay az 1860-as években az egyházmegye birtokaiból azok korszerűsítése után szép jövedelmet szerző püspökség vezető tervezője, majd birtokigazgatója lett. Ranolder János felkérésére 1861-ben tervezte a csopaki villát, amely szintén nagyon rossz állapotban, sok hatvanas–hetvenes évekbeli, a hatalmas parkot és magát a romantikus, neogótikus, épületet elcsúfító toldalékkal áll elrejtve a Csopak feletti hegyoldalban. Mindkét épület szépségéről, jelentőségéről csak az egykorú ábrázolások révén alkothatunk képet. A badacsonyi villa

[2] Ligeti Antal (1823–1890) egyik balatoni tájképe 1867-ben került a Magyar Tudományos Akadémia épületébe, hasonlóképpen az 1860-as években keletkezett *Szigliget* című tájkép, ennek egy későbbi, 1884-es változata is feltűnt aukción, mint ahogy az 1878-ban festett és szintén az MTA épületében található *Badacsony*nak is.

[3] Elvben ő volt az ötödik útitárs, aki azonban nem volt végig együtt a társasággal.

Ranolder János veszprémi püspök arcképe
Forrás: A *Vasárnapi Ujság* illusztrációja

Ranolder János veszprémi püspök csopaki villája
A szerző felvétele

az utóbbi tíz évben magánbefektető tevékenységének eredményeképpen jutott a teljes pusztulás szélére.

¶ János püspök nemcsak jótevője, támogatója volt püspöksége népének, de mecénásként számos épület építtetője, villái mellett templomokat is terveztetett.[4] A Badacsony mellett áll egy olyan monumentum, amelyet századokon át helyeztek el az utak mentén, prominens helyeken, sokféle formában. János püspök keresztje „hatalmas négyszögű faragott kövekből emelt óriási feszület. Hogy megláthassák az utazók a partról, a hajósok a vízről. S hogy amikor föltekintenek a hegyre, eszükbe jusson, hogy bércen, sziklán, ormokon túl, égen, földön s minden magasságon felül van még fenség, az igazi fenség: a Megváltó. János püspök építtette a Keresztet, s ő maga személyesen szentelte föl."

[4] Ranolder János (1806–1875) épp Eötvös utazásának évében halt meg, a környék jótevőjeként mesél el róla több történetet is a szerző. A csopaki birtokon vincellér- és présház is épült, a környék legjobb borai innen származtak. A püspök jövedelmének legnagyobb részét jótékony célokra fordította, Veszprémben kórházat, zárdát, iskolát építtetett, a főváros részére százezer forintot adományozott egy leánynevelő intézet alapítására, halála évében nyílt meg ebből az adományból a Ranolder Intézet, a mai Leövey Klára Gimnázium.

¶ Eötvös jól ismerte a Balaton történeteit, ezekből válogatott elmesélésre. Ilyenek például a gonosz és jó testvérről szóló vagy a halászok küzdelmes életével foglalkozó anekdoták. Ezek drámai jeleneteihez színpadként maga a tó szolgált.

¶ Badacsonyban Szegedy Róza házának meglátogatása alkalmat ad Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza szerelmi történetének elmesélésére, amelyről több fejezet is szól. Külön érdekesség a történet az angol lordok látogatásáról Kisfaludynál, aki éppen Torquato Tasso művét fordítja olaszból. A Balaton-felvidék ma egyik legismertebb építészeti emlékét, a Szegedy-házként ismert, barokk présházat Mezőszegedi Szegedy Ignác és felesége, Rosty Katalin építtette 1795–96-ban. 1938-ban a Balatoni Társaság emléktáblát helyezett el falán, 1953-ban a magyar műemlékvédelem legelső munkái között, Gerő László vezetésével újították fel az épületet, amely ettől kezdve irodalmi emlékmúzeumként működött. Az utolsó jelentősebb felújítás 1990-ben történt, amikor a kiállítást is átrendezték.

1953-ban a magyar műemlékvédelem legelső munkái között, Gerő László vezetésével újították fel az épületet, amely ettől kezdve irodalmi emlékmúzeumként működött

¶ Csobánc várát meglátogatva a szőlősgazdák és pincék leírása következik, valamint a vár és tulajdonosa kalandos története. Sümeget elérve a püspöki palotában szállnak meg az utazók, „János püspök palotájában... Ez a palota a várhegy alján fekszik. Azt mondják: Padányi Biró Márton püspök építette a múlt században. Érdekes alak ez a püspök. Kemény magyar, de azért németté akarta tenni Magyarországot. Sümegi

A sümegi Darnay Múzeum kiállítóterme

tervünk ebből állt: megnézzük a várat s onnan Kisfaludy szőlejét. Megnézzük a költő lakását, ahol regéit írta, s huszonöt éven át volt boldog Szegedy Rózával. Megnézzük a püspöki könyvtárt és irattárt, Bíró Márton gyűjteményét."

¶ Kisfaludy és a hozzá kapcsolódó személyek és helyek kiemelt helyet kapnak az elbeszélésfüzérben. Eötvös számára Kisfaludy személyének minden vonása vonzó, egyfajta emberi-írói-költői példaképet jelent. „Megnéztük a költő lakását. […] Itt keresték őt fel gyakran hírneves férfiak, vármegyéjének oszlopos emberei, régi katonai pajtások, tábornokok, tudósok, a Kisfaludy és Szegedy atyafiság tagjai. Itt látogatta meg őt nemegyszer Deák Ferenc és Csányi László és Festetich György gróf, a keszthelyi Georgikon alapítója, s fia, László gróf, kivel mindvégig bizalmas barátságban állott. S ide jöttek messze vidékekről a felsőbb intézetek lelkes ifjai, hogy amikor a regék színhelyét, Csobáncot, Tátika, Szigliget, Somlyó várait megnézik, a regék költőjét is lássák, s áhítatos tiszteletüket meghatott hangon kifejezzék. […] A házat és a sümegi szőlőt az ötvenes években János püspök vette meg a költő örököseitől. Ma mind a kettő a veszprémi püspökség vagyonát képezi."

¶ A ház berendezését, emléktárgyait már akkor, Eötvös és barátai látogatásakor, 1875-ben szétlopkodták, hiába volt helyben tiszttartó az őrzésükre, de a püspökök képmásgalériája megvolt, meg a könyvtár és levéltár anyaga is. Talán az sem véletlen, hogy az *Utazás a Balaton* körül Sümeggel és Kisfaludyval zárul. A következő kötetben azután mindkettő ismét feltűnik.

¶ *A balatoni utazás vége* hosszabb, nehézkesebb szerkezetű, a fejezetek alfejezetekre osztódnak, körülményesebb a történetmesélés. Az első kötet rövidebb történetei épp olyan terjedelműek, ami fenntartja a figyelmet, élvezetessé teszi az olvasást még a mai, sokkal gyorsabb történetmeséléshez szokott olvasó számára is. *A balatoni utazás vége*ben jobban látszanak Eötvös stílusának azon vonásai, amelyek talán okai jelenlegi viszonylagos elfeledettségének.

az első kötet rövidebb történetei épp olyan terjedelműek, ami fenntartja a figyelmet, élvezetessé teszi az olvasást még a mai, sokkal gyorsabb történetmeséléshez szokott olvasó számára is

¶ Itt mintha mindennek a végéről szeretne megemlékezni – Szegedy Róza halálának és temetésének története is ezt érzékelteti. Ismét Sümegen járva elmélkedik vagyonról, gazdagságról, pénzről, kölcsönről, hitelről, bankokról: „Erő-e vagy

A sümegi Darnay Múzeum kiállítóterme

gyöngeség-e a gazdagodási vágy? Ez a kérdés." Amire azonban nem kapunk választ.

¶ A celldömölki templom története jelenik meg, mintegy mellékesen, a sümegi kékfestő históriájában, aki később boráról is híres lett – Ramassetter Vince (1806–1878) tette világhíressé a balatoni borokat, nemesi címet kapott, városi tanácsnok volt. Ahhoz képest, hogy Sümeg alapítójaként emlegetik, a szülőháza meglehetősen rossz állapotban van.[5] „Százezreket adott Sümeg városának, szülőföldjének. Alapított reáliskolát…adott rá harmincezer forintot. Alapított felső leányiskolát…adott rá húszezer forintot, s odaadta lakóházát, az is annyit ért. Alapított alreáliskolát, arra is adott húszezer forintot. Adott a városnak téglagyárat nagy telekkel, építsen szép új városházat. Alapított kórházat húsz ágyra, s adott hozzá nagy telket és 180 holdas gazdaságot, majorbeli épületekkel. Alapított cselédösztöndíjat és szegény lányok számára kiházasítási alapot. Édes felesége nevének emlékére megalapította a Zsófia-óvodát" – írja büszkén Eötvös, és valóban, Ramassetter Vince alakja, afféle Jókai-hős típusként, a legplasztikusabbak közé tartozik, jelentősége egyértelművé válik, amit nagyon meg is érdemel.[6]

Ramassetter Vince (1806–1878) tette világhíressé a balatoni borokat, nemesi címet kapott, városi tanácsnok volt

afféle Jókai-hős típusként, a legplasztikusabbak közé tartozik, jelentősége egyértelművé válik, amit nagyon meg is érdemel

[5] 2017-ben a város tervezte a ház felújítását és ott látogatóközpont kialakítását, a mai helyzetről nem találtam információt.

¶ Sümeg egyik kiemelkedő attrakciója volt a Darnay Múzeum. Erről így ír Eötvös: „A Darnay-gyűjteményben is megvolt egyebek közt Kisfaludy Sándor nagy költőnk könyvtára s Szegedy Róza összes kedvelt olvasmánya. Emlékkönyveik, jegyzeteik, gazdasági naplóik. Együtt értékes nemzeti kincs. Darnay a Nemzeti Múzeumnak adományozta. […] Darnay tudományosan eléggé művelt és áldozatra eléggé készséges volt arra, hogy vidékén maga is végezzen és vezessen ásatásokat. Szerencsével jártak ásatásai. […] Könyvtári, ásvány- és növénytani, őslénytani és képzőművészeti része alig jöhet figyelembe. De Magyarország történelem előtti korát s népvándorlási és magyar korát gyönyörűen megvilágítja. Magángyűjtemény ma nincs az országban, amely gazdagságra s értékre nézve megközelítené."[7] A Darnay Múzeum termeiben tárlók sokaságában láthatta az akkori közönség a gyűjtemény kincseit, s a téma kapcsán Eötvös összefoglalót ad a magyarországi gyűjtéstörténetről. Az 1908-ban létrejött Darnay Múzeum anyagi gondok miatt 1922-ben bezárt, így a régészeti anyag

[6] Olvashatunk róla és más sümegiekről itt: *Sümegi ismeretek tára. Életrajzok, családtörténetek.* Összeállította Miklósi-Sikes Csaba, Sümegi Fórum Alapítvány, Sümeg 2016.

[7] További forrás ehhez: Darnay Kálmán: *Kaszinózó táblabírák. Korfestő történeti tréfák.* I–II. köt.; szerk., jegyz.: Miklósi-Sikes Csaba; Sümegi Fórum Alapítvány, Sümeg 2010.

1937-ben a keszthelyi Balatoni Múzeumba került, a Kisfaludy-gyűjtemény Sümegen maradt, és ez lett az alapja az 1938-ban megnyíló Kisfaludy-múzeumnak.

¶ A Keszthelyre kerülő gyűjtemény sorsa a teljes pusztulás lett: 1945 márciusában a zalaegerszegi vasútállomáson szállítás közben, a bombázások során megsemmisült minden. A gyűjtő szerencsére már nem tudott erről, 1945. július 3-án meghalt.

¶ A *Századok* 1947-ben közölte a hírt: „Az igen értékes régészeti (szalacskai kelta pénzverőműhely, a keszthelyi avar sírleletek, rómaikori leletanyag), művelődés- és helytörténeti, valamint művészeti (középkori ötvösművek, kályhacsempék, XVII. századi miseruhák, törökhódoltság korabeli emlékek, porcelángyűjtemény, balatoni vonatkozású képanyag stb.) és néprajzi (népművészeti) gyűjteményének túlnyomó része, Keszthely katonai kiürítése alkalmával, Zalaegerszeg vasúti állomásán, 1945. március 28-án, légitámadás következtében teljesen megsemmisült. A természetrajzi gyűjtemény sértetlen. A múzeum elpusztult anyaga pótolhatatlan. A károsodás kb. 95%-os."[8] 2015-ben a Balatoni Múzeumban rendeztek emlékkiállítást a Darnay-évfordulóra emlékezve.

[8] *Századok*, 1947, 361.

¶ A balatoni utazás vége elkanyarodik a Balatontól, sőt időben is visszatérünk 1844-be, amikor hét felső-tiszai jurátus[9] elindul országot látni – Győr, Pannonhalma, Csesznek, Zirc után Veszprém felől térnek vissza az utazók a balatoni tájakhoz. Innen Felsőörsön át Füredre vezet az útjuk: „…megpillantották a Balaton tüneményes ragyogását, s azután nem is vették le szemüket róla. Nem törődtek ők ezután se a tatárjárás kori gyönyörű templommal, se azokkal a ligetekkel, ahol Szegedy Róza évekig siratta eltűnt jegyesét, Kisfaludy Sándort, se a csodálatos szépségű tájképekkel, apró patakkal, festők ecsetére méltó kotyogó malmokkal, szőlőhegyi díszes úri hajlékokkal – siettek Balatonfüredre."

[9] Ferenczy István, Apostol József, Orbán Miklós, Oláh Dániel, Hudoba Soma, Lükő Géza, Lakatos Miklós – az ő utazásukat meséli Eötvös ebben a fejezetben, személyes ismerősei, joggyakornoktársai voltak az ifjak.

¶ Zánkán meglátogatják a vérkúti fürdőt, amelynek ma már helyét sem ismerjük, s amely nevét a vasoxidos forrásvíz vöröses színéről kapta. A fürdőházat az 1830-as években építették, sokáig nevezetes hely maradt, de a 19. század végére elfeledték. A jurátusok végigjárják a Balaton-felvidék falvait, megmásszák hegyeit, megtekintik a várakat, majd elkanyarodnak

a fürdőházat az 1830-as években építették, sokáig nevezetes hely maradt, de a 19. század végére elfeledték

Keszthely felé. Sümeg után Tátika és Rezi várai következnek, majd meglátogatják Kisfaludy Sándort, halála előtt két hónappal. Megemlékezik arról is Eötvös, hogy a gyermektelen Kisfaludy hagyatéki leltára hogyan készült, hogyan árverezték el az ingóságait, kik vásároltak belőle.

¶ Az út innen már visszafelé vezet Pozsonyba, Nagycenken, Fraknón, Nagymartonon át, és rövid összefoglalót kapunk a jurátusok élettörténetéről.

¶ Hévíz is megérdemelt két fejezetet, meg Keszthely nevezetességei. Amikor nem történethez kapcsolódnak a helyek, épp csak említésszerű leírásokat kapunk, valójában a történetek révén válnak fontossá. Amikor Balatonszentgyörgyön vonatra ül a társaság, és így indul haza Pestre a déli part mentén, Eötvös akkor is a túlpart nevezetességeit mutogatja társainak, és elmereng az elmúlt évtizedek hatalmas fejlődésén: „Ma már huszonöt virágzó balatoni fürdőtelepet mutathatnék, nem hármat-négyet, mint harminckét év előtt. Akkor voltaképpen csak két fürdőtelepe volt a Balatonnak: Balatonfüred és Keszthely, de kezdődött már Almádi és Siófok is. Utazásunk után negyedszázad múlva jelent meg könyvem első két kötete. Csodálatos szeretettel karolta ezt föl művelt jó magyar közönségünk. […] Mióta könyvem napvilágot látott: azóta évenként szaporodnak a Balaton körül az újabb és újabb fürdőtelepek. Kenese, Világos, Aliga, Zamárdi, Szárszó, Falu-Szemes, Mária-telep, Balatonberény, Györök, Szepezd, Badacsony, Alsóörs fürdőhelyek azóta keletkeztek, s ezek is, a régebbiek is azóta váltak nagyobbá és díszesebbé. […] Majd ha a Balaton partjának minden alkalmas része kényelmes nyaralókkal lesz behintve, s ötvenezer fürdővendég helyett félmillió jön oda üdülni nyaranként: törekvésünk végére akkor jutunk el.” Eljutottunk ugyan ehhez, sőt még rosszabbhoz, de vajon itt van-e „a vég, ahova el kell jutnunk”?

akkor voltaképpen csak két fürdőtelepe volt a Balatonnak: Balatonfüred és Keszthely, de kezdődött már Almádi és Siófok is

¶ A balatonudvari temetőről is a túlparton utazva ír: „…sírköve… van vagy harminc. Az se olyan, mint másutt. Se nem márvány, se nem gránit. Hol venné itt azt a költséges követ a szegény ember? De a sírkőnek még alakja is más, mint ahogy szokás. Ily alakú sírkövet én sehol se láttam. Nem is hiszem, hogy volna valahol. Volt Balatonudvariban valaha egy szegény ember.

Ligeti Antal (1823–1890): *A Badacsony*, olajfestmény, 1878

Valami furcsa ember, találékony elme, olyan falusi ezermester. Kitalálta, hogy a sírkövet szív alakúra kell faragni. Legyen lába, amelyet elültessenek a sírban nyugovó fejéhez, de ami kimarad a földből, olyan legyen az, mint az ember szíve. Arra jöjjön rá az írás." Ehhez is kerített egy történetet, a magyarázattal, hogy a halottak kővé vált szívét örökítette meg a kőfaragó.

¶ A kilátás, a látvány fontos része a balatoni tájnak. Eötvös látópontoknak nevezi azokat a helyeket, ahonnan a legszebb a táj, ilyenek Balatongyörök vagy a Csobánc háta mögötti Bácsi-hegy hágója, a Hegyeskő teteje, Füreden a Tamás-hegy, Tihany, az akarattyai nagy szilfa, „az alsóörsi kálvinista paplak napnyugatra néző ablaka". Eötvös itt említi ismét a Balaton festőit, Ligetit, Mészölyt és hogy „…hanem hát van mégis látópont, mely várja művészét, s melyről meg lehet alkotni a világ legszebb tájképét. Ez a lovasi hegy s ezen is az én legkedvesebb és legrégibb barátomnak, Mórocza Kálmánnak szőlőhegyi kisded hajléka. Amint a hajlék ajtaján kilépünk: ott az a látópont… E kis falu mögött fekszik a lovasi hegy. Mögötte is, fölötte is, Alsóörstől nyugatra, Felsőörstől délre. Nem is magas a hegy, tetejét és oldalait szőlők borítják, nyugati meredek oldalát a völgy fölött erdő, sűrű csalit, rókáknak fészke s erdei vad madaraké." E helyhez is kapcsolódik történet, az egykori felsőörsi Mike-palotáé. „Gyermekkoromban még némi faltöredékei fennállottak. Nyájőrzők, képzelődő kincsások, szőlőhegyi hajléképítők az óta már földúlták a falat. Valószínűleg Mike úr építtette a felsőőrsi régi templomot IV. Béla királyunk alatt, a tatárjárás után. Az építőművész valószínűleg ugyanaz, aki a budavári helyőrségi templomot is építette IV. Béla alatt. A két templom ugyanazon műterv szerint épült. A budavári a király költségén, s ez a templom jóval nagyobb; a felsőőrsi Mike úr költségén. Csakhogy Mike úrnak több pénze volt, mint a királynak, az ő temploma sokkal szebb és értékesebb műremek, mint a királyé. Az is lehet, hogy a sok udvari léhűtő kezén kallódott el a király pénze. Ősi szokás."

Eötvös látópontoknak nevezi azokat a helyeket, ahonnan a legszebb a táj, ilyenek Balatongyörök vagy a Csobánc háta mögötti Bácsi-hegy hágója, a Hegyeskő teteje, Füreden a Tamás-hegy, Tihany, az akarattyai nagy szilfa, „az alsóörsi kálvinista paplak napnyugatra néző ablaka"

¶ A Mike-palotára ma Miske néven emlékeznek, ez a helyének neve ma is, a prépostsági templomban a források szerint a tatárjárás után a veszprémi püspök oltárt szentelt, és az alapítók

valószínűleg Miske és felesége voltak.[10] A többinek, amit a templomról ír Eötvös, nem sok köze van a valósághoz. A táj azonban valóban az egyik legszebb, „…határát balról elzárja az alsóörsi Somlyó hegye s maga a falu fehér egyházával s lakóházaival. Lent a parton a fürdőtelep nyaralói és tornyos hajlékai. Előttünk a Balaton, de túlsó partja messze, alig láthatni ködbe vesző vonalát. Itt legszélesebb a víz. Jobbról, napnyugatról Tihany félszigete a határ. A látópont magas, alattunk fekszik az egész világ, a közelben is tíz faluval, száz úri nyaralóval s ezer szőlőhegyi fehér hajlékkal. Mind vár, mind hí, mind mosolygó arccal ajánlja barátságát."

[10] A templom 1962 és 1965 közötti műemléki felújításának régészei Tóth Sándor és Éri István voltak.

¶ Eötvös feltűnően keveset foglalkozik a déli parttal, aminek az is oka lehet, hogy 1875-ben, az utazás idején még igen kevéssé épültek ki az ottani fürdőtelepek, de az a gazdag történeti múlt is hiányzott, amely az északi part esetében módot adott a minél változatosabb történetszövésre.

¶ A hitelesség kérdése is gyakran felmerül – mindkét balatoni történetfüzér darabjait Eötvös anekdotázó stílusa jellemzi, mesét olvasunk, drámákkal, tragédiákkal, komikus jelenetekkel egyaránt. Ha a mai olvasó veszi a fáradságot és utánanéz az adatoknak, mindenről talál forrást, tényeket. Azt már jóval nehezebb megállapítani, mennyire alakította ezeket Eötvösnek olykor a túlzásoktól sem mentes mesélőkedve.

¶ A balatoni utazás vége az Almádiban megismert felesége halála, az utolsó történet. Késői írás, néhány évvel ezután már maga Eötvös is halott, a Nagy Háború harmadik évében. Halálával eltűnt az ő világa, s a Balaton is más lett.

¶ Zárszóként egy újabb történet, ezúttal nem Eötvöstől, hanem Eötvösről. Zsákodi Csiszér János (1883–1953) Eötvös-mellszobra 1916-ban készült el, több kiállításon szerepelt. Báró Wlassics Tibor, a Balatoni Társaság elnöke szerette volna elérni, hogy méltó és végleges helyre kerüljön. 1928-ban végül a pesti izraelita hitközség vette meg 2400 pengőért, azzal az ígérettel, hogy azt egyelőre a hitközség dísztermében, későbbi időpontban pedig Budapest egyik terén állítják fel. Végül Wlassics terve, hogy Füreden nyerjen a mellszobor végső elhelyezést, sajátos módon csak 1957-ben valósult meg, az év június 1-jén avatták fel a füredi Tagore sétányon, azóta is ott áll.

múzeumőr

Szilágyi Lenke felvétele

BERÉNYI MARIANN

A BAKONY ÉS A BALATON-FELVIDÉK A SZENTENDREI SKANZENBEN

BESZÉLGETÉS H. CSUKÁS GYÖRGYI TÁJEGYSÉGFELELŐSSEL

Húsz évvel ezelőtt, 2000. szeptember 20-án Mádl Ferenc köztársasági elnök nyitotta meg a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Bakony, Balaton-felvidék tájegységét, amely 27 új objektumon keresztül mutatja be ma is a régió kőépítkezését és életmódját. A Skanzenben ekkor még újdonságnak számított, hogy a tájegység a második világháború utáni évekig kitágította a bemutatni kívánt időszakot: a nyirádi vízimalom és molnárlakás a 19. század közepének, az 1754-ben épült nyirádi lakóház berendezése a 20. század közepének világát idézi meg. A két időszak között a térségben végbemenő változásokat három másik porta és annak berendezési tárgyai, melléképületei demonstrálják. A kádártai lakóház egy földnélkülivé vált, méhészettel is foglalkozó református család életébe enged betekintést az 1920-as évekből, a Mindszentkálláról származó épületegyüttes a Káli-medence szőlőtermelő, de kőfaragással is foglalkozó kisparaszti gazdaságát reprezentálja, fölötte pedig a szentgáli lakóház méretes gazdasági építményeivel az erdőbirtokos kisnemesek 19. század végi életformáját eleveníti meg. A tájegység szakrális építményekben is bővelkedik: az óbudavári templom, a temető, a gyulafirátóti kálvária a kistáj római katolikus lakosságának vallási életére koncentrál, de olyan közösségi építmények is színesítik a képet, mint a köveskáli közkút és mosóház, valamint a tűzoltószertár. Bár a tájegység rendkívül rövid idő, mindössze három év alatt épült fel, az azt megelőző hosszú kutatómunka évtizedekre nyúlik vissza. Erről a munkafolyamatról kérdeztük a már nyugdíjba vonult H. Csukás Györgyit, aki tájegységfelelős muzeológusként egy személyben felelt azért, hogy a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban felépülő tájegység hitelesen rekonstruálja a Balaton-felvidék és a Bakony mára csak tájházakban, múzeumokban fellelhető falusi világait.

MC: *A Skanzen tájegységei egyszerre kívánják bemutatni a népi építészetet, az életmódot, az adott területen élők megélhetési formáit, mesterségbeli tudását, szellemi hagyományait. Mindez egy muzeológustól meglehetősen széles körű és mélységű szakmai tudást követel, nem beszélve arról, hogy az épületek kiválasztása, felépítése, berendezése egészen más jellegű képességeket igényel a szakemberektől. Te néprajz szakot végeztél?*

¶ Középkoros régésznek készültem, főképpen a faluásatások érdekeltek. A néprajz szakot azért vettem fel a régészet mellé, hogy a falusi életmódot, tárgyi kultúrát is alaposabban megismerjem, hisz városi lány vagyok.

MC: Hogyhogy a néprajz mellett maradtál?

¶ Miután az ELTE-n végeztem, visszamentem szülővárosomba, Székesfehérvárra, ahol régészként helyezkedtem el. Három évvel később, amikor férjhez mentem, Budapestre költöztem, és el kellett gondolkodnom a jövőmön. Ismertem annyira a régészek életét, hogy tudjam, a családdal nehezen lesz összeegyeztethető, főleg Budapesten. 1974-ben keresett meg Hoffmann Tamás, a Néprajzi Múzeum igazgatója, aki tanárom volt az egyetemen, és figyelemmel kísérte a pályámat. Ekkor még az 1972-ben önállósuló Szabadtéri Néprajzi Múzeumnak is ő volt az igazgatója, és a Bakony, Balaton-felvidék tájegységhez keresett muzeológust, ugyanis 1972-ben elment az előző tájegységfelelős, Takács Lajos. A döntésemben nagy szerepet játszott, hogy épp ezt a tájegységet kaptam meg: gyerekkoromtól szívemhez nőtt ez a terület. Hoffmann Tamás még azzal is kecsegtetett, hogy a bontások során esetleg régészeti feltárásra is sor kerülhet. Máig hálás vagyok neki ezért a lehetőségért, sosem bántam meg, hogy pályát módosítottam.

MC: A Skanzen a budapesti Néprajzi Múzeum Falumúzeumi Osztályaként 1967-ben jött létre, csak 1972-ben vált önálló, országos múzeummá Szabadtéri Néprajzi Múzeum néven Szentendrén. Amikor elkezdted a munkát, már ki kellett járni Szentendrére, vagy még Budapesten voltak az irodák?

¶ Pont abban az időben zajlott a változás. Pár hétig jártam csak be a Könyves Kálmán körúti épületbe, emlékképem sincs róla, én már a kijárók közé tartoztam. De csak egy évig, mert aztán jöttek sorra a babák: négy évig voltam otthon. Gyakorlatilag csak 1979-től tudtam teljes értékű emberként részt venni a munkában. Igaz, az első egy év is sokat számított, nagyon sokat voltam terepen, mindenhol jártam, ahol épületünk volt, részt vettem az épületkiválasztásban.

MC: 1970-ben fogadták el Hoffmann Tamásnak A Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre telepítési terve és épületjegyzéke című koncepcióját, amely akkor tíz tájegységet és öt tematikus egységet foglalt magába. Az elképzelés gazdaság- és társadalomtörténeti, népi építészeti szempontok mellett a lebontott és hitelesen újraépített objektumokat a régiókra jellemző településszerkezeti modellekben kívánta bemutatni. Ez azt is jelenti, hogy 1974-re már több kutatásnak kellett

Az óbudavári római katolikus templom, amelynek hiteles másolata épült fel Szentendrén
Fotó: Deim Péter / A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Fotótára, SZNM MNÉA-D 16751

A Bakony, Balaton-felvidék tájegységben épülő római katolikus templom
Fotó: Deim Péter

A kereszt felhelyezése a templomtoronyra
Fotó: Deim Péter

megvalósulnia a területeden. Milyen állapotban volt a tájegység előkészítése, amikor megkaptad? Hogy vetted fel a fonalat?

¶ Ki kellett bogoznom, mire jutottak az elődeim, Csalog Zsolt és Takács Lajos. Mindent átolvastam, az összes kiszállási jelentést, a megbeszélések, bizottsági gyűlések jegyzőkönyveit, a tájegységből származó gyűjteséket. A tájegység építészeti irodalma is elég gazdag volt. Átnéztem az OMF (Országos Műemléki Felügyelőség) falukutatási és szőlőhegyi kutatási anyagait, amelyekben bőven voltak felmérések, leírások.

¶ A tájegység, igaz, változó számú épülettel, de kezdetektől fogva részét képezte a koncepciónak Balatonvidék, majd Közép-Dunántúl megnevezéssel. A bemutatandó építmények alapján egyértelmű volt, mit akar képviselni: a kőépítkezést. Egész Magyarország területén ez volt az egyetlen olyan terület, ahol nemcsak dominánsnak számított a kőépítkezés, hanem a társadalom minden szintjén általános volt. Ezen belül két fő épülettípus, a füstöskonyhás és a magasabb szintet képviselő szabadkéményes ház bemutatására törekedtek.

¶ Mivel folyamatosan módosult a múzeum telepítési koncepciója, ennek megfelelően a tájegységek is változtak. Először különálló tematikus egységek kialakítását tervezték, de később ezeket hozzácsapták az egyes tájegységekhez. A Bakony, Balaton-felvidékhez került a római katolikus szakrális építmények zöme, később vízimalommal és más közösségi épületekkel is gazdagodott a telepítési terv, sőt szőlőhegyi épületcsoport is tartozott hozzá. Mivel Hoffmann Tamás koncepciójának megfelelően immár nemcsak épületek bemutatásában gondolkodtunk, hanem a település szerkezetét is meg kellett jelenítenünk, szükség volt egy minimális lakóházszámra. Nálam végül négy porta, katolikus templom, közkút, mosóház és tűzoltószertár idézi meg egy elképzelt falu központját. Az épületkiválasztás szempontjai a legelső, 1967-es koncepcióban még elsődlegesen építészeti kritériumokat tükröztek, de Hoffmann Tamás 1970-es koncepciótervében már egyenrangúvá váltak a társadalmi-gazdasági szempontok. Az épületek kiválasztásánál innentől nemcsak arról volt szó, hogy különféle épülettípusokat bemutassunk, hanem egyúttal a tájra jellemző életmódokat, gazdasági, társadalmi, szociális szinteket is láthatóvá kellett tennünk.

MC: *Amikor elkezdted a kutatást, milyen időintervallum bemutatását „írta elő" a koncepció?*

¶ A legkorábbi gyűjtési útmutató 1880 előtti, lehetőleg 18. századi épületek kiválasztását javasolta, azzal a kiegészítéssel, hogy igyekezzünk annak a legrégebbi

alakját meghatározni. A legelső bontásoknál aztán kiderült, ha meg is lehet határozni az építéskori állapotot, nem biztos, hogy lehetséges vagy érdemes azt megjeleníteni a múzeumban. Akkor a korábbi javaslat úgy módosult, hogy a hitelesen visszaállítható legkorábbi periódust mutassuk be. De nem volt ildomos a 20. századra, az első világháború utáni időszakra átnyúlni. A neveltetésünk is ilyen volt, az egyetemen a palóc kemencéről és füstöskonyháról mindent megtanultunk, de a rakott tűzhelyekről, csikósparheltekről, mászókéményekről, amelyekkel leggyakrabban találkoztunk a terepen, alig hallottunk. Éppen ezért az első bontásoknál ezekre nem is ügyeltünk annyira, az újabb tárgyakat be sem gyűjtöttük, mert annyira az élt bennünk, hogy egy korábbi periódust kell bemutatni. Ez a felfogás az idők során változott. Egyrészt a terepen szerzett tapasztalatainknak köszönhetően, másrészt a berendezési tárgyak megszerzésének lehetőségei is egyre inkább befolyásolták a bemutatás időszakának megválasztását. Az idő múlásával egyre kevesebb olyan adatközlőt találtunk, aki élt füstöskonyhás házban, főzött benne, egyáltalán, normális információkat tudott erről mondani. Az is világossá vált, hogy a vegytiszta építéskori állapotok rekonstruálása mellett ugyanilyen fontos az épületek változásának, a lakáshasználat állandó módosulásának nyomon kísérése, bemutatása. Így aztán egyre toltuk ki a korszakhatárt.

MC: Hogyan nézett ki ez a gyakorlatban? Milyen épületeket örököltél, melyiket választhattad ki te?

¶ Amikorra elkezdtem a munkát, négy döntő épület nemhogy ki volt választva, hanem három már le is volt bontva: az egész Szabadtéri Múzeum legelső objektuma a szentjakabfai olajütő volt, amit még megfelelő részletes dokumentáció nélkül szereltek szét, így ilyen rövid idő alatt ennek a hatalmas épületnek, bonyolult szerkezetnek a felépítésére nem vállalkozhattunk. Már az 1960-as évek végén kiválasztották a mindszentkállai, a szentgáli és a kádártai lakóházat. Kádártára akkor még nem mondták rá az ámen, mert többen nem találták elég esztétikusnak. A kiválasztás ekkor még elsődlegesen építészeti, esztétikai szempontok alapján történt. Már ekkor összecsapott a két vélemény: melyik a fontosabb szempont, hogy megvan a ház teljes berendezése, amely olyan életmódot reprezentál, amire szükségünk van a telepítési tervben, vagy hogy építészetileg nem kiváló a lakóház? Végül az első szempont kerekedett felül. A mindszentkállai, szentgáli lakóház bontásáról Csalog Zsolt részletes, jól dokumentált naplót vezetett, ami elégséges alapot nyújtott ahhoz, hogy az újraépítési javaslatait a későbbiekben módosíthassam.

¶ A három lakóházhoz kellett kiválasztanom még egy épületet. Nem volt egyszerű! Volt egy zsellér-, egy kisnemesi, egy szőlőtermelő kisparaszti portám, kettőt református, egyet katolikus család lakta – miközben ide terveztük a katolikus szakrális emlékeket. Két ház füstöskonyhás, a harmadik szabadkéményes. Milyen legyen a negyedik? Mi hiányzik építészetileg? Olyan épületet kellett találnom, ami katolikus, középparaszti életmódot reprezentál, és olyan épületszerkezetekkel rendelkezik, amellyel a többi ház nem. Ilyen szempontok mérlegelésével sikerült kiválasztani a nyirádi lakóházat, ami főnyereménynek bizonyult: datált, kereszt-mestergerendás, mellvéd nélküli, harántboltöves tornácos épület volt, amely egy közös udvar elején állt, és az építésétől, 1754-től a bontásáig ugyanannak a családnak a leszármazottai lakták. Az anyakönyvek és levéltári források vizsgálatával nyomon tudtuk követni a közös udvar kialakulását.

¶ Aztán a bontásokon szerzett tapasztalatok sorra megtréfáltak bennünket. A mindszentkállai házat gyönyörű törpeoszlopos, íves tornáca miatt választották ki, de a bontáskor bebizonyosodott, hogy átalakítása és bővítése előtt egy kéthelyiséges, harántboltöves tornácos ház volt. A kádártai házról is kiderült, hogy eredetileg harántboltöves tornáca volt. A tornácpilléreket rendszerint a közfallal szemben építették, itt kötötték össze harántboltívvel a ház homlokzatával. Ha a szoba hosszú volt, az ereszt tartó gerenda meghajlott. Ilyenkor gyakran tapasztaltam a terepen, hogy a mellvédre állított faoszloppal támasztották alá. Kádártán viszont egy újabb kőpillért építettek a mellvédre a megroppant gerenda alátámasztására, és hogy a két kőpillér egyforma legyen, az eredetiről levésték a harántboltövet – ennek nyomai jól látszottak a bontási fotókon is. Talán épp emiatt érezték kevéssé esztétikusnak a kádártai lakóházat többen a vásárlási bizottság tagjai közül.

¶ Bár ezek a lakóházak még építészeti szempontok alapján lettek kiválasztva, mégis kiderült, hogy a füstöskonyhás házak mindegyike pilléres, harántboltöves tornáccal épült, vagyis az eredeti koncepció szerinti felépítésük ismétlődésekhez vezetne. Így mind a mindszentkállai, mind a kádártai lakóház esetében az átalakítás utáni állapot bemutatására törekedtünk. A nyirádi ház mellett még számos gazdasági épület, présházak, közösségi építmények (közkút, mosó, tűzoltószertár, vásártéri cédulaház), szakrális objektumok (katolikus templom, kálvária, a temető sírjelei) kiválasztása, bontása várt rám.

¶ Amikor a tájegység megvalósítása végre napirendre került, a végső kiviteli tervek elkészítéséhez meg kellett állapítani minden egyes épület bemutatási korát. Ez határozza meg a berendezést is. Az utolsó három évben szinte minden előzetes újraépítési javaslatot, berendezési tervet revideálni kellett. Ha egyetlen építmény bemutatási korát megváltoztattuk, ez kihatott a többire is. A cél

Kálváriasor és keresztek a Bakony, Balaton-felvidék tájegységben
Fotó: Deim Péter

ugyanis az, hogy a két alaptípus, a füstöskonyhás és a szabadkéményes házak átalakulásának különböző fázisait, egyúttal a lakáshasználat változásait is megörökítsük. Szerencsére akkorra már nemcsak átléphettük az első világháborús korszakhatárt, hanem majdhogynem kívánalom volt, hogy menjünk el az 1940–1950-es évekig.

MC: *Arról a nyirádi lakóházról van szó, amely a legrégebbi épület, és amelynek berendezése az 1940-es évek végét idézi. Úgy tudom, ebben a faluban már akkor bevezették az áramot, hiszen a bauxitbányászat miatt korán modernizálták a települést.*

¶ Szándékosan választottam úgy a bemutatás idejét, hogy még épp a villany bevezetése elé essék, ami ennél a háznál később történt, mint a bányászlakásoknál.

MC: *Melyik épületet volt a legnehezebb berendezni?*

¶ Mindegyiket nagyon nehéz volt. Kádártához elég sok minden megvolt, mert berendezéssel együtt vásárolták meg a házat. Mivel az épület már évek óta lakatlanul állt, beázott, elég sok tárgy, a textíliák zöme elpusztult. De még tudtam a bácsi lányánál, unokájánál a berendezésre, családra vonatkozó információkat gyűjteni. Az 1754-ben épült nyirádi háznál először egy korábbi enteriőrt terveztem. Az 1940-es éveket választva viszont be tudtuk mutatni a bontáskori állapotot, amikor a füstöskonyhát már mászókéményes melegkonyhává alakították. Ez azt jelentette, hogy a tárgygyűjtést újra kellett kezdeni. Mindszentkállánál az jelentett nehézséget, hogy már bontás előtt kiürítették a házat. Amikor gyűjteni mentem az örökösökhöz, nem nyilatkoztak. Semmit sem találtam a házhoz. Az elődeim nemigen értek rá tárgygyűjtéssel foglalkozni, a gyűjtött tárgyak nagy része is elpusztult, azonosíthatatlanná vált a Néprajzi Múzeumból való kiköltözés során. Mindszentkálla környékén pedig egyre nehezebben tudtam tárgyakat vásárolni, mert az 1980-as évekre divatba jött a Káli-medence, a beköltöző városiak összevásároltak mindent, felhajtották az árakat. A szentgáli berendezésnél a 19. század végét céloztam meg, egyszerűen azért, mert a millenniumi kiállításon is volt egy szentgáli ház, amelynek a tárgyai a Néprajzi Múzeumba kerültek. Ezek és Vajkai Aurél gyűjtései kiváló alapot jelentettek a berendezési terv elkészítéséhez. Bár a házban talált bútorokat bontáskor beszállították a múzeumba, a további tárgygyűjtő utak nem sok sikerrel jártak, miután Szentgálon senki sem akart megválni a felmenői hagyatékától.

MC: *Mi volt ennek az oka?*

¶ Szentgál szülötte volt Lőrincze Lajos nyelvész. Vajkai Aurél néprajzkutató évekig gyűjtött a faluban, az első néprajzi monográfia is erről a kisnemesi településről jelent meg. Mindez annyira ráirányította a figyelmet a falu értékeire, hogy mindenki tisztában volt azzal, micsoda örökség birtokosa. Vajkai rengeteg tárgyat összegyűjtött a veszprémi Bakonyi Múzeum (ma Laczkó Dezső Múzeum) számára, sőt Veszprém megyében a hatvanas években komoly tájházhálózat is kialakult. Az én gyűjtésemmel egy időben készült el a szentgáli tájház. Egyszerűen kevés volt a 19. századból fennmaradt anyag (textília, kerámia, somhegyi üvegek, Herendi, városlődi keménycserép, porcelán, intarziás, spanyolozott, faragott bútor), ami volt, azt a családok ereklyeként őrizték. Általában azoktól tudtam vásárolni, akik beházasodtak, vagy örökségként maradt rájuk, és érzelmileg nem kötődtek a tárgyakhoz. Ők viszont semmit sem tudtak mondani a tárgyak eredetéről, használatáról. Vagy nagyon jól adatolt, de megszerezhetetlen tárgyakat találtam, vagy megszerezhetőket, információ nélkül. Így ráfanyalodott az ember arra, hogy hiteles másolatokat készíttessen, vagy régiségkereskedőktől is vásároljon.

MC: Melyik megoldást választottad?

¶ Minden megoldás szerepel a kiállításban. Végigjártam az összes régiségkereskedést Budapesten, Füreden, kijártam az ecseri piacra a tájegység építésének időszakában. Kaptunk kölcsön is tárgyakat intézményektől, és sikerült Vajkai Aurél hagyatékából is jelentős tárgyakat megvásárolni. A Néprajzi Múzeumtól megkaptuk a Millenniumi Néprajzi Falu szentgáli házából származó ágyat. Voltak tárgyak, amelyeket csak másolatban lehetett elkészíttetni (szentgáli levelesláda, templomi berendezés). Múzeumunk kiváló asztalosai megcsinálták a veszprémi múzeumból kölcsönzött dikó favázának másolatát, de olyan embert nem sikerült találni, aki a dikó három ágból készült szalmafonását el tudta volna készíteni. Számomra a tárgygyűjtés borzasztóan nehéz, időigényes feladat volt, sok keserű, sőt néha megalázó tapasztalattal. A kilencvenes évek végére már kialakult régiségkereskedő hálózatok működtek, sőt a Balaton-felvidéken mindenki népi bútorral akarta a nyaralónak megvett falusi vagy szőlőhegyi házát berendezni.

MC: Mikor érzékelted ezt a drasztikus változást?

¶ A hetvenes években alaposan bejártam a környéket. Az OMF számára végzett falu- és szőlőhegykutatásaim során fantasztikus tárgyakat, 18. századi bútorokat láttam a pincékben. Olyan is volt, hogy Csicsó környékén ingyen felajánlottak a múzeum számára egy pincét. A tulajdonosnak három különböző hegyen

Múzeumi látogatók a felépült tájegységben. Bal oldalt a kádártai, a mindszentkállai és a szentgáli lakóház, középen a szentgáli mosó, mögötte az óbudavári templom
Fotó: Deim Péter

volt pincéje, miközben a szőlőjét mindenütt elvették. Csak a pincéi maradtak meg, azokból pedig egyet használt. Minek adózzak a többi után? – mondta. Mindössze négy évig voltam gyesen, ahogy újra dolgoztam, egyből rohantam vissza a területre, hogy folytassam a munkát. Megdöbbenve tapasztaltam, hogy már sok helyen városi nyaralók költöztek az épületekbe, semmi sem maradt abból, amit kinéztem, és amit a kutatási anyagomban leadtam. Jancsó Miklós hetvenes–nyolcvanas évekbeli filmjeinek köszönhetően egyre többen vásároltak a Káli-medencében és környékén házat, pincét.

MC: Arra nem volt lehetőség, hogy a tárgyakat azonnal megvásárold? Vagy máshogy telt az idő a hetvenes évek első felében, mint később?

¶ Egy évem volt, ennyi idő alatt nem ment át a Tudományos Tanácson egy ilyen vásárlás. Akkor azt hittem, hogy a szülési szabadságom után ott folytatom a munkát, ahol abbahagytam. Ki gondolta volna, hogy nem így lesz? De még mindig nem ez volt a legmarkánsabb változás. 1980 körül csatlakoztam a Káli-medencei kutató közösséghez, amelyet a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum néprajzosa, S. Lackovits Emőke szervezett. Máig ez jelenti a legnagyobb élményt néprajzi működésem során. Rendkívül színes társaság gyűlt össze a legkülönbözőbb helyekről: múzeumokból, egyetemekről, volt köztünk plébános, helytörténész, pedagógus. Mindenki más-más témát kutatott, de esténként mindig összegyűltünk, megbeszéltük a tapasztalatainkat, átadtuk egymásnak az információkat. Én ott főként bútorok, berendezés témában gyűjtöttem, ami jól kapcsolódott a múzeumi feladatomhoz. Nagyon nagy lehetőség volt ez, mert a múzeum már nem mindig tudott hosszabb kiszállásokat finanszírozni. Szentbékkállán és Köveskálon laktunk, és akkor még annyira népszerűek voltunk a faluban, hogy rendszeresen meghívtak bennünket a helyiek vacsorára, eljöttek a konferenciáinkra, beépülhettünk a falu életébe. Tíz év múlva ez teljesen megváltozott. Szállást se nagyon tudtam szerezni, mert ismerőseim azt mondták, pénzt nem akarnak elfogadni, de a kiadott szobák után már adózniuk kellett. Féltek, feljelenti őket valaki, hogy bejelentés nélkül adják ki nekem a szobát. Aztán egyre többen éltek turizmusból, és amikor megérkeztem, szinte könyörögve néztek rám, hogy most ne tartsam fel őket, mert rengeteg dolguk akad a vendégekkel.

MC: Milyen falu fogadott, amikor először jártál gyűjteni a Káli-medencében?

¶ Már akkor elöregedő falvakkal találkoztam, az iskolák megszűntek, és rengeteg romos épület volt. Mindszentkállán állandóan romokat fotóztam, mert

a kőszerkezet akkor látszik, ha levedlett róla a vakolat. A régi élet keretei megszűntek, a hagyományos lakásbelsőkre, amiket nekem a Skanzenben meg kellett örökíteni, mozaikképekből lehetett csak következtetni. Sarkos berendezést, szentképekkel, búcsús emlékekkel telerakott szobát, szenes vasalóval vasaló nénit a hagyományőrzőbb sváb falvakban láttam csak, de hát ebben a tájegységben nem volt német ház. (Ezt a hiányt a szőlőhegyi építményeknél szerettem volna pótolni.) A régebbi bútorok zöme már a szőlőhegyre vándorolt. Szinte csak olyan helyeken láttam eredeti elhelyezésben, használatban lévő 19. századi bútorokat, ahol elaggott, egyedülálló vagy lecsúszott emberek éltek. A sors fintora, hogy a 19. századi, Szentgál egykori jólétéről, magas szintű lakáskultúrájáról tanúskodó bútorokat is többnyire egyedül élő öreglegények elhanyagolt házaiban lehetett fellelni. Ilyen volt a múzeumba kerülő szentgáli ház is.

MC: Mi volt az oka, hogy Szentgálon ennyi egyedülálló férfi élt?

¶ Ez nagyszerű kutatási téma lenne. Ma is sok férfi él egyedül. Ugyanez volt Nyirádon is. Itt a két háború is közrejátszott: elvitték őket katonának, mire hazajöttek, elkeltek a lányok. Szentgálon az is hozzájárult a férfiak elmagányosodásához, hogy a kisnemesi eredetű családok tagjai rangon alul nem igazán házasodtak, nem vettek el se katolikus, se sváb lányt. Az egyik legjobb adatközlőm mégis olyan asszony volt, aki egy katolikus juhász lányaként egy ősi szentgáli kisnemesi család sarjához ment feleségül. Tamás Károlyné Kiss Tóth Vilma kiváló önkéntes gyűjtő volt, rengeteg pályaművet, könyvet írt Szentgálról. Tavaly halt meg, és a szentgáli új művelődési otthont róla nevezték el.

MC: Mikor derült ki, hogy megépülhet a Bakony, Balaton-felvidék tájegység?

¶ 1996-ban egy tervtanácson hangzott el, hogy a millecentenáriumra készülve lehetőség nyílik egy új tájegység megépítésére a *Mindennapi élet az 1000 éves Magyarországon* program keretében. A Dél-Dunántúl és ez a tájegység került szóba. Miközben a Dél-Dunántúl (amely 2005-ben szintén elkészült) az egyik legnagyobb tájegységünk volt számtalan kistájjal, a Bakony, Balaton-felvidék kis méretűnek számított, legtöbb épülete már le volt bontva, így a rövid határidő és szűk költségvetés mellett a felépítése reálisabbnak tűnt.

MC: 1997-ben indult a beruházás, és 2000-re már elkészült a tájegység. Milyen jellegű problémát jelentett az idő rövidsége és a költségvetés viszonylagos szűkössége?

A kádártai lakóház az eredeti helyén, 1970
Fotó: Csalog Zsolt / A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Fotótára, SZNM MNÉA-F 5283

A kádártai lakóház egykori utcai szobai enteriőrje sarokpaddal, 1972
Fotó: Szabó Jenő / A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Fotótára, SZNM MNÉA_F 15946

Enteriőr a felépült nyirádi vízimalomban
Fotó: Deim Péter

A felépült nyirádi vízimalom
Fotó: Deim Péter

A szentgáli kisnemesi lakóház az utca felől a tájegységben
Fotó: Deim Péter

Enteriőr a szentgáli kisnemesi lakóház kamrájában
Fotó: Deim Péter

¶ Folyamatos gondot okozott, hogy nem tudtuk elhozni minden esetben a lebontott épületek köveit. Egy példa: amikor a szentgáli lakóházat bontották, 43 ezer forintért vették meg az épületet, de a kőépület teljes fa- és kőanyagát már 1970-ben félmillió forintért szállították Szentendrére. És ez csak 160 köbméternyi kő volt, a nyirádi malomnál már 300-zal számoltunk. A kőszállítást a későbbiekben már nem lehetett finanszírozni, a bontott kőanyagnak csak kis részét hoztuk el mintának. Az 1990-es évekre a kőbányák zömét bezártak, így csak bontásból lehetett követ beszerezni. De ezek szállítása is nagyon költséges volt.

¶ Ugyancsak nehézséget jelentett, hogy több, korábban kiválasztott építmény nem volt megszerezhető. A köveskáli mosó, közkút, tűzoltószertár műemléki védettséget élvezett, 1990 után egyébként sem akadt olyan település, amely a közösségi, szakrális emlékeitől megvált volna. Ezekben az esetekben hiteles másolatok építéséről határoztunk. A kálvária kiválasztása sokáig húzódott, mert a stációsor kialakítását mindig a terep adottságai határozzák meg, és sokáig nem tudtuk, hol épülhet meg pontosan. Végül a gyulafirátóti kálvária másolatának elkészítése bizonyult a legjobb döntésnek, itt viszont a bádogképek pótlása állított kihívás elé, mert ezek a környéken sehol sem maradtak meg a vasgyűjtési akcióknak köszönhetően. Végül Baranyában találtunk megfelelő bádogképeket, amely alapján a másolatok elkészülhettek. Az utolsó percig kérdéses volt, találunk-e feszületet a templom elé és a temetőbe. A vidék összes kőfaragóját végigtelefonáltuk arra gondolva, hogy a temetőkben ők végzik az esetleges bontásokat. Végül így jártunk sikerrel!

MC: Hogyan találtatok olyan szakembereket, mestereket, akik képesek voltak ezeket az épületeket, másolatokat hitelesen módon, eredeti technikával elkészíteni?

¶ Ez a tájegység volt az első, ami az után épült fel, hogy megszűnt a múzeum saját kivitelező csoportja, és egy tender keretében döntötték el, ki lesz a kivitelező. A nyertes cég számtalan alvállalkozóval dolgoztatott, akik közül sokan nem találkoztak még hasonló feladattal (például nem készítettek még sárba rakott kőfalat). Mivel kötött költségvetéssel dolgoztak, nem fért bele, hogy drága kőanyagot hozzanak a Balaton-felvidékről, így dunabogdányi robbantott andezitet használtak, aminek nincs köze a rétegesen fejtett és darabolt mészkőhöz. Mit tudtam csinálni, miután nem volt elég így sem az eredeti kőanyag? A bogdányi kövek a házfalakba, a vakolt felületek mögé kerültek, az eredetiekből pedig a látható kőkerítések, falfelületek épültek fel. (A később épült tájegységeknél ezt a problémát már sikerült kiküszöbölni.) Nekünk a kilencvenes évek végén körülbelül az volt a választási lehetőségünk, hogy két épületet

H. Csukás Györgyi bemutatja a 2000-ben tartott Néprajzi Vándorgyűlés résztvevőinek az újonnan megnyitott tájegységet, Kósa László és K. Csilléry Klára a mindszentkállai lakóház előtt
Fotó: Deim Péter

építünk-e fel eredeti anyagból, vagy egy egész tájegységet kompromisszumokkal. Nagy kihívást jelentett (és jelent ma is a felújításoknál) a tájegységben domináns zsúptetők készítése. Itt két évre előre kell tervezni, mert el kell vetteti ni a megfelelő rozsot, amelyet majd kézzel kell learatni, kicsépelni. Az akkori finanszírozási rendszer ezt nagyon megnehezítette. Persze azért értek bennünket pozitív meglepetések is, például amikor a nyirádi házhoz olyan ácsok érkeztek, akik még tudtak bárdolni.

MC: Hogyan tudtátok elkészíttetni a nyirádi vízimalom 19. század közepét idéző, működőképes szerkezetét ilyen körülmények között?

¶ A nyirádi malom szerkezete rekonstrukció, mert azt a 19. század közepi, két kerékkel üzemelő állapotában állítottuk helyre. Az egyikhez szitás, a másikhoz parasztra járó kőjárat tartozott. A nemrég elhunyt Wöller István malomkutató instrukciói alapján korábban megvásároltuk a hasonló, kétkerekű nagyteveli malom fogaskerekeit. Ezek szolgáltak mintául a másolat elkészítéséhez. A malomszerkezetet Márton László gyergyószentmiklósi mérnök és csapata készítette el rendkívül rövid idő alatt, ők a rendszerváltás után egy sor malmot tettek működőképessé Erdélyben. A megnyitó előtti napokban szerelték össze Szentendrén.

MC: Mi volt a legnagyobb sikerélményed a tájegységgel kapcsolatban?

¶ Hogy egyáltalán elkészült, méghozzá határidőre. Jó volt látni, ahogy nőtt ki az egész falu a földből, az ugyancsak növekvő templomtoronyból lenézni, és felülről belátni az épülő házakba, figyelni, ahogy a szarufákat fölhelyezik. Jólesett a kollégák segítőkészsége, az utolsó időszakban szinte mindenki a fedélzeten volt, sőt még más intézményekből is üzentek barátok, jöhetnek-e segíteni. Csodálatos volt a megnyitó is, amikor zászlók, falutáblák alatt özönlöttek a Veszprém megyeiek a múzeumi faluba. Sajnos a házak egykori lakói közül már senki sem élt, magam is csak a nyirádiakat ismertem.

MC: Arról még nem beszéltünk, hogy ekkor már hivatalosan nem a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársa voltál, hanem a Magyar Tudományos Akadémia Néprajztudományi Intézetének etnográfusaként dolgoztál.

¶ 1994-ben elmentem a Skanzenből. Amikor a Bécs–Budapest-világkiállítást tervezték, felmerült, hogy felépítik ezt a tájegységet. Amikor lefújták a világkiállítást, az utolsó reményem is elveszett, hogy a tájegység valaha is felépülhet. Úgy

éreztem, ha nem váltok, eltöltök itt egy életet a nagy semminek, és látom, miként korhadnak szét a begyűjtött tárgyak és a lebontott épületek. Mit mondok, ha az életemmel el kell számolni? Miért voltam muzeológus, ha mindabból, amiért dolgoztam, semmi sem valósul meg? Ekkor igent mondtam az MTA Néprajztudományi Intézetében egy OTKA-támogatással folyó kutatásba való bekapcsolódásra. Egyes iparágak árszabásait gyűjtöttem össze tematikus kötetekbe.

MC: Mi fogadott a múzeumban, amikor visszatértél? Akkor épp hogy elkezdődött a Skanzen modernizációja. Már épültek az új raktárak, de az irodák még a mostani Csilléry Klára Oktatóközpontban voltak, a műtárgyakat barakkokban őrizték, a lebontott épületeket pedig sokszor alig védte valami.

¶ Nagyon kemény időszak következett a tájegységfelelős muzeológusra és építészre, Buzás Miklósra egyaránt. Miközben már zajlott az alapozás, építés, még a terepen is felméréseket végeztünk. A köveskáli mosó például csak akkor vált pontosan szintezhetővé, felmérhetővé, amikor a millenniumra készülve a helyszínen felújították, medrét kitisztították: pár hónappal az új tájegység nyitása előtt. Miklóst az új raktárak építése, a depók költöztetése is lefoglalta, miközben állandóan ellenőriznie kellett az építést. Még nem épült fel az a helyiség, ahol modellezhettük volna a berendezéseket, sőt akkor zajlott a depók átszállítása a mai helyükre a múzeumon belül. Előfordult, hogy nem találtuk meg a hatvanas években lebontott objektumok épületelemeit, vagy már használhatatlannak bizonyultak, és másolatot kellett róluk készíteni. Mindemellett el kellett engedni költségvetési okokból olyan, számomra fontos objektumokat, mint a szőlőhegyi építmények.

MC: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum korábbi gyakorlatát teljesen megváltoztatta ennek a tájegységnek a felépítése, alapvetően akkor kezdődött el az a szemléletváltás, amelynek köszönhetően kialakultak azok a módszerek, amelyek miatt példaértékűnek tekintjük a Skanzent. Melyek voltak a főbb csomópontok, amik történelmi változást idéztek elő a múzeum életében?

¶ Megtanultuk, hogyan kell szoros határidőre elvégezni a feladatokat, rövidre zárni a vitás kérdéseket, egyértelművé tenni a célokat, hogyan kell tendert kiírni, külső cégekkel együttműködni. Nagy szerepe van a tudományos tanácsnak, amikor mindenki elmondhatja az előterjesztésekhez a véleményét, kérdéseit, ötleteit. Most már ezeken az üléseken mindig ott vannak a közművelődési kollégák is, akik rákérdeznek, mit lehet mindebből a múzeumpedagógusoknak kihozni?

H. Csukás Györgyi az óbudavári templom előtt 2007-ben
Fotó: Káldy Mária

Ha hallgatom az ő felvetéseiket, én is másként gondolkodom, sokkal inkább beépítek olyan tárgyakat, lehetőségeket a berendezésbe, felkutatok olyan családtörténeti adatokat, amelyeket ők később ki tudnak bontani. Ez már persze korábban is felvetődött, de nem olyan erősen, mint a későbbi tájegységek megvalósítása során. Nálam még elég volt, ha azt mondtam, itt a mosó, mutassuk be a mosást! Vagy a kádártai háznál: ebben egy hadirokkant, föld nélküli ember élt, aki méhészkedett, fúrt-faragott, szalmakasokat kötött, lehet majd méhészeti és egyéb bemutatókat tartani… Most a kádártai lakóháznál, egykori lakója első világháborús katonai szolgálatára, sebesülésére építve színészek elevenítik meg a Nagy Háború hatását az otthon maradottakra. A szentgáli lakóházban milyen érdekes lenne a Millenniumi Kiállítás Néprajzi Falujába látogató szentgáliak benyomásait felidézni baráti borozgatás közben! – kár, hogy ez az évforduló már elmúlt…

¶ A Bakony, Balaton-felvidék tájegység megnyitásakor voltak ugyan egyes helyiségekben tematikus kiállítások, de alapjában ez még a korábbi tájegységekhez hasonló, hagyományos, enteriőrökre alapozott kiállítás, amelyben a látogató csak a katalógusból tájékozódhat az egyes objektumokról. Ma már elvárás, hogy az enteriőrök mellett legyenek kiállítások, interaktív elemek, audiovizuális eszközök is – ezzel külön szakemberek foglalkoznak. Mi még nem ebben a szemléletben nőttünk fel, emlékszem, az udvarok eldugott helyein kirakott tájékoztató táblákért is milyen sokáig kellett harcolni. Úgy érzem, a Bakony, Balaton-felvidék tájegység amellett, hogy a felépítés, a múzeumi kivitelezés módjában sok újdonságot hozott, egy korszakot is lezárt. A mi generációnkét.

H. CSUKÁS GYÖRGYI 1947-ben született Székesfehérváron. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végzett német–régészet–néprajz szakon. 1974-től a Szabadtéri Néprajzi Múzeum muzeológusa, a Bakony, Balaton-felvidék tájegység felelőse. 1994-től 1997-ig az MTA Néprajzi Kutatóintézet munkatársaként kézműves mesterségek árszabásainak közreadásával foglalkozott, öt tematikus kötete jelent meg. Részt vett a *Magyar Néprajz IV. Életmód* kötetének szerkesztésében. 1997-ben, amikor lehetőség nyílt a Bakony, Balaton-felvidék tájegység felépítésére, visszatért a Szabadtéri Néprajzi Múzeumba. A tájegység 2000 augusztusában nyílt meg. 2000-ben Móra Ferenc díjban részesült. 2001-ben visszatért a Néprajzi Kutatóintézetbe, onnan ment nyugdíjba 2007-ben. Népi építészettel, lakáskultúrával, céhes iparokkal foglalkozó tanulmányai, cikkei múzeumi évkönyvekben, a *Néprajzi Értesítő*ben, konferenciakötetekben jelentek meg.

térkép 1920

A szerződés magyar aláírói, Benárd Ágost küldöttségvezető és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ, államtitkár távoznak az aláírás után

SÓTI LAJOS

TRIANONRÓL – KICSIT MÁSKÉNT

Ablonczy Balázs *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés történetei 1918–1921*, Jaffa kiadó, 2020

¶ 2020 májusában jelent meg a Jaffa Kiadó *Modern magyar történelem* című sorozatának legújabb kötete Ablonczy Balázs tollából. A kötet szerzőjének és a sorozat társszerkesztőjének – Müller Rolf mellett – nem ez az első könyve ennél a kiadónál, *Trianon-legendák* című munkája több kiadást (2010, 2015) is megélt nagy népszerűsége miatt, de itt jelent meg *A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879–1941)* (2018), *Keletre magyar. A magyar turanizmus története* (2016), *A visszatért Erdély (1940–1944)* (2011, 2015, 2017) is.

¶ A trianoni békeszerződés és annak következményei száz év elteltével mind a mai napig hatnak a magyar társadalomra, politikai életre, történettudományra és a művészetre is. Annak ellenére, hogy az ország lakosságának nagy része számára ez a szó az ország romlásának kezdetét jelenti, jobb esetben az iskolai történelemórákról emlékeznek a szerződés aláírásának dátumára, Apponyi Albert gróf beszédére a békekonferencián, esetleg az ez alkalomból készített úgynevezett vörös térképre, valamint az ország területének és lakosságának nagyarányú elvesztésére.

¶ A 2016-ban indult ötéves Trianon 100 elnevezésű, Magyar Tudományos Akadémia Lendület program – melynek vezetője Ablonczy Balázs – négy pontban határozta meg a kutatócsoport céljait:

- Nemzetközi kontextus: iratok és interpretációk (eddig ismeretlen diplomáciatörténeti források felkutatása, főleg olyan dokumentumok ismertetése, melyek a kevésbé kutatott nagyhatalmakkal (Olaszország, Japán, Egyesült Államok) valamint a környező államokkal (Románia, Csehszlovákia, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, később Jugoszláv Királyság) kapcsolatosak);
- Az összeomlás és a magyar társadalom (gazdasági összeomlás, menekült-, hadseregkérdés, paramilitáris erőszak, a Tanácsköztársaság szerepe);
- A békerendszer megszilárdulása (közép-európai kitekintés: átmeneti államok/kérész államok Közép-Európában, ezek létrejöttének, megszilárdulásának vagy megszűnésének vizsgálata);
- Trianon emlékezete a magyar társadalomban (Trianon és a revízió helye a külpolitikai gondolkodásban, a historiográfiában, a szépirodalomban és az emlékezetpolitikában).

Időt és energiát nem kímélve kutattak különböző gyűjteményekben a csoport tagjai, hogy minél szélesebb témakörben ismertessék a trianoni békeszerződés előzményeit, magát a dokumentumot és annak hatásait a magyar társadalmi, politikai és gazdasági életre.

¶ Ennek érdekében időt és energiát nem kímélve kutattak különböző gyűjteményekben (levéltárakban, könyvtárakban, múzeumokban stb.) a csoport tagjai, hogy minél szélesebb témakörben ismertessék a trianoni békeszerződés előzményeit, magát a dokumentumot és annak hatásait a magyar társadalmi, politikai és gazdasági életre. Ennek érdekében számos tanulmány, könyv, ismeretterjesztő előadás és kiállítási terv született a kutatócsoport munkája révén.

¶ A trianoni békeszerződés korszakával és témájával kapcsolatban az elmúlt száz évben rendszertelenül ugyan, de számos munka foglalkozott. Már az aláírást követő évtizedekben jelentek meg munkák (*A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 január–március havában*. I–III/B. Hornyánszky Nyomda, Budapest 1920–1921, Horváth Jenő: *A trianoni békeszerződés megalkotása és a revízió útja*. Sylvester Nyomda, Budapest 1939, Gratz Gusztáv: *Forradalmak kora*. Magyar Szemle Társaság, Budapest 1935).

¶ A második világháború után felálló új politikai berendezkedésben először L. Nagy Zsuzsa jelentetett meg kötetet a témában (*A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919*. Kossuth, Budapest 1965), majd Ormos Mária írt a korszakról (*Padovától Trianonig 1918–1919*. Kossuth, Budapest 1983). A rendszerváltás után már szabadabban lehetett foglalkozni az első világháború elveszítésével és következményeivel, így különböző eszközök segítségével (*Trianoni Szemle, Nagymagyarország* című folyóiratok és a várpalotai Trianon Múzeum) a magyar társadalomban egyre nagyobb figyelmet kapott a téma. A szakirodalmak közül kiemelendő Romsics Ignác (*A trianoni békeszerződés*. Osiris, Budapest 2001), valamint Zeidler Miklós (*A revíziós gondolat*. Kalligram Pozsony 2009) munkái. Ezen kiadványok sorába illeszthető még a szerző korábban megjelent *Trianon-legendák*, illetve jelen könyve is.

¶ Mint ahogy a kötet címe *(Ismeretlen Trianon)* és alcíme (*Az összeomlás és a békeszerződés történetei 1918–1921)* is jelzi, a nagyközönség számára ez idáig nem annyira vagy egyáltalán nem ismert előzményeit, a konferenciát és eredményeit, valamint hatásait próbálja bemutatni az írás, amely egyfajta összegzése annak a temérdek munkának, amit a szerző és a kutatócsoport tagjai végeztek el.

¶ A kötet szerzője számos fontos forrást használt fel munkája elkészítéséhez. A levéltári források közül dokumentumokat találhatunk a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából, Hajdú-Bihar Megyei Levéltárából, Pest Megyei Levéltárából, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárából, az Egyetemi Könyvtár és Levéltár Kézirat és Ritkaságtárából, a Hadtörténelmi Levéltárból és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárából. Mindezek mellett a ma Romániához tartozó gyulafehérvári Fehér Megyei Levéltárból (Servicul Judeţean Alba al Arhivelor Naţionale) is számos értékes forrásra építkezett a könyv szerzője.

¶ A levéltáriak mellett fontos kiemelni a nyomtatott forrásokat is, amelyek között egészen az elmúlt hónapokban kiadott gyűjteményeket is találhatunk (ezek közt szerepelnek korábban megjelent, ma már alapvető forrásgyűjteménynek tekinthető munkák, mint például a *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. I–III*. Szerk.: Ádám Magda, Ormos Mária. Akadémiai Kiadó, Budapest 1999–2006, de olyanok is, amelyek a Trianon 100 Lendület kutatócsoport munkatársainak tollából születtek, például a *Trianon és az olasz diplomácia. Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről 1919–1920*. Szerk.: Juhász Balázs MTA BTK TTI, Budapest 2018, *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok*. Szerk.: L. Balogh Béni. MTA BTK TTI, Budapest 2020, *Csehszlovák iratok a magyar–szlovák államhatár kijelöléséhez*. Szerk.: Simon Attila. MTA BTK TTI, Budapest 2019, *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly–Versailles–Budapest (1920)*. Szerk.: Zeidler Miklós. MTA BTK TTI, Budapest 2017), emellett nemcsak a hazai forráskiadásokra hivatkozott Ablonczy Balázs, hanem számos, külföldön megjelent kiadványt is bevont munkája elkészítésébe (mint a *Documents diplomatiques français 1920–1932. Tome III*. P. I. E.–Peter Lang, Brüsszel 2002). A korszakból fennmaradt nyomtatott kiadványokat is sikerült beépítenie a munkába, itt főleg a sajtóra (*Az Ujság, Kis Ujság, Lajtabánság Hivatalos Lapja, Pesti Napló)* lehet gondolni, de még más, a korszakban megjelent művek is értékes információkat adtak a könyv létrejöttéhez (*Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913–1923. évi állapotáról és működéséről*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1926, *A magyar béketárgyalások. Jelentés. I. kötet*. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest 1920). Végezetül említést érdemelnek

A békeszerződés egy-egy fontos, de mégis kevésbé ismert hatását ismerheti meg az olvasó, amelyet széles tudásra alapoz a szerző, gazdagon ellátva jegyzetekkel és segítő ábrákkal.

John Christen Johansen: *A szerződés aláírása Verailles-ban*

az emlékiratok és a naplók, amelyeket a többi forráshoz képest fenntartásokkal kell kezelni. Ezek különböző formában jelentkeznek a műben, a szerző felhasznált nyomtatásban megjelentetett (Gyalui Farkas: *Emlékirataim 1914–1924*. Sajtó alá rendezte: Sas Péter. Művelődés, Kolozsvár 2013, , David Lloyd George: *War Memoirs. Volume 6. 1918*. Little, Brown and Company, Boston 1937), valamint közgyűjteményekben vagy magántulajdonban fellelhetőket is (OSZKK, Quart. Hung. 2978, Teleki Sándor naplója, Hadtörténelmi Levéltár, MTK 1218. Vöröskatona visszaemlékezések, MNL OL, P 2043, 14. tétel, Krenner Miklós naplói, Török Kálmán naplója, amelyek magántulajdonban találhatók).

¶ Az *Ismeretlen Trianon* című könyv a Bibliográfián, Jegyzeteken és a Névmutatókon kívül tizenkét fejezetből áll. E részek mindegyikéből – a bevezetés kivételével *(Kirándulás Felekre)* – a békeszerződés egy-egy fontos, de mégis kevésbé ismert hatását ismerheti meg az olvasó, amelyet széles tudásra alapoz a szerző, gazdagon ellátva jegyzetekkel és segítő ábrákkal.

¶ Mint a korábbi bekezdésekből is kitűnik, a szerzőnek nem ez az első megjelent könyve a trianoni békeszerződéssel kapcsolatban. Mindkét műben Ablonczy Balázs kijelenti, hogy nem kíván politika-, illetve diplomáciatörténettel foglalkozni munkáiban, mivel ezekről már több alkotás is keletkezett. A *Trianon-legendák* című kötetben (írásomban a 2010-es kiadást használtam fel) olyan tévhiteket (például összeesküvés-elméletek, Apponyi Albertről szóló legendák, Georges Clemenceau magyar neje, a szerződés aláírásának helyszíne, szabadkőművesek) cáfolt meg, melyek még a mai napig is élénken élnek az ország lakosaiban. Mindkét könyvben a fejezetek egy-egy konkrét témát járnak körül, azonban az *Ismeretlen Trianonban* szereplők kevésbé köztudottak a társadalomban: miként élte meg a háborús összeomlást, a forradalmakat, és a trianoni békeszerződést a magyar társadalom, milyen összefüggés volt a politika, a párizsi békekonferencia, az antant hatalmak között, valamint a magyar társadalom mindennapi tapasztalatai az erőszakról, a menekülésről, a járványokról, a szénhiányról. Míg a *Trianon-legendák* egy-egy kisebb, viszont izgalmas és érdekes, akár egy mondatban vagy akár egy szóban, névben összefoglalható témákra reflektál, addig az *Ismeretlen Trianon* egy-egy folyamatot mutat be a részegységekben. Mindkét mű inkább a nagyközönségnek szól, ezt az első kötet előszavában

Míg a Trianon-legendák egy-egy kisebb, viszont izgalmas és érdekes, akár egy mondatban vagy akár egy szóban, névben összefoglalható témákra reflektál, addig az Ismeretlen Trianon egy-egy folyamatot mutat be a részegységekben.

tényszerűen ki is jelenti az író („*…a kötet nem történelemkönyv, inkább rövid segítség azoknak, akik a (…) »és az szerinted véletlen, hogy Trianonban…?« kezdetű kérdésre egyszerűen nem tudnak mit felelni, és minden ösztönük tiltakozik az ellen, hogy igazságnak fogadják el a hallottakat*" 11.), azonban nem klasszikus értelemben vett ismeretterjesztő könyvekről beszélhetünk, mivel a szerző a legkörültekintőbben közli az írása alapjául szolgáló forrásokat.

¶ A bevezető fejezetben a szerző egy olyan történetet ír le, amely a háború előtti magyarországi társadalomban meglévő feszültséget mutatta be. Kuncz Ödön, a kolozsvári egyetem tanára az első világháború utolsó évében túrázott Tordára, társa ekkor Schilling János volt. A túra alatt egy parasztszekér haladt előttük, amely pokrócokat és élelmet szállított nekik. Egyik pillanatban megszólalt Schilling, hogy nem gondolja-e Kuncz, egyszer ők is így fognak menekülni a román csapatok elől, ha az antant győz. Nem sokkal később román parasztok jöttek velük szembe, akik már nem köszöntek nekik. Maga a történet is előre vetítette mindazt, ami a háború elveszítésével és a trianoni békeszerződés megkötésével járt: a menekülést és a környező népekkel való ellentmondásos viszonyt.

¶ A bevezetést követően a szerző egy érdekes kérdést vizsgál a korszakkal kapcsolatban: *Mi lett volna ha…?* A címben a kontrafaktuális történetírásra utal, aminek általános historiográfiai áttekintését végezte el. Majd a tárgyalt időszakban azokat a lehetőségeket (például a Monarchia fenntartása, a honvédség sorsa, területvédelmi lehetőségek 1918-ban, államrendszer és a szerződés, a békeszerződés aláírásának okai magyar részről) kereste, melyek megváltoztathatták volna a történelem eseményeit a kötet által vizsgált időszakban. Mindezek után tíz fejezet foglalkozik a világháború elvesztése és a trianoni békeszerződés következményeivel. Mint ahogy az a kutatócsoport céljainál is olvasható volt, az utolsó három pont eredményeit mutatja be könyvében a szerző, egyfajta szintéziseként az elmúlt évek munkájának: a szerződés aláírása előtti erőszakhullámokat, az utódállamok kialakulását, azt, hogy miként alakultak át a közigazgatási rendszerek a Kárpát-medence országaiban, milyen új államalakulat-próbálkozások voltak a korszakban, a menekültkérdést, amelyről a szerző által vezetett kutatócsoport adatbázist készített, valamint a mindennapi ellátás problémáit.

¶ Összességében elmondható: a könyvben olvasható fejezetek kiválóan körüljárják az első világháború elvesztésének és a trianoni békeszerződésnek eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert következményeit. Ablonczy Balázs kiegyensúlyozottan használta fel a különböző forrásokat, kiegészítve azokat az eddig megjelent szakirodalommal, és olvasmányos nyelvezettel fogalmazta meg kutatásainak eredményeit.

EGY KIÁLLÍTÁS FÉNYEI

MVM

Energiát adunk

Munkánkkal és szakértelmünkkel hozzájárulunk, hogy a múzeumlátogatóknak tökéletes élményben legyen részük.

múzeumcafé 78

2020/4. július–augusztus

www.muzeumcafe.reblog.hu
www.facebook.com/muzeumcafe
www.muzeumcafe.hu

Szerkesztőbizottság: Baán László, E. Csorba Csilla, György Péter, Martos Gábor, Rockenbauer Zoltán, Török László
Főszerkesztő: Gréczi Emőke
Szerkesztő: Basics Beatrix, Berényi Marianna, Karácsony Ágnes, Magyar Katalin
Lapterv, tipográfia: Pintér József
Korrektor: Szendrői Árpád

E számunk szerzői: Basics Beatrix, Berényi Marianna, Gréczi Emőke, Haász Gabriella, Havasi Bálint, Karácsony Ágnes, Kántor Viola, Kutnyánszky Ildikó, Magyar Katalin, Martos Gábor, Müller Róbert, Nagy Anita, Sóti Lajos, Wettstein Domonkos, Zsigmond Gábor

Szerkesztőség: 1068 Budapest, Szondi utca 77.
E-mail: muzeumcafe@szepmuveszeti.hu
Kiadó: Kultúra 2008 Nonprofit Kft., 1146 Budapest, Dózsa György út 41.
Lapigazgató: Lévay Zoltán
Lapmenedzser: Bacsa Tibor
bacsatibor.hatvan@gmail.com
Szerkesztőségi koordinátor: Sarkantyu Anna
Nyomdai munkák: EPC Nyomda, Budaörs
Felelős vezető: Mészáros László
ISSN szám: HU ISSN 1789-3291
Lapnyilvántartási engedély száma: 163/0588-1/2007

Terjesztés: A Lapker Zrt. országos hálózatán keresztül a Relay és az Inmedio kiemelt üzleteiben
További árusítóhelyek: Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Magyar Nemzeti Múzeum, Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, Néprajzi Múzeum, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Műcsarnok, Magyar Fotográfusok Háza/Mai Manó Ház, Fővárosi Állat- és Növénykert, Ferenczy Múzeumi Centrum (Szentendre), Művészetek Palotája, Kieselbach Galéria, Kogart, Írók Boltja, Rózsavölgyi Zeneműbolt, Kódex Könyváruház, Fuga Budapesti Építészeti Központ

Kedvezményes előfizetési díj 2020. évre lapszámonként 990 Ft, az elofizetes@muzeumcafe.hu e-mail címen.
Lapunk a terjesztési hálózaton belül 1390 Ft áron vásárolható meg.

Tilos a kiadvány bármely fotójának, írott anyagának vagy azok részletének a kiadó írásbeli engedélye nélküli újraközlése.

Emberi Erőforrások Minisztériuma

A szám megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta.